

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

**IRAK'TA İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ VE ANTI-KOLONYAL
MİLLİYETÇİLİK, 1918-1920**

Büşra Ayça ÜÇOK

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

IRAK'TA İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ VE ANTI-KOLONYAL MİLLİYETÇİLİK,
1918-1920

Büşra Ayça ÜÇOK

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Büşra Ayça ÜÇOK tarafından hazırlanan "İRAK'TA İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ VE ANTI-KOLONYAL MİLLİYETÇİLİK, 1918-1920" başlıklı bu çalışma, 11.06.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Fuat DÜNDAR (Başkan)

Prof. Dr. Metin YÜKSEL (Danışman)

Doç. Dr. Ayşe Ömür ATMACA (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Büşra Ayça ÜÇOK

“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. * Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

** Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Metin YÜKSEL** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Büşra Ayça ÜÇOK

TEŞEKKÜR

Tez yazımı için süreç başladığından bu yana ihtiyaç duyduğum her an, ne olursa olsun destek olabilmek amacıyla elinden geleni yaptığı, bana yol gösterdiği, bir tez danışmanlığının nasıl yapılması gerektiğini herkese örnek olabilecek rehberliğiyle gösterdiği ve bu tezde en az benim kadar emeği olduğu için sevgili hocam Prof. Dr. Metin Yüksel'e öncelikli teşekkürü borç bilirim. Engin bilgi ve analizleriyle tez jürime katılmayı kabul ederek tezimin iyileştirilmesine büyük katkı sağlayan hocalarım sayın Doç. Dr. Fuat Dünder ve Doç. Dr. Ayşe Ömür Atmaca'ya en içten teşekkürlerimi sunarım. Tez yazım sürecinden de önce bana ve başka birçok öğrencisine ilham olan, müfredatlarla sınırlı eğitim hayatımızda sınırların dışında düşünmemiz için bize yeni pencereler açan sevgili hocam Prof. Dr. Aykut Kansu'ya eğitim hayatıma sağladığı sayısız katkıdan dolayı teşekkür etmek isterim.

Bu tezi yazmaya başlamadan önceki ve sonraki süreçlerde beni daima daha iyisini yapmam için teşvik eden, bilgeliği ve öğrenme aşkıyla bana yol gösteren, karşılaştığım tüm zorluklarda yanımda olarak bana gerçek dostluğu ve sevgiyi bir kere daha gösteren dokuz yıllık sınıf arkadaşım ve nişanlım Aliberk Akbulut'a sevgi dolu teşekkürlerimi sunarım.

Bu tez yazım sürecinde yaşadığım zorluklar ve karşılaştığım güçlüklerde iletişim halinde olduğum tüm dostlarıma; tez süreci boyunca bana yeni kapılar açan ve ilham olan tüm kitap ve makale yazarlarına; arşivlerini ücretsiz kullanmama olanak tanıyarak araştırmalarım önündeki engelleri kaldırmaya yardımcı olan Archive.org'a teşekkür ederim.

Son olarak eğitim-öğretim hayatımda bana ellerinden gelen desteği sunmaya çalışan anneme, babama ve ablama teşekkür etmek ve hayatıma girdikleri andan beri bana tüm sıcaklıklarıyla, muzip karakterleriyle ve olağanüstü sevgileriyle destek olan kedilerim Ganime ve Felix'e kucak dolusu teşekkürlerimi göndermek isterim.

ÖZET

Büşra Ayça Üçok. *Irak'ta İngiliz Sömürgeciliği ve Anti-kolonyal Milliyetçilik, 1918-1920*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

Bu tez, 1918-1920 yılları arasında İngilizlerin Irak'ta sömürge idaresi tesisi sürecini Avrupa-merkezcilik, modern Batı sömürgeciliği ve anti-kolonyal milliyetçi direniş kavram ve olguları ekseninde incelemektedir. Milliyetçilik teorilerinin Avrupa-merkezciliğini de eleştirel odağına alan tezin dayandığı birincil kaynaklar ise İngiliz arşivlerinden 1918-1920 yılları arasında Irak'a dair yayımlanmış belgelerdir. Yayımlanmış İngiliz arşiv belgelerinin söylem analizi yoluyla bu tezde Irak'taki sömürge-karşıtı milliyetçi direniş ve 1920 Irak İsyanı'nın İngiliz sömürge siyasetini nasıl şekillendirdiğine ışık tutulmaktadır.

Irak'ta İngiliz sömürgeci idaresinin tesis edildiği süreçteki İngiliz sömürgeci söylemini analiz etmede elzem görünen kavramsal ve teorik çerçeve iki özellikle öne çıkmaktadır. Tezin ikinci bölümünde gösterileceği gibi, sömürgeciliğin meşrulaştırılmasının bir aracı olarak kullanılıp günümüzde egemen tarih anlatısını ve coğrafya tasavvurunu belirleyen perspektif Avrupa-merkezciliktir. Tezin üçüncü bölümünde milliyetçilik teorilerindeki Avrupa-merkezcilik eleştirilerek, Irak'taki İngiliz karşıtı direnişin de anti-kolonyal milliyetçilik çerçevesinde yorumlanmasının isabetli olduğu iddia edilmektedir. Tezin dördüncü ve son bölümünde ise İngiliz sömürgeci söylemi ve Irak anti-kolonyal milliyetçi direnişinin yayımlanmış İngiliz arşiv belgeleri aracılığıyla izleri sürülmektedir.

Anahtar Sözcükler

Avrupa-merkezcilik, İngiliz sömürgeciliği, Irak, anti-kolonyal milliyetçilik, 1920 İsyanı.

ABSTRACT

Büşra Ayça Üçok. *British Colonialism in Iraq and Anti-colonial Nationalism, 1918-1920*, Master's Thesis, Master's Thesis, Ankara, 2024.

This thesis sheds light on British colonization of Iraq during the period of 1918-1920 from within the conceptual framework of Eurocentrism, modern Western colonialism and anti-colonial nationalist resistance. This study also takes issue with the Eurocentric traits embedded in prevalent theories of nationalism. Based on a discourse analysis of the published British archival documents and reports during the 1918-1920 period, this study investigates the ways in which anti-colonial nationalist resistance in Iraq in general, and the 1920 Revolution in particular reshaped British colonial policies in Iraq.

British colonial discourse in Iraq during the 1918-1920 period can be characterized by two features. As the second chapter of the thesis demonstrates, Eurocentrism occupies the central stage as the essential perspective that not only legitimizes modern Western colonization of the rest of world but also shapes the dominant historical narratives and geographical conceptions commonly found in the present-day world. In a similar vein, by criticizing Eurocentric assumptions embedded in theories of nationalism, the third chapter turns to anti-British resistance in Iraq from within the theoretical context of anti-colonial nationalism. Chapter Four traces British colonial discourse and Iraqi anti-colonial nationalism by way of discourse analysis of published British archival documents and reports.

Keywords

Eurocentrism, British colonialism, Iraq, anti-colonial nationalism, the 1920 Revolt.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
HARİTALAR	ix
TABLolar	x
GÖRSELLER	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: AVRUPA-MERKEZCİLİK, ORYANTALİZM VE SÖMÜRGEÇİLİK	15
1.1. AVRUPA-MERKEZCİLİK	16
1.1.1. Avrupa-merkezci Tarih ve Batı-Doğu Ayrımı.....	17
1.2. EDWARD SAİD VE ORYANTALİZM ELEŞTİRİSİ	28
1.3. MODERN AVRUPALI SÖMÜRGEÇİLİK	31
1.3.1. İngiliz Sömürgeciliği.....	37
1.4. IRAK'TA SÖMÜRGEÇİLİK	42
1.5. SONUÇ	46
2. BÖLÜM: MİLLİYETÇİ İDEOLOJİ VE HAREKETLER	47
2.1. ANLAM TARTIŞMALARI	50
2.2. MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİNDEKİ AVRUPA-MERKEZCİLİK	54
2.2.1. Oryantalist Dikotomi	61

2.3. BATI DIŞI DÜNYADA MİLLİYETÇİLİK.....	67
2.3.1. Orta Doğu'daki Gelişmeler.....	73
2.4. SONUÇ	76
3. BÖLÜM: İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ VE İRAK'IN İNŞASI.....	78
3.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DEĞİŞİM RÜZGÂRI.....	79
3.1.1. İmparatorluğun Sınırlarında Birlik Oluşturma Gayreti	82
3.2. İRAK'TA İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNE GİDEN YOL	85
3.3. İNGİLİZ SÖMÜRGESİ VE YÖNETİM KRİZİ.....	90
3.4. SÖMÜRGE KARŞITI AYAKLANMALAR	101
3.5. İNGİLİZ KARŞITI BİRLİK VE 1920 İRAK İSYANI.....	109
3.6. SONUÇ	122
SONUÇ.....	124
KAYNAKÇA	131
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU.....	152
EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU.....	154

HARİTALAR

HARİTA 1. Merkatör haritası (Mercator Projection, 2009).	21
HARİTA 2. Irak'ın Manda Yönetimindeki İdari Sınırları (Sluglett, 2007: xvii).....	89

TABLÖLAR

TABLO 1. Zayıfların İmparatorlukları başlıklı kitapta referans verilen tabloyla ilgili ayrıntılar için bkz. Sharman (2021: 200).	22
---	----

GÖRSELLER

- GÖRSEL 1.** “Mezopotamya için Manda”, *The Baghdad Times*, 3 Mayıs 1920..... 87
- GÖRSEL 2.** 1917 itibariyle İngiliz ordusunun General Maude önderliğinde Bağdat’a girişini gösteren fotoğraf (Menzies, 1920: 49)..... 91

GİRİŞ

İNGİLİZLER VE “CENNET BAHÇESİ” IRAK

“Irak’ın, toprağının verimliliği ve içinde akan çok sayıda ırmağıyla tüm Osmanlıların dikkatinin yöneldiği bir yer olduğunu ve iyi bakılırsa Tanrı’nın Adem’i yarattığı Cennet Bahçesi’ne dönüşebileceğini söylemeye gerek yok.”¹

J. G. Lorimer adlı İngiliz siyasi delege tarafından 22 Ağustos 1920 tarihinde Bağdat’tan yazılan bu sözler İngiliz sömürgeciliğinin Irak’ı nasıl gördüğünün belki de en veciz ifadelerinden biridir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren “Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk” ‘unvanı’ını ele geçiren İngiltere’nin yayılmacı siyaseti Birinci Dünya Savaşı sonları itibariyle Irak’ın da dahil olduğu bölgeyle birlikte köklerini salmaya devam ediyordu. İmparatorlukların dağıldığı ve ulus-devletlerin inşa edilmeye başladığı bu tarihsel süreçte daha sonra Irak’ı oluşturacak ülkenin sakinleri de bağımsız bir ülke olabilmeyi hayalini kuruyordu. Fakat bu ‘hayal’ İngilizlerin Irak için yaptığı ve daha sonra da uygulamaya koyduğu planlar dolayısıyla ancak 1958’de gerçekleşebilecekti.

İngiliz sömürgeciliğinin Irak’ı sömürgeleştirme sürecine odaklanan bir inceleme yürütmek siyasi, coğrafi ve tarihsel anlamda daha kapsamlı ve derinlikli bir bağlamsallaştırma gerektirmektedir. Buna da kökleri 15. yüzyıla kadar götürülebilecek Avrupalı sömürgeciliğin incelenmesiyle başlanmalıdır. 1492 sonrasında Amerika kıtasında devam eden Avrupalı sömürgeci macerasının, 20. yüzyıla gelindiğinde neredeyse bütün dünya sathını kapsayacak şekilde ilerlediği görülür. Amerika’daki kolonileri ve köle ticareti aracılığıyla hızlı bir şekilde büyüyen İngiltere ve Fransa, Birinci Dünya Savaşı’nı da galibiyetle sonlandırarak yeni sömürge toprakları için yarışlarına devam ederler. Bu bağlamda Orta Doğu da zengin kaynakları ve verimli topraklarıyla sömürgeci ülkelerin hedeflerinden birini oluşturur. Irak’ta söz konusu emperyal bölüşüm mücadelesine sahne olan bölgelerden biriydi. Savaş öncesi dönemde de ticari ve siyasal

¹ Orijinali metin: “It need hardly be said that Irak is a country to which the attention of all Ottomans is directed, owing to the fertility of the land and the numerous rivers that run in it, and which, if properly looked after, could be made like the Garden of Eden where God created Adam.” (Rush and Priestland, 2001a: 49).

ilişkilerini geliştirdikleri Osmanlı topraklarının sınırlarında yer alan bu bölgede iktidar sahibi olmak isteyen sömürgeci ülkeler Mısır, Filistin, Suriye, Lübnan, Bahreyn, Maskat, Kuveyt ve Irak gibi birçok ülkeyi sömürge topraklarına katacaktı. Bu anlamda Avrupalı sömürgeci güçler, modern Orta Doğu'nun kaderini de kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirecekti. Ancak Avrupalıların sömürge yerleşimlerini haklı kılan bir konu vardı: Orta Doğu olarak adlandırılan bu bölgede gelişmemişlik, düzensizlik ve şiddet hakimdi, sömürgecilerin görevi ise tüm bunlara son verip medeniyetlerini tüm dünyayla birlikte bu bölgeye de yaymaktı (Culcasi, 2010: 584). Irak'ı 1917 yılında sömürgesi, resmi adıyla mandası² haline getiren İngilizlerin kendilerini haklı gösterebilmek için ürettiği sebepler, kendi çıkarları için kullandığı birer bahaneden başka anlama gelmemektedir. Tüm araçlarla “kazandığı zaferi meşrulaştırmaya çalışan sömürgeci”nin portesini çizen Albert Memmi, bu durumu şu şekilde ifade eder:

Daha önce de belirtildiği gibi, bir sömürgeci olma gerçeğini kabul etmek, gayrimeşru bir ayrıcalıklı olmayı, yani gaspçılığı kabul etmek demektir. Gaspçı biri kendi konumuna elbette sahip çıkar ve gerekirse bunu elindeki tüm araçlarla savunur. Ama gaspedilmiş bir yeri talep ettiğini kabul eder. Dolayısıyla, zafer kazandığı anda bile, onda zafer kazanan şeyin, mahkum ettiği imge olduğunu kabul eder. Bu nedenle, fiili zaferi asla onu tatmin etmez; bu zaferi yasalara ve ahlak kurallarına da kaydetmesi gerekir. Bunun için de kendisini değil, ötekileri ikna etmesi gerekecektir. Diğer bir deyişle, zaferinden tümüyle yararlanabilmek için / kendisini zaferinden ve bu zaferin kazanılma koşullarından aklamalıdır. Bu da onun, zafer kazanmış biri için tuhaf olan ufak tefek şeyler üzerindeki gayretkeş ısrarını açıklar: Tarihi yanıltmaya uğraşır, metinleri yeniden yazdırır, anıları yok eder. Kısacası, gaspçılığına meşruluk kazandırmayı başarmak için elinden gelen her şeyi yapar (Memmi, 2009: 67).

Herhangi bir bağının olmadığı topraklar üzerinde bir hak iddia edebilmek için Avrupalı sömürgecilerin yazıp dolaşıma soktuğu anlatı kaçınılmaz olarak kendilerinin “uygarlaştırma misyonu”nu esas alan ve Avrupa-merkezcilik olarak adlandırılan anlatıdır. Bu anlamda Memmi'nin ifadelerine başvurarak dile getirmek gerekirse, sömürgeci “adil olmayan bu ilişkiyi aklayabilmek” amacıyla “Kendi erdemlerini herkese göstermeyi asla unutmamalı ve bir kahraman ve yüce bir insan gibi görünmek için ateşli tartışmalara girmelidir.” (2009, 69). Nitekim öğretilen ve öğrenilen tarih, coğrafya ve neredeyse tüm sosyal bilimlerin, Avrupa'nın üstünlüğü ve başarılarının üzerine kurulu

² Bu tezde birbirleriyle bütünleşmiş ‘manda’ ve ‘sömürgecilik’ kavramları birbirleri yerine kullanılmaktadır. Zira sömürgecilik sisteminden farkı olmayan ‘manda’ ve/ya ‘himaye’ sistemi, sömürgeciliğin 20. yüzyıldaki adıdır (Sluglett, 2014). Her iki kavrama dair daha detaylı açıklamalara ilerleyen bölümlerde detaylı olarak yer verilmektedir.

olduğu görülmektedir. Bu başarı öyküsüne göre, Avrupa'nın ve Avrupalıların olağanüstü yetenekleri, doğuştan gelen kabiliyetleri ve doğal olarak gelişen medeniyetleriyle birlikte insanlık için uygarlık mücadelesine girmesi kaçınılmaz bir hal alır. Gelişmişliği 'Avrupa standartları'na göre belirleyen ve bunun dışında kalan herhangi bir düzeni ya az gelişmiş ya da modernitenin standartlarını yakalayamayan/arkaik olarak ilan eden bu bakış açısı, koloni sistemini aklamak dışında bir işe yaramamaktadır (Anievas & Nişancıoğlu, 2015: 34-35). Bu bağlamda Doğan Çetinkaya'nın da ifade ettiği gibi: "Şarkiyatçılık çalışmaları ve Şarkiyatçı söylem sömürgeciler ve sömürgeler arasındaki eşitsiz bir iktidar ilişkisinin ürünüdür." (2014: 14).³ Dolayısıyla Avrupa-merkezci çalışmaların, sömürgecilik neticesinde ortaya çıkan ürünler olduğu ve aynı zamanda sömürgeciliği meşrulaştırmaya devam ettiği görülmektedir. Aynı bağlamda tarihsel dönüşümleri ve gelişmeleri de kendine mal eden Avrupa-merkezci düşünce, 19. yüzyıl itibariyle artan milliyetçi hareketlerin de Avrupa'da ortaya çıktığı ve tanımlandığı haliyle kabul görebileceği inancındadır. 'Batı dışı dünyada' ortaya çıkan düşüncelerin ve hareketlerin özgün bir tabiatının olacağına ihtimal verilmemektedir. Batı'dan yayılan trendlerin 'diğer' bölgelerdeki uygulamaları farklılaşsa dahi özünde bir taklit olmanın ve 'Batılılaşma' çabasının dışına çıkamadığı düşüncesi hakimdir (Smith, 1969: 130-131).

Orta Doğu'da 20. yüzyıl itibariyle meydana gelen gelişmeler de bu gözle incelendiği takdirde ortaya şu sonuç çıkar: Osmanlı yönetiminin ayrıştırıcı, geri kalmış ve hatalı politikalarından muzdarip olan bu bölgedeki ülkeler ancak Avrupalıların yardımıyla kendi başına kalkınacak uygar birer devlet haline gelebilirdi (Ferro, 2002: 50-51). Bu bağlamda da üç Osmanlı vilayetinin bir araya getirilmesi sonucu İngilizler tarafından yaratılan Irak da ancak İngilizlerin yardımıyla kalkınacak bir ülke olabilirdi. Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız bir Arap ülkesinin parçası olacağı vaadiyle müdahil oldukları Irak'taki Araplar ve Osmanlı'daki yönetimler arasındaki ilişkilerin, İngilizlerin istediği şekilde, bölgenin Osmanlı'dan ayrılmasıyla sonuçlanması üzerine, İngilizler için yeni bir sömürge olanağı ortaya çıkmıştı. Ancak bölgede İngilizlerin karşılaşmak istemediği bir durum meydana gelecek ve sömürge karşıtı milliyetçi ayaklanmalar⁴ başlayacaktı.

³ Bu tezde Edward Said'in *Orientalism* kitabının Türkçe'ye çevirisinde kullanılan 'Şarkiyatçılık' kelimesi yerine İngilizce'de de Türkçe'de de kullanılan Oryantalizm kelimesi kullanılacak olup, bazı alıntılarda ve referanslarda zorunlu olarak Şarkiyatçı ve Şarkiyatçılık kavramlarına da yer verilecektir.

⁴ Tez boyunca 'isyan' ve 'ayaklanma' terimleri tekrara düşmemek amacıyla birbirleri yerine kullanılmaktadır.

İşte bu nokta, bu tezin temelinde yatan araştırma sorusunun düğümlendiği noktadır. Bölgedeki isyanlar İngiliz arşiv belgelerine nasıl yansdı? Bir başka ifadeyle İngilizlerin sömürge karşıtı milliyetçi isyanlara ve Irak'ta gerçekleşen anti-sömürgeci direnişe bakışı nasıldı? Bu tezde, Avrupa-merkezcilik, Oryantalizm, milliyetçilik ideolojisi ve bunun Oryantalist değerlendirmelerinin yanı sıra 'Batı dışı dünya'da gelişen özgün bir milliyetçilik modeli olarak sömürge karşıtı milliyetçi mobilizasyonun yayımlanmış İngiliz arşiv belgeleri aracılığıyla eleştirel ve analitik bir resmi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bir diğer deyişle, yayımlanmış İngiliz arşiv belgelerinin analizi aracılığıyla İngiliz sömürgeciliğinin Irak adlı bir ulus-devlet ve Iraklı bir ulus inşa sürecine nasıl başladığı ve nasıl tepkiler aldığı sorusunun cevabının peşine düşülecektir.

LİTERATÜR TARAMASI

Sömürgecilik ve Avrupa-merkezcilik okumalarım ışığında çıktığım bu yolda hayata bakışımı büyük oranda etkileyen ve aynı zamanda tezin gelişimi için de önemli katkıları olan birçok eser bulunmaktadır. Bunlardan *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History* (Blaut, 1993), *Open Veins of Latin America* (Galeano, 1997), *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri* (Hobson, 2022) ve *Şarkiyatçılık* (Said, 2013) kitapları başta gelenler arasında sayılabilir. Araştırma sürecim boyunca tezimde kullandığım sömürgecilik, Avrupa-merkezcilik ve Oryantalizm literatürüne ait tüm kitaplar, literatüre öncülük ettikleri gibi benim bu çalışmayı ortaya çıkarmama vesile olan başta gelen eserlerdir (Abu-Lughod, 1989; Amin 2018; Crosby, 2004; Elvin, 1973; Ensari, 2015; Ferro, 2002; Frank, 1978; Hall, 1992; Hodgson, 1977; Hodgson, 2017a; Hodgson, 2017b; Williams, 2018). Ancak Avrupa-merkezci literatürde önemli olarak ele alınan ve bu anlamda da bu tezde eleştiriye tabi tutulabilecek birkaç kitabın da tezin gelişiminde önemli olduğu söylenebilir (Jones, 2003; McNeill, 2008; McNeill, 2017). Son yıllarda Amerikalı siyaset bilimi profesörü Bruce Gilley örneğinde görüldüğü üzere (2017), sömürgeciliğin hala alenen savunulmaya devam eden bir fikir ve politika olması sömürgecilik, Avrupa-merkezcilik ve Oryantalizm konularının önemini ve geçerliliğini muhafaza etmeye devam ettiğini göstermektedir. Ne yazık ki Türkiye sosyal bilim ve tarih literatüründe ise sömürgecilik üzerine telif eser bulmak güçtür.

Mevcut Türkçe kitapların ekseriyeti özellikle İngilizce'den tercüme edilmiş eserlerdir. Bu anlamda sömürgecilik, Avrupa-merkezcilik ve Oryantalizm üzerine Türkçe çevirisi olan birçok kitap olsa da Türkçe yazılmış teorik ya da tarihsel çalışmalara ancak makalelerde ve tezlerde yer verildiği görülmektedir. Sömürgeciliğe dair yapılan tez çalışmaları olmasına rağmen konunun çok fazla tercih edilmediği konuya dair yüz ila yüz elli kadar teze ulaşılmış olmasıyla anlaşılmıştır. Bu çalışmaların yapıldığı alanların da çeşitliliği göz önüne alındığında siyaset bilimi kapsamında yazılan tezlerin daha da sınırlı olduğu görülmüştür.

Tezin teorik alt yapısı için temel oluşturan diğer bir konu olarak milliyetçilik, yıllardır üzerine çeşitli tartışma ve araştırmaların yürütüldüğü bir konudur. Bu anlamda milliyetçilik ideolojisine dair tartışmaların genellikle 'millet' mefhumu üzerinden başladığı ve köken tartışmalarının da milliyetçilik analizlerinde önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Bu anlamda ilkçiler (*primordialist*), etno-sembolistler ve modernistler olarak kategorize edilen milliyetçilik yaklaşımları söz konusudur. Etno-sembolistlerin anlayışı diğer iki milliyetçilik analizine göre yenilikçi ve kavramsal olarak daha rasyonel görünse de hiçbirinin Avrupa-merkezciliğin dışına çıkamadığı ve Batı dışı dünyaya dair değerlendirmelerinin de Oryantalist temeller üzerine inşa edildiği söylenebilir (Anderson, 2020; Armstrong, 1982; Gellner, 1983; Greenfeld, 1993; Greefeld, 2020; Hobsbawm, 1996; Kamenka, 1973; Kohn; 2005; Smith, 1991; Smith; 1998). Öte yandan, milliyetçilik tartışmalarında teorik sınırları aşan en önemli isim olarak Partha Chatterjee'nin sömürgeleştirilmiş ülkelerdeki milliyetçi hareketleri ve düşüncüyü değerlendirme biçimi bu tezin teorik çerçevesine ilham veren yaklaşım olmuştur (1986; 1993; 1998). Chatterjee ağırlıklı olarak Hindistan'ın post-koloni döneminde gelişen milliyetçilikleri ve onların sömürge karşıtlığını inceliyor olsa da yaptığı analizler ve değerlendirmeler literatürdeki milliyetçilik anlatılarından farklılaştığı için değerlidir. Türkçe literatürde milliyetçilik üzerine ortaya konulan teorik analiz çalışmalarında kayda değer çalışmalar olsa da (Erözden, 1997; Özkırmımlı, 2009) 'poskolonyal çalışmalar' başlığı altında değerlendirilen Chatterjee gibi isimlerin teorilerine bu analizlerde, Avrupa-merkezci milliyetçilik anlatısına karşı bir eleştiri olarak ortaya konulduğu belirtilerek, yalnızca kısa bir şekilde yer verildiği görülmektedir (Özkırmımlı, 2009: 20-21).

Bu anlamda modern Türkiye'nin sömürgeciliğin nesnesi ya da öznesi olmadığı için sömürgecilik ve Orta Doğu gibi konulara Türkiye'deki sosyal bilim çalışmalarında 'ilgi

duyulmadığı' ileri sürülebilir. Ancak Türkiye'deki eğitim-öğretim sisteminin 'Batı standartlarında' ve esasında Avrupa-merkezci düşüncenin etkisiyle şekillendiği göz ardı edilememelidir. Bu doğrultuda ortaya çıkan yaygın tarih-yazımı, 20. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yer alan 'Orta Doğu' ile bağın kesilmesine ve modern tarih inşasında Türkiye ile Orta Doğu arasına geçirgenliği neredeyse olmayan bir duvar örülmesine sebep olmuştur. Türk tarih yazımında Orta Doğu'nun Anadolu'dan farklı bir tarihe ve medeniyete sahip olduğu inancı, Türkiye'nin Doğu'nun sınırlarında olmadığı kabulünü de beraberinde getirmiştir. Oysa 'Batı' için Türkiye'nin geri kalan 'Doğu'dan ayrılan bir yönü yoktur. Cumhuriyet'in kurucu elitleri üzerinde büyük bir etkisi olan 'muasır medeniyetler' düşüncesi ile Avrupa-merkezci düşüncenin modern Türk fikriyatında ne denli etkili olduğu, Cumhuriyet kurulduktan sonra yapılan 'reformlarla' da kanıtlanmıştır. Bu bağlamda erken Cumhuriyet döneminde yapılan değişikliklere yer vermek anlamlı olacağı gibi, tez konusu dışında olacağından daha fazla ileri götürülmeyecektir.⁵

Tez konusu bağlamında yapılan araştırmalarda görülen odur ki Orta Doğu ve Irak üzerine İngilizce zengin bir literatür bulunmaktadır. Bu doğrultuda çalışmaların bir kısmının Avrupa-merkezci anlatıyla iç içe olduğu, bir kısmının ise özellikle Arapça ve Farsça gibi Orta Doğu dillerinin öğrenilmesiyle daha nitelikli ve çok yönlü araştırmalarla ortaya konulduğu görülmektedir. Bu bağlamda tez çalışması için İngilizce olarak yazılan ve İngilizce çevirisi olan birçok kaynaktan faydalanılmıştır. Tez çalışmasına temel oluşturabilmek amacıyla Orta Doğu tarihi için bilhassa Oryantalist yaklaşıma eleştirel mesafede duran kaynaklar ilham verici olmuştur (Antonius, 2010; Cleveland & Bunton, 2009; Ensari, 2015; Fromkin, 2001; Hodgson, 1977; 2017a; 2017b; Hourani, 1981; Kamrava, 2005; Owen & Pamuk, 2002; Sluglett, 2008; Tauber, 1993; Wagner, 2009). Ancak bu tezdeki Oryantalist bakış açısının eleştirilmesi dolayısıyla kuşkusuz Avrupa-merkezci çalışmaların 'sağladığı' yaklaşımlara da tez çalışması için etkili olmuştur (Huntington, 2015; Lewis, 1993; McNeill, 2002; McNeill, 2017). Türkçe'de modern Orta Doğu tarihi ve siyaseti üzerine mevcut olan çalışmalar çoğunlukla Birinci Dünya Savaşı

⁵ Yapılan reformlara ilişkin Avrupa-merkezçilik eleştirisi hariç farklı eleştiriler getirilmiş olup öncelikli olarak, modern Türkiye'deki değişimlerin yenilikçi ve modernist olduğunu savunan görüşler için bkz. Heper (1985); Lewis (1969); Karpat (1973); Kili (2011); Kongar (1981). Reformların modern olarak yorumlanamayacağını, aksine korporatist ve yenilikçi olmayan bir ideoloji ile yapıldığını söyleyen görüşler için bkz. Bora (2017); Göze (1968); Parla (1989); Kansu (1998; 2001); Karaömerlioğlu (2006).

sonu itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'dan ayrılan toprakların Osmanlı ile ilişkisine odaklanmakla birlikte (Ahmad, 2012; Faroqhi, 2010; 2016; Hanioglu, 1986; İnalçık, 2000; 2006; 2013; 2016; Kafadar, 2010; Kasaba, 2011; Ortaylı, 2007; Rogan, 2017), bu ikili ilişkiler dışında Orta Doğu'yu kendi dinamikleri içinde inceleyen Türkçe kaynaklar da yer aldığı görülebilir (Çetinkaya, 2014; Ensari, 2015; Hodgson, 2017; Lutskiy, 2020).

Irak'a dair yapılan araştırmalar ve kaynaklar da yine Orta Doğu Çalışmaları gibi çeşitli olduğu görülmüştür. Irak hakkında yapılan çalışmaların literatürdeki zenginliği ise Irak'ın çağlar boyunca birçok medeniyetin ve toplumun ilgisini çeken bir bölge olmasıyla ilişkilendirilebilir. Modern dönemden önce Mezopotamya olarak anılan bölgede tarih boyunca verimli topraklar ve zengin kaynaklar yer almıştır. Böylece Irak, siyasal ve ticari güç elde etmek isteyen birçok uygarlığın dikkatini çeken bir alan haline gelmiştir. Bu anlamda, bilinen tarih boyunca Irak'a egemen olan medeniyetler ve bölgede gerçekleşen değişimler daima yakından takip edilmeye çalışılmış ve bölge sosyal bilimlerin birçok dalında araştırmalara konu olmuştur. Dolayısıyla Irak tarihiyle ilgili kaynakların hem Türkçe hem de İngilizce olarak zenginlik gösterdiği söylenebilir. İngilizce literatürde Mezopotamya tarihinden modern Irak'a; bölgedeki toplumsal ve dini yapıların dönüşümüne; bölgenin ikliminin, yapısının ve sınırlarının zaman içindeki değişimine ve çevresindeki topluluklarla ilişkisine dair birçok kaynak bulabilmek mümkündür. Buna ek olarak tez konusu itibariyle daha detaylı incelenen modern Irak'ın oluşumunda sömürgeciliğin etkisini irdeleyen çalışmalar da mevcuttur. Literatürde hem İngilizce olarak yayımlanan hem de Türkçe'ye çevrilen birçok çalışmadan Irak'ın hem yakın tarih analizlerine hem de antik tarih anlatısına ulaşmak mümkündür. Ancak tezimde yol kat etmemi sağlayan ve daha fazlasını araştırmam için bana öncülük eden iki kitap *Britain in Iraq* (Sluglett, 2007) ve *The Other Iraq: Pluralism and Culture in Hashemite Iraq* (Bashkin, 2009) kitapları olmuştur. Bunların yanı sıra, Irak'a dair araştırmamda bana ilham olan birçok çalışma vardır (Batatu, 1978; Ceylan, 2011; Çetinsaya, 2017; Eskander, 2001; Haddad, 1991; Khan vd., 2021; Longrigg, 2002; Lukitz, 1995; Lukitz, 2006; Maclean & Matar, 2011; Marr, 1985; Nakash, 1994; Natali, 2010; Nissen & Heine, 2009; Pool, 1980; Vinogradov, 1972; Wagner, 2009; Yavuz, 2018; Zubaida, 2002). Buna ek olarak, Irak'taki sömürge karşıtı milliyetçi ayaklanmalarla ilgili yapılan araştırmalar ve 1920 Irak İsyanı özelinde gerçekleştirilen incelemelerden de yararlanılmıştır. İngiliz arşiv belgeleriyle birlikte bu dönemin ve dönem içindeki isyanların analizi yapılırken

kullanılan kaynakların ise çok çeşitli olduğu söylenemez. Görüldüğü kadarıyla Irak'taki sömürge karşıtı milliyetçi ayaklanmaların yoğun olduğu, modern Irak'ın inşa sürecindeki ilk dönemler, sınırlı sayıda araştırmacı tarafından dikkatle ve ayrı olarak incelenmiştir (Amarilyo, 2015; Bashkin, 2009; Gasper, 2020; Haddad, 1991; Jones, 2020; Kadhim, 2012; Lukitz, 2006; Marr, 1985; Nissen & Heine, 2009; Sluglett, 2007; Wagner, 2009; Wenner, 1963). Esasında bu dönem, Irak'ın inşa sürecini ve Irak'ta bir sömürge kurabilmek amacıyla kendi çıkarları için mücadele eden İngilizlerin bölgeye ve bölge sakinlerine karşı yaklaşımını sergilediği bir dönemdir. Dolayısıyla Irak'ın yıllarca sürececek İngiliz sömürüsüne mahkum olmadan önceki mücadelelerini ve Oryantalist bakış açısını da sergilemektedir. Ayrıca İngilizlerin Orta Doğu'da Irak gibi önemli bir bölgeyi sömürgesi ve yönetimi altına nasıl aldığına da işaret etmektedir. Bu açıdan oldukça önemli görülen bu dönem tezde incelemeye alınmış olsa da Irak üzerine İngilizce literatürde bulunan kaynaklarda birkaç çalışma hariç bu döneme aynı önemin verilmediği de görülmüştür. İngilizce literatürde özellikle 1920'deki isyan için en önemli kaynaklardan biri olarak Abbas Kadhim'in *The 1920 Revolution and the Founding of the Modern State* (2012) kitabına erişilmiş olup, Kadhim'in araştırmasında yararlandığı Arapça literatür de bu tez çalışmasına zenginlik kazandırmıştır.

İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİ VE RAPORLAR

Bu tezde başvurulan yayımlanmış İngiliz arşiv belgeleri tezin birincil kaynaklarını oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan başlıca belgeler on beş cilt olarak Archive Editions tarafından yayımlanmış *Records of Iraq* serisidir. 1914'ten 1966'ya kadar İngilizlerin Irak'taki siyasetini sergiler nitelikte olan belgeler, İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte Irak'taki sömürgeci nüfuzunun başlangıcını ve fiili olarak bölgedeki egemenliğinin sona erdiği dönem aralığını içerir. Bu kıymetli derlemeyi yayına hazırlayan editörlerin belgeler hakkındaki yorumu ise derleme hakkında bir fikir vermektedir:

Bu ciltlerde yer alan belgeler, yirminci yüzyıl itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun üç vilayetinin -Bağdat, Basra ve Musul- nasıl Irak ulus-devletine dönüştüğünü anlatmaktadır. Bu dönüşüm İngiliz Hükümeti tarafından ya da İngiliz Hükümeti ile ortaklık içinde gerçekleştirildiği için, sadece Irak tarihinin değil, aynı zamanda

1958'den önceki yıllarda Britanya İmparatorluğu tarihinin de bir parçasını oluşturmaktadır (Rush & Priestland, 2001a: v).

Danışman editör Alan Rush'ın eklediğine göre, Irak'taki ulusal arşiv belgeleri yayımlanmamakta ve gizli tutulmaktadır. Fakat 2001'de yayımlanan bu bilgilerin doğruluk teyidi yapılamamış olsa da bazı çok önemli belgelerin Londra Ulusal Arşivleri'nde olduğu bilgisine erişilmiştir (Haines, 2023). Irak Ulusal Arşivleri'yle ilgili olarak yapılan tartışmalarınsa genellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin 2003'teki Irak işgaline ve arşivler üzerindeki tahribatına odaklandığı görülmektedir (Bashkin, 2015). Diğer taraftan arşivlerdeki belgelerde yalnız İngilizlerin görüşlerine veya yazışmalarına değil, Faysal⁶ gibi bölgedeki bazı önemli isimlerin de söylediklerine ve yazdıklarına yer verildiği görülmektedir. Bunun İngiliz Hükümeti yararına İngiliz diplomatlar tarafından gerçekleştirildiğini dile getiren editörlerden Rush, on beş ciltlik bu belgelerin hangi dönem ve konular üzerine olduğunu kronolojik sırasıyla özetlemektedir (Rush & Priestland, 2001a: v).

Bu tez kapsamında Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden üç yıla odaklanarak bu derlemenin 1918-1920 yılları arasını kapsayan ikinci cildi incelenmiştir. Fakat İngiltere'den Irak'a ya da Irak'tan İngiltere'ye iletilen mesajların ulaşma tarihi bazen birkaç yıl sonra görüldüğü için kimi zaman birinci ve üçüncü ciltlerde yer alan belgelerden de faydalandım. Belgelerin ilk üç cildinde hangi bilgilerin yer aldığı editör Rush'ın kısa anlatıları üzerinden özetlenebilir. Birinci ciltte, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Mezopotamya olarak bilinen bölgenin, II. Mahmut'un modernizasyon çalışmalarının İngiltere'yle olan ticari ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunduğu ve bölgedeki yerel tacirlere zarar veren bu değişikliklerin bölgeden tepki topladığı gibi konu başlıklarına yer verildiği söylenmiştir. İngiltere ile Irak arasındaki ticari ilişkilerin on yedinci yüzyıldan beri sürdürüldüğü vurgulanarak, Birinci Dünya Savaşı sonrası iletişimin daha tartışmalı bir hal aldığı da belirtilmiştir. İkinci cilt, Arap liderlerin hem bölgesel çıkarlarını hem de kişisel çıkarlarını koruyabilmek için Türkiye'ye karşı 'İtilaf Devletleri'ne katıldığı, sonucunda galibiyet elde edilmiş olmasına rağmen, gayri-müslimlere karşı Türkiye'ye sadık kalındığına işaret edilmiştir. Bu anlamda ikinci ciltte tez çalışması boyunca da

⁶ Faysal bin Hüseyin bin Ali El Haşimi (1883(?)-1933), Mekke Şerifi olarak bilinen Arap lideri Hüseyin'in üçüncü oğludur (Allawi, 2014: 10).

odaklanılan bir mesele, İngiliz sömürmesine karşı gerçekleştirilen isyanlardır. Bu durumdan önsözde şöyle bahsedilmiştir:

Sivil Komiser Yardımcısı Sir A. T. Wilson, olağanüstü yeteneklere ve ahlaki dürüstlüğe sahip bir adamdı ve Irak'a son derece verimli bir yönetim sağlamıştı. Ancak Wilson'ın rejimi aynı zamanda baskıcı ve kültürel bakımdan duyarsızdı. Öyle ki, 1920 yazında Suriye'deki milliyetçilerin kıskırttığı toplumsal öfke ve hayal kırıklığı, Irak nüfusunun pek çok kesimi tarafından gerçekleştirilen şiddetli bir ayaklanmayı da kaçınılmaz hale getirecek kadar bir nefret uyandırmıştı: Bu kesimler İktidardan dışlandıkları için onurları kırılan Arap milliyetçileri; Sünnilere ve kafir İngilizlere [*ingleez*] kızgın Şii din adamları; sıkı kamu güvenliği ve etkin vergi toplama uygulamalarından endişe duyan yozlaşmış aşiret şeyhleri ve toprak sahiplerinden oluşuyordu (Rush & Priestland, 2001a: v-vi).

Bu bağlamda İngilizler tarafından 'stratejik' olarak hata yapıldığına ve, elbette ki birçok Oryantalist söylemle ifade bulan, bölgedeki Arapların türlü 'suçlarına' yer verilerek anlatılmaya çalışılan ayaklanmalara dair, önsözde verilen anlatının ve yapılan değerlendirmenin de belgelerdeki söylem şeklinin dışına çıkamadığı görülmektedir. Buna ek olarak, nasıl bir yönetim şekli tercih edileceği ve buradaki yönetimin hangi sınırları kapsayacağıyla ilgili tartışmalara da ikinci ciltte yer verildiği gözlemlenmiştir. Faysal'ın Irak yönetimine getirilmesine kadar ki kısmı kapsayan bu cilde dair verilen bilgilerden sonra üçüncü cilde dair bir açıklama yapılmamıştır. Nitekim tezde üçüncü ciltte yer alan ve tezin odaklandığı dönem aralığını kapsayan tartışmaların konu olduğu belgeler de kullanılmış, metin içindeki bağlamlarına oturtulmuştur.

Yönetim ve idari konularla ilgili tartışmaların yürütüldüğü bir diğer belge derlemesi ise *Iraq Administration Reports* başlığıyla 1914'ten 1932'ye kadar olan yönetim raporlarını içeren, Archive Editions tarafından 1992'de on cilt halinde yayımlanan derlemedir. Bu tez araştırmasında bu derlemenin 1920 yılına ait İngiliz sömürge idaresine ait notlar ve raporlar kullanılmış olup, bu bağlamda konuyla ilgili tartışmaların yer aldığı beşinci ciltten yararlanılmıştır. Bu iki farklı rapora ek olarak Cambridge Üniversitesi Yayınları tarafından derlenen ve yayımlanan *Records of the Kurds: Territory, Revolt and Nationalism, 1831-1979* başlıklı belge derlemesinden de yer yer yararlanılmıştır. Bu çalışma, yüksek lisans tezi sınırları dahilinde yapıldığı için raporlar üzerinde çok geniş kapsamlı bir incelemeye yer verilememiş olsa da daha ayrıntılı bir modern Irak çalışmasında üç farklı rapor eş zamanlı olarak incelenerek değerlendirilebilir.

YÖNTEM

Tez için belirlenen zaman aralığının 1918-1920 arasında ve üç yıl gibi kısıtlı bir dilimi yansıtması tezde kullanılan belgelerin kapsamı ve teorik çerçeveye yakından ilişkilidir. Modern Irak'ta İngiliz sömürge idaresinin tesisi ve buna gösterilen direniş sürecine kuşkusuz daha önceki veya sonraki dönemler de dahil edilebilir. Bu noktada, örneğin, bölgede İngilizler hakimiyet elde edene kadar bulunan Osmanlıların tuttuğu kayıtların incelemesi yerinde görünebilir. Ancak Osmanlı Arşivleri'nin incelenebileceği bu dönemde de dil engeliyle karşılaşılmıştır. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı öncesi dönem için literatür üzerinden yapılan incelemeler dışında herhangi bir birincil kaynaktan yararlanılamamıştır. Diğer taraftan çalışmada sömürgecilik ve modern Irak devleti inşasının incelemeye alındığı düşünülecek olursa da araştırma aralığı 1932 ya da 1958'e kadar uzatılabilir görünmektedir. Fakat bu noktada tezin kapsamında ele alınan 'sömürge karşıtı milliyetçilik' hareketlerinin Faysal iktidara geldikten sonra özellikle 1940'larda ve 50'lerde Pan-Arap milliyetçiliğine dönüştüğü gözlemlenmektedir (Bashkin, 2009: 6). Esasında uzun bir süre devam eden sömürge karşıtı milliyetçi hareketler için 1920 senesinin sınır olarak seçilmesi, İngiliz sömürge hükümetinin Irak'a geldiği ilk yıllardan 1921'e kadar olan süreçte bir yönetim krizi yaşıyor olması ve 1920'de resmi sömürge olana kadar da yoğun bağımsızlık eylemleriyle karşılaşıyor olmasıdır. Rapordaki editörün de değindiği üzere, A. T. Wilson'ın idaresinde ilerletilmeye çalışılan manda yönetimi tüm siyasi ve idari güçleri doğrudan İngiliz himayesinde bulundurmamak istemekte ve bunun uğruna bir süre mücadele vermektedir. Kendi çıkarlarını koruyacaklarına inandıkları bir Arap 'temsilci' bulamadıkları için tercih ettikleri bu yöntemin Faysal ile birlikte dolaylı yönetim olarak değiştirilmesi, özellikle Arap nüfus tarafından gerçekleştirilen isyanların önemli ölçüde azalmasına katkıda bulunmuştur (Sluglett, 2007: 4-8). Bilhassa Paris Barış Konferansı ve Wilson İlkeleri'yle birlikte 'kendi kaderini tayin hakkı' ilkesinin uygulanmasını isteyen Irak'taki Araplar ve Kürtler, bu haklarını elde edebilmek amacıyla mücadele başlatmışlardır. Kürtler tarafından gerçekleştirilen ayaklanmalar 1922 ve 1924 senelerinde yoğunlaşıyor olsa da İngiliz sömürgesi için 'kriz' yaratan ölçekteki isyanlar asıl olarak 1920 Irak İsyanı'na giden süreçte ve 1920 İsyanı'nın ortaya çıkmasıyla gerçekleşmiştir. Özellikle 1920'de yaşanan milliyetçi hareket için literatürde 'isyan,

devrim, direniş' gibi tanımlamalar kullanılsa da tez boyunca 1920'de ortaya çıkan bu hareket için kavramsal açıdan daha uygun olduğu düşünölen 'isyan' ve 'ayaklanma' kavramları kullanılacaktır. Tüm bunların yanı sıra tezde kullanılan raporlardaki 'bereketli' içerik ve odaklanılmak istenen mesele dolayısıyla da görece kısa bir dönem merceğ altına alınmıştır.

Tez boyunca tercih edilen yöntem ise söylem analizi olmuştur. Literatürün ve raporların incelemesinde tercih edilen bu yöntemin amaçlarından biri, yazıda üretilen anlamın literatürdeki yayılımını ve yazıdaki söylemlerin yazı içindeki anlatıyla ilişkisini kavramaya çalışmak iken, bir yandan da değerlendirilen fikir ve söylemlerin farklı metinlerdeki anlatılarla ilişkisini anlamaya çalışmaktır. Aynı zamanda söylem analiziyle açıklanmak istenen, durumların veya gerçekleşen olayların anlatısının "basitçe gerçekleri yansıtmadıklarına" işaret etmektir. Bu bağlamda yazılanların nasıl bir söylem aracılığıyla aktarıldığı ve bunun ne anlama geldiği sorgulanmaya ve açığa çıkarılmaya çalışılır (Hardy, 2001: 27). Kullanılan bu yöntem, anlatıda gizli veya "altta yatan" manayı açığa çıkarırken ve aynı zamanda da "güç ilişkilerini" şekillendiren ve bu ilişkilerin kabul edildiği gibi devam etmesine katkıda bulunan anlatıyı analiz ederken, kabul edileğelen toplumsal 'gerçeklikleri' sorguya çekme çabasıdır (Crawford, 2004: 22-23). Böylece, farklı bir anlamıyla da, metinlerdeki söylemlerin sosyal yaşamdaki yansımaları irdelenmeye çalışılır. Bu tez çalışmasında da belgelerde yer alan telegrafların, notların, yazışma ve raporların teoriyle buluşturma suretiyle değerlendirilmeye çalışılması, esasında araştırma sorusuna öncülük eden Avrupa-merkezci ve Oryantalist söylemlerin realitedeki tezahürünü incelemek için yapılan bir analizdir. Bu sayede de araştırmaya özgünlük kazandırılması hedeflenmiş ve kullanılan dilin ve üretilen söylemin siyasal aksiyonlar üzerindeki etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Spesifik olarak Avrupa-merkezci anlatının sömürgeciliğın oluşumunda ve desteklenmesi üzerindeki etkisi ve sömürgeyi meşrulaştırma aracı olarak Oryantalizmin kullanılması dair bir analiz; diğeryandan da sömürge karşıtı milliyetçi hareketlerin propaganda araçlarıyla desteklenmesi ve burada kullanılan söylemlerin analizi, tezde kullanılan yöntemin tutarlı ilerlemesine de katkıda bulunmuştur. Bu analizlerde kullanılan dilin ve söylemlerin niteliği ve kendine özgü kuralları da dikkate alınarak bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Araştırma konusunun temelini oluşturan Irak'taki sömürge karşıtı milliyetçilik hareketlerinin bölgedeki etkisi, yayılımı ve İngiliz sömürgesiyle ilişkileri

anlaşılacak ve incelenmek istenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda yapılan araştırmalar için temel oluşturabilecek ve aynı zamanda da Oryantalist söylemin gözlemlenebileceği ve analiz edilebileceği birincil kaynaklar da İngiliz arşiv raporları olmuştur. Raporlarda kullanılan Oryantalist söylem ve bu bakış açısının karşısında yer aldığına inanılan eylemler ve karşıt söylemler, belgelerin analizi kullanılmıştır. Belgelerde yer alan olay anlatıları kronolojik bir şekilde takip edilmeye çalışılarak bir olay örgüsü sunulurken aynı zamanda da bu olayların anlatısında kullanılan söylemlerin gerçeklikle ilişkileri sorgulanmıştır. Dikkat edilenler arasında Oryantalistin gözünde Batı-Doğu ayrımını sergileyen ‘göstergeler’ ve bunların tasviri, sömürge karşıtı isyanlar için kullanılan adlandırmalar ve gerçekliğin hatalı aktarımını gösterdiği düşünülen milliyetçi hareketlerde kullanılan ifadeler yer alır. Analizler sırasında ikinci ve üçüncü bölümlerde geliştirilen teorik çerçeveden yararlanılarak gereken yerlerde literatüre referanslarla da raporlar üzerinden yapılan analiz desteklenmiştir.

İngilizlerin söylemlerinde görülebilecek “tecrübeyle” ya da eğitim sistemleri yoluyla edinildiği ileri sürülen ‘gelişmişlik’ meselesi için de Avrupa-merkezcilik eleştirisi sürdürülmüştür. Başka bir deyişle, İngilizlerin kullandığı dil aracılığıyla ve bir öğrenme aracıyla edindikleri bilgilerin ve deneyimlerin, bölgedeki hareketler ve gelişmeler için yaptıkları tanımlamalar ve yorumlarla paralel olduğuna da değinilmiştir (Gee, 1992: 111-114). Örneğin, belgelerde bölgedeki toplumsal hareketler ve örgütlenme için kullanılan “*Arabian Night*” benzetmesi, kitabın İngilizce’deki çevirisi üzerinden anlamlandırılmaya ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda da İngilizlerin söylemlerinde etkili olan Oryantalizm, Avrupa-merkezci anlatıyla da ilişkisi kurulmaya çalışılarak da analiz edilmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak, Iraklı göstericilerin ve sömürge karşıtı milliyetçilerin kullandıkları protesto araçlarıyla vurguladıkları talepler ve anlatıları sömürge karşıtı milliyetçilikle ilişkisi bağlamında analiz edilmeye çalışılmıştır. Belgelerde içeriği verilen pankart ve bildiri gibi materyallerdeki sömürge karşıtı tutum, milliyetçi grupların söylemlerinin analizinde kullanılmıştır.

TEZİN BÖLÜMLERİ

Bu tez giriş ve sonuç bölümleri dışında üç bölümden oluşmaktadır. Tezin ikinci bölümünü oluşturan ve diğer bölümlere de ilham kaynağı olan ekseni Avrupa-merkezcilik, Oryantalizm ve sömürgecilik meselelerinin incelemesinden oluşmaktadır. Geniş bir kapsama sahip olan ve her biri hakkında ayrı ayrı çalışmaların bulunabileceği bu kavramlar incelenirken sömürgecilikle olan ilişkileri göz önünde bulundurularak bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Nihayetinde Orta Doğu ve Irak'taki sömürgelerin değerlendirilmesi açısından ehemmiyet arz eden Avrupa-merkezcilik ve Oryantalizm, sömürgecilik eleştirisinin dışına çıkılmadan ve mümkün olan en kapsamlı haliyle ele alınmaya çalışılmıştır. Tezin üçüncü bölümünde ise milliyetçi ideoloji ve hareketler eleştirel bir yöntemle değerlendirilmiştir. Bu bölümde milliyetçilik tanımlamalarındaki Avrupa-merkezci sınırlar irdelenmiştir. Nitekim Partha Chatterjee'nin milliyetçilik çalışmaları, milliyetçiliğe içkin addedilen 'liberal ve etnik' gibi kavramların sorgulanmasını sağlamıştır. Böylece, Oryantalist yaklaşımın Batı dışı dünyayı tarif ederken kullandığı terimlerin milliyetçilik anlatısında da yeniden üretildiğine şahit olunmuştur. Irak'ta İngiliz sömürgesine karşı gerçekleştirilen milliyetçi hareketlerin de Oryantalist literatür çerçevesinde incelendiği ve bu durumun da eleştirel bir perspektifle ele alınması gerektiği görülmüştür.

Dördüncü ve son bölümde ise tezin kaynağını oluşturan sorun olan Avrupa-merkezci ve Oryantalist yaklaşımın sömürgeleri haklı gösterme aracı olarak kullanıldığı iddiası, İngiliz raporlarına yansıyan söylem üzerinden örneklendirilmeye, teste tabi tutulmaya ve doğrulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Irak'taki İngiliz sömürgesine karşı gerçekleştirilen milliyetçi isyanların taşıdığı özellikler bakımından, Avrupa-merkezci milliyetçilik örnekleri üzerinden incelenemeyeceği belgelerde anlatılanlar yoluyla analiz edilmek istenmiştir. Sömürge karşıtı milliyetçi ayaklanmalara ve bağımsızlık arzusuna rağmen bölgeden çekilmeyen İngilizlerin, sömürgecinin Doğu'ya dair fikriyatının bu örnekte bir kere daha dışavurumunun gerçekleştiği kanaati, bu tezin vardığı en önemli sonuç olarak öne çıkmaktadır.

1. BÖLÜM

AVRUPA-MERKEZCİLİK, ORYANTALİZM VE SÖMÜRGEÇİLİK

Avrupa-merkezcilik, dünya tarihi anlatısında egemen olan bir yaklaşım olagelmıştır. Zamanla tarihe bakışımızı biçimlendiren Avrupa-merkezcilik dünyayı anlayışımızı da şekillendiren ve dönüştüren bir perspektif olmuştur. Bu bakış açısının yalnız Avrupalılar tarafından kullanılan bir tarih anlatısı olmanın ötesinde bizatihi “Batı’nın ilerlemelerini yakalamaya çalışan” ülkeler tarafından da benimsendiği görülebilir. Buna göre, Avrupa’nın diğer ülkelere kıyasla daha gelişmiş olduğu kanısı hakimdir. Aynı zamanda moderniteyi, tarihe dahil olduğu ilk andan itibaren ilerlemeleri için bir araç olarak kullanan Avrupalılar, modernliğin ortaya çıktığı ve serpilip geliştiği coğrafya olarak da Batı’nın lider konumda olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla dikkatle takip edilmesi gereken tüm gelişmelerin burada gerçekleştiği kanısı bu tarih anlatısında egemendir. Öyle ki Avrupa dışı dünyanın tarih boyunca neler yaptığı, nasıl dönüştüğü ve bugüne geldiği çoğunlukla bilinmezken Avrupa’ya dair bilinmeyenler çok azdır. Bu bağlamda örnek vermek gerekirse, ‘üzerinde Güneş batmayan imparatorluk’ olarak tasvir edilen İngiltere’nin adeta bir hayaller ülkesi olduğu şeklinde yaygın imgelere dahi rastlamak mümkündür. İngiltere’nin ‘soylu ve derin’ geçmişi tüm ülkelere ilham olacak bir nitelik taşır. Nitekim modernizme geçişin temellerinden biri olarak kabul edilen feodal ekonomik ve siyasal düzenden kapitalist sisteme geçişin İngiltere’deki başlangıcı, bu anlatıya göre, tüm bu tasvirleri haklı kılan bir niteliktedir. Ancak bu yaygın anlatıda genellikle göz ardı edilen veya ikincilleştirilen tarihsel olgu Avrupa ve İngiltere’nin sömürgeci geçmişidir. Avrupa’yı ve İngiltere’yi modern dünya tarihinde kat ettikleri yolda bugünkü geldikleri konumlarına ulaştıran faktör, sömürgeleştirdikleri ülkelere elde ettikleri kazançlardır. Bu noktada, sömürgeciliğin nasıl tanımlandığı sorusu öne çıkmaktadır. Bazı tanımlamalara göre sömürgecilik modern bir fenomen değildir. Örneğin, Stanford Üniversitesi tarafından hazırlanan *Internet Encyclopedia of Philosophy*’de sömürgecilik şu şekilde tanımlanmaktadır:

Sömürgecilik modern bir olgu değildir. Tarih, toplumların komşu toprakları bünyesine katıp halklarını yeni fethedilen topraklara yerleştirerek kademeli olarak genişlediği örneklerle doludur. Ancak on altıncı yüzyılda, denizcilikte yaşanan ve dünyanın daha uzak bölgelerini birbirine bağlamaya yarayan teknolojik gelişmeler, sömürgeciliği ciddi biçimde değiştirmiştir (Kohn, 2023).

Bu tanımlama göz önünde bulundurulduğunda, 16. yüzyıla kadar dünyada ‘sömürgeci’ politikaların birçok örneğine rastlamanın mümkün olduğu ileri sürülür. Sömürgeciliğin 16. yüzyıl itibarıyla ‘hız kazanmasına’ sebep olan durum ise dünyada teknolojinin gelişmesi ve Avrupa’nın bu gelişmeler yardımıyla keşiflerine başlayarak dünyanın ‘diğer’ bölgeleriyle temasa geçmesi ve zamanla bu bölgeleri doğrudan veya dolaylı yönetimi altına alma fırsatı bulmasıdır. Bu doğrultuda akıl yürütüldüğünde, Avrupa-merkezci bakış açısına göre dünyada birbirine uzak olan bu ülkeler arasında karşılıklı bir iletişim, etkileşim veya ilişkiden ziyade merkez-çevre olarak da adlandırılan (sömürgeci ve sömürgeleştirilen) bir ilişki vardır (Wallerstein, 2006: 1). Sömürgeciliğe değinmeden önce sömürgecinin bakış açısını anlamak, sömürgeci politikaların hangi ideolojik temelden türediğini kavramaya çalışmak ve sömürgeciliğin hangi söylemlerle normalleştirildiğini anlamak gerekir. Böylece, bu eylemlerin ideolojik çerçevesinin çizen Avrupa-merkezci bakış açısı ve Oryantalizm serimlenecek ve Avrupalı sömürgeciliğin yayılımının nasıl gerçekleştiği anlaşılmasına çalışılacaktır.

1.1. AVRUPA-MERKEZCİLİK

Günümüzde hala görülebilen anlatı ve inanışlara göre Avrupa⁷ antik çağlardan modern zamanlara değin her anlamda üstün bir konumda yer alan bir medeniyet timsalidir. Avrupa-merkezçiliğin temelini oluşturan bu bakış, Avrupa’nın gelişiminin dünyanın diğer bölgelerine göre daima ileride olduğu iddiasındadır. Tüm kadim medeniyetler bu kıtada doğup bu topraklarda gelişmiştir. Buradaki insanların ve içinde yaşadıkları coğrafyanın onlara bahsettiği bir ayrıcalık söz konusudur. Avrupa’nın gelişiminden feyz alması beklenen Avrupa dışındaki bölgelere düşen ise Avrupa’ya yetişmek için çaba

⁷ Bu tezde Avrupa, İngiltere’nin de içinde bulunduğu ve yalnızca Kıta Avrupa’sıyla sınırlı olmayan bir bölgeye referans vermek için kullanılacaktır.

göstermektedir. Ancak bu anlatı ve inanışlar birçok araştırmacı tarafından ciddi eleştiri ve sorgulamalara tâbi tutulmuştur (Amin, 2018; Blaut,1993; Frank, 1978; Hall, 1993; Hobson, 2022; Said, 2013). Bu eleştirilere göre, anlatıların temelinde düpedüz çarpıtma yatmaktadır. 15. yüzyılın sonlarından başlayarak dünyanın geri kalanını kontrolü altına alan Avrupalı sömürgeciliğin ve bunun sonucu olarak ortaya çıkıp kök salan Avrupa-merkezci dünya tarih ve coğrafya anlatılarının eleştirisi birtakım öncü isimler tarafından yapılmıştır. Bu eleştirmenlerin arasında, Marshall G. S. Hodgson, Edward Said, Frantz Fanon, Andre Gunder Frank, Alfred W. Crosby, John M. Hobson ve Eduardo Galeano sayılabilir. Bu noktada sorulması gereken şudur: Avrupa-merkezcilik nedir? Bu perspektif neden önem arz etmektedir? Bu bakış açısının tashihi niçin, neden ve nasıl yapılabilir?

1.1.1. Avrupa-merkezci Tarih ve Batı-Doğu Ayrımı

Avrupa-merkezci görüş Avrupa'nın kültürü, geçmişi, ekonomisi, toplumsal temelleri ve 'Beyaz ırk'ın dünyada diğer toplumlarınkinden üstün olduğu inancı temelinde gelişmiştir (Jones, 2003; Landes, 1999; Stark, 2015; Roberts, 1985). Bu düşüncelerin hangi söylemler aracılığıyla ortaya konulduğu açıklığa kavuşturulurken, Avrupa-merkezçiliği yaratan iddialara dair hataların da verilerle kanıtlanarak ortaya konulması ayrıca önemli bir noktadır (Hobson, 2022). Argümanların tez kapsamında önem kazanmasının sebebi, Avrupa'nın yüzyıllar boyunca devam eden sömürgecilik faaliyetlerine sebep olarak gösterdiği gelişmemiş veya az-gelişmiş bölgelere 'medeniyet götürme' iddiasını, öne sürdüğü bu söylem ve sözde kanıtlarla meşrulaştırmaya çalışmasından kaynaklanmaktaydı.

Fakat Doğu, tarihte hiçbir zaman Avrupa'nın iddia ettiği gibi gelişmemiş bir bölge olmadı. Aksine, tarihte Avrupa'nın ilerlemesine öncülük teşkil eden icatları, çalışmaları ve düşünceleri meydana getiren bir bölge oldu. Ancak bu düşüncenin yalnızca bir inanç olarak kalmasının önüne geçmek için Eric L. Jones gibi bazı düşünürler, ampirik olduğunu ileri sürdükleri 'kanıtlar'la Avrupa'nın eylemlerini meşru kılmaya çalıştılar. Avrupa-merkezci düşünce de Avrupa-merkezci tarih anlatısıyla daima birlikte ilerleyen

bir alan oldu. Bu düşüncelerin yaygınlığını sağlayan Avrupa-merkezci tarih anlatısı, öğrenilenlerin bu tarih anlatısındaki kalıbın dışına çıkamayacak şekilde hafızalarda kalmasını sağlayan bir dünya yarattı. Avrupa-merkezci iddialar bütün disiplinlerde o kadar kök salmış bir vaziyete geldi ki yalnızca tarih değil, ekonomi ve psikoloji gibi daha bağımsız görünen araştırma alanları da bu etki altında kaldı (Joseph, vd., 1990). Örneğin Joseph ve diğer isimlerin yaptığı çalışmada, Avrupa-merkezci bakış açısının ortaya çıkardığı bir iktisat teorisine bir örnekle değinilir. Burada kullanılan ifadeler şöyledir:

Tembel, meraklı olmayan ve geri kalmış yerli imajı, o dönemin akademisyenlerinin, gezginlerinin ve yöneticilerinin birçok raporunda yer almıştır. Hatta ekonomi literatüründe ‘geriye doğru eğimli çaba eğrisi’ teorisi olarak anılan yeni bir teorinin doğmasına yol açmıştır. Bu sistem en basit haliyle şunu ifade eder: Bir işçiye ya da köylü çiftçiye daha fazla ödeme yaparsanız, o da buna çalışma çabasını azaltarak karşılık verecektir. Daha az çaba aynı ücreti getirecek, öyleyse neden yorulsunlar? Sömürgeci kapitalist ya da plantasyon sahibi için çıkarılacak ders açıktır. Kabul edilebilir bir üretkenlik düzeyi sağlamak için fiyatlar ve ücretler düşük tutulmalıdır (1990: 6).

Buradaki yaklaşımın temellendirilmesi için başvurulan kaynaklarda ise çoğunlukla etnosentrik bir bakış açısının mevcut olduğu ve ‘Üçüncü Dünya’ ülkelerini değerlendiren metinlerdeki çalışmalarda toplumsal ve siyasal faktörlerin yarattığı etkinin analizine başvurulmadığı görülmüştür (1990:6). Bu bağlamda, günümüzde dünyayı kavrayış biçiminin yaygın bir şekilde Avrupa-merkezci görüş ile şekillendiği görülebilir. Avrupa-merkezci bakış, siyasetten, sanat ve felsefeye kadar bütün araştırma alanlarında Avrupa’nın meydana getirdiği iddia edilen modern yöntemleri, teorileri ve düşünce biçimlerini kendisine mal eder. Tüm bu sebepler, tarihi algılayış biçimimizi etkilemekle kalmaz, dünyayı algılayış biçimimizi de yeniden yaratır.

Bu bakış açısına göre, Avrupalı bilim insanları tarafından gerçekleştirilen icatlar ‘sayesinde’ Avrupa’nın hep bir adım önde olması ve günümüzde de modernitenin beşiği olması kaçınılmaz bir durumdur. Zira Avrupa, düşüncenin ve yeni fikirlerin merkezindeki konumunu koruyarak dünyanın geri kalanına tarih boyunca önderlik eden bir bölgedir. Antik Yunan’ın ardından Hristiyanlık alemini temsil eden bölge olarak Avrupa, yalnızca zaman içinde dönüşen bir söylemin temsilidir. Avrupa, kendisini üstün kıldığına inandığı tüm bu söylemleri kendini Batı olarak tanımlayarak ve Batı’ya ve Batılı olmaya dair düşünüldüğünde akla gelen kavramlarla özdeş kılarak (modern, ilerici, gelişmiş, öğretici

vb.) zamanla zihinlerimize işlemeyi başarmıştır (Hall, 1992: 291-292). Bunu da Avrupa-merkezci söylem aracılığıyla, eğitim ve araştırma yoluyla öğrenilen çalışmalara entegre ederek sağlamıştır.

Örneğin, Avrupa-merkezci düşünürler, Avrupa'nın doğal olarak üstün olduğunu göstermek için dünyanın birçok bölgesine kıyasla Avrupa'nın daha iyi bir jeolojik ve iklimsel yapıya sahip olduğunu ileri sürdüler ve Avrupa, dünyanın geri kalanından her anlamda üstün kılındı (Jones, 2003: 24). Nitekim bazı Avrupalı tarihçilerin Avrupa'nın varlığını ve yükselişini bir 'mucize' olarak nitelediklerine rastlanabilir. Gerçekten tam da bu başlıkla 1981'de bir eser yayımlayan Eric L. Jones'un iddialarına bakıldığında Doğu ve Batı'ya dair Avrupa-merkezci tasvirler en can alıcı şekliyle görülebilir. Jones'a göre, dünyanın en elverişli toprakları, iklimi ve verimliliği gibi seçimle belirlenmeyen doğal unsurlar bile Avrupa kıtasına özgü bir üstünlük göstergesidir. Doğu'da Batı'daki gibi serin bir hava olmadığı için ise ne ürün çeşitliliği olabilir ne de topraklarının verimliliğini artıracak herhangi bir kaynak veya gübre sağlanabilir. Dolayısıyla, yetersiz beslenme ve hastalıklar da yaygın bir hale gelerek bu bölgeler için bütün felaketleri yaratır (Jones, 2003: 5-7). Jones'a göre coğrafya kendi başına Avrupa'nın üstünlüğünü kanıtlayacak bir unsur olmasa da Avrupa'nın üstünlüğü için önemli göstergelerden biridir. Jones'un hiçbir sayısal veri göstermeden sunduğu Hindistan örneğinde, 'Doğu'ya dair bakışı gözlemlenebilir:

On sekizinci yüzyılın ortalarında Hindistan'ın kişi başına düşen geliri düşmüştü ve İngiltere'nin üçte ikisi kadardı. Yaşam süresi Avrupa'dakinden daha düşüktü ve daha sağlıksız bir beslenme, güçten düşüren iklim ve tropikal olduğu kadar ılıman bölge hastalıklarından oluşan bir hastalık ortamı nedeniyle, daha kötü bir sağlık ortamı hakimdi. Eğitim olanakları iyi değildi ve eğitim içeriği Rönesans sonrası Avrupa'dan ziyade Ortaçağ Avrupa'sını andırıyordu (Jones, 2003: 198).

Avrupa-merkezci düşüncenin en yaygın izdüşümlerinden biri de coğrafi üstünlüğün resmedildiği haritalardır. Avrupalıların sömürgecilik serüvenine öncülük eden haritaların Avrupa'yı üstün ve/ya ayrıcalıklı bir konuma yerleştirdiğini görmek mümkündür. Dünyada hala yaygın olarak kullanılan ve dünya haritası denildiğinde akla ilk örnek olarak gelen Gerardus Mercator'un çizdiği Merkator harita projeksiyonu da bu anlamdaki en önemli örnektir. Bu haritalandırmada ülkelerin ve kıtaların dünyadaki konumlarının

ve boyutlarının çarpıtıldığı görülebilir. Çarpıtma, Avrupa'ya merkezi bir konum sağlamaktadır. Gerçekliğin bir temsili olması hasebiyle haritalar kaçınılmaz olarak bir çarpıtma olmaktan kurtulmasa da bir haritanın diğerine göre yaygın kullanımının bir sebebi vardır. Bu anlamda da Merkator haritasındaki çarpıtmayı anlamak, Avrupa-merkezci düşüncenin yaygınlığını anlamak açısından değer kazanır. Haritaların kullanımına içkin olan dünya tasavvurunun şekillenişinin de yine Avrupa-merkezci düşüncenin egemenliğindedir. Haritalar, okula başlanılan ilk yıllardan itibaren görsel materyaller olarak hafızalarda kalıcı yer edinirler ve bu yüzden de dünyanın nasıl görüldüğünü şekillendirirler. Keith Hodgkinson bu durumu şöyle ifade eder:

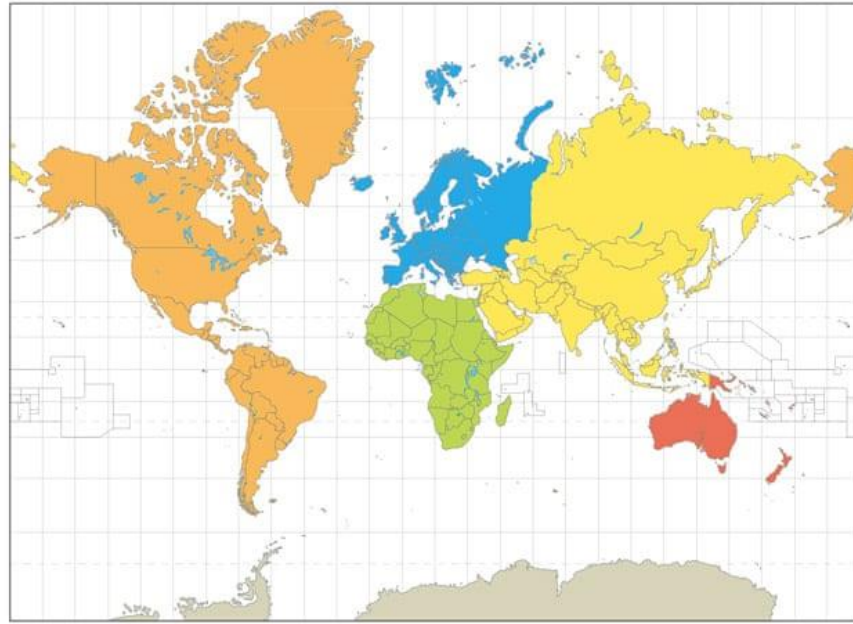
Haritalar ve atlaslar beşerî bilim öğretiminin “gizli müfredatının” bir parçasıdır ve beşerî/siyasi bakış açımızın merkezinde yer alırlar. Ancak sözsüz olmaları bakımından ‘gizli’ oldukları için nadiren sorgulanırlar. Dolayısıyla eleştirel ya da çözüm odaklı bir tepki vermeyi düşünmeye başlamadan önce bu mesajların içeriğini ortaya çıkarmamız gerekir (Hodgkinson, 1991: 19).

Günümüzde dünya atlası denildiğinde akla ilk gelen harita olan Merkator Haritası⁸, dünya coğrafya ve tarih anlatısının Avrupa-merkezilik tarafından şekillenmiş olduğunun belki de en etkili araç ve yansımalarından birini teşkil eder. 1569 yılında yaratılan Merkator Haritası'nın amacı esasında, deniz ticareti yapan Avrupalıların yolcuğunu ve yön bulmalarını kolaylaştırmaktı. Bununla birlikte, bu haritada dikkat çekici unsur Avrupa'nın genişliğinin Çin ve Hindistan gibi oldukça geniş yüzey alanına sahip ülkelere kıyasla daha merkezde ve genişletilmiş olarak yer almasıdır. Ayrıca, Kuzey Amerika'nın gerçekteki yüz ölçümü Afrika'nın üçte ikisi kadar olmasına rağmen haritada, Afrika'dan büyük olarak resmedildiği dikkat çekmektedir (Axelsen & Jones, 1987: 450). Şekil 1'de sunulan Merkator Haritası'ndan görülebileceği gibi, Avrupa dünyanın merkezindedir.

Şimdiye kadar sunulan Avrupa-merkezci tarih ve coğrafya anlatıları sayesinde Avrupa'nın dünyanın merkezinde ve Avrupalıların da üstün olduğu fikrinin kök saldığı anlaşılabilir. Ancak Avrupa-merkezci bakış açısının yaygınlığının kavranması, sömürgeciliğin tarihin olağan akışında gerçekleşen bir ‘keşifler süreci’ olarak görülmemesi açısından da ehemmiyetlidir. Avrupalılar yüzyıllar boyunca kendi çıkarları

⁸ Merkator Haritası'nın Su Sung adında Çinli bir kartograf tarafından Gerardus Mercator'den daha önce tasarlandığına dair iddia için bkz. Temple (1987: 36-37).

için başka ülke topraklarını, insanlarını ve değerlerini sömürmekte herhangi bir sakınca görmedi. Bu hikâyeyi meşrulaştırma araçları olarak kullandıkları tarih ve coğrafya gibi alanlar da sömürgeci yayımlarıyla dolaşıma sokularak, sorgulanmaz ve/ya doğal/bilimsel bilgiler olarak kabul edilmeye başlandı. Bu bağlamda da atlaslar ve haritaların siyasal imgelerin yaratıcısı konumunda oldukları söylenebilir.

HARİTA 1. Merkatör haritası (Mercator Projection, 2009).

Tarih anlatısına bu denli yön veren Avrupa-merkezci düşünce sisteminin içinde yetişen, buna rağmen eleştirel bir bakış açısı kazanarak bu düşüncenin çıkmazlarını ve hatalarını göstermeye çalışan birçok araştırmacı, buradaki tez çalışması için de yol gösterici oldu. Orta Doğu ve Irak ile sınırdaş olan Türkiye’de öğrenim gören çoğu öğrenci Orta Doğu bölgesine ve Irak’a dair çok az fikir sahibidir. Hafızalarda yer eden bilgilerin önemli bir kısmı da Avrupa-merkezcilik ile şekillenen Oryantalist bir temele sahiptir. Dolayısıyla modern Orta Doğu ve Irak’ın tarih ve siyasetini anlamlandırmakta bu teze yön vermiş olan anti Avrupa-merkezci söylemin incelenmesi de yerinde olacaktır. Tablo 1.’de, “Uluslararası ilişkilerde Avrupa-merkezcilik üzerine 1980 ile 2007 arasında kalan dönemde önde gelen on iki uluslararası ilişkiler dergisinin 376-1919 arası dönemde gerçekleşen olaylar hakkında yayınlanmış makalelerin coğrafi bölgelere göre dağılımı”

değerlendirmeye alınarak yapılan araştırmalar yer alır. Buna göre, Doğu ve spesifik olarak da Orta Doğu üzerine yapılan çalışmalar ve önde gelen dergilerde yayımlanan makaleler sınırlıdır. Bu yüzden Orta Doğu üzerine yazılmadan önce zihinlere yerleşmiş olan bazı unsurların eleştirel bir süzgeçten geçirilmesi zaruri görünmektedir.

COğRAFİ ODAK	MAKALE SAYISI
Avrupa ve Kanada	205
Doğu Asya	66
Amerika Birleşik Devletleri	35
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	21
Güney Asya	6
Güneydoğu Asya	6
Sahraaltı Afrika	5

TABLO 1. Zayıfların İmparatorlukları başlıklı kitapta referans verilen tabloyla ilgili ayrıntılar için bkz. Sharman (2021: 200).

Avrupa-merkezci tarih ve coğrafya tasavvuruna yöneltilen eleştiriler incelendiğinde Batı'nın, dünya tarihi boyunca önde olmadığı açık bir şekilde görülür. Nitekim dünyanın sömürgeleştirilmesi aracılığıyla kök salan Avrupa-merkezci kanılar, John M. Hobson ve Andre Gunder Frank gibi birçok araştırmacı tarafından yanlışlanmıştır. Bu fikirlerin yanlışlanması, Avrupa'nın sömürgeleri aracılığıyla elde ettiği ayrıcalıkları gözler önüne sermek için kıymetlidir. Tarih ve coğrafya bilgileri de dahil olmak üzere pek çok konuda toplumun bakış açısını şekillendiren bu anlatıların eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmesi, Doğu'ya dair fikirlerin yeniden inşası amacıyla değerlidir. Bu eleştiriler sayesinde Doğu'daki toplumların geri kalmış şekilde tasvir edilmelerine rağmen, Batı medeniyetinin tahayyül sınırlarını zorlayan ilerlemeciliğine dair tüm imgeler zihinlerde bulanıklaşır ve yeni bir şekil alır. James M. Blaut, John M. Hobson ve Andre Gunder Frank dahil birçok araştırmacının işaret ettiği ve daha önce değinildiği gibi Çin dahil, Orta Doğu, Yakın Doğu ve Doğu olarak nitelendirilen çoğu bölgenin kadim bir geçmişi ve tarihe yön veren buluşları, fikirleri ve medeniyetleri vardır (Blaut, 1993; Frank, 1978; Hobson, 2022).

Hobson, antik dönemden 16. yüzyıla kadar Doğu olarak adlandırılan bölgelerin, hatırı sayılır bir ölçüde Avrupa'dan önde olduğunu ileri sürer (Hobson, 2022). Bu noktada şu soru sorulmalıdır: Avrupa'nın üstün olduğu fikri nasıl oldu da bir şekilde bugüne kadar sorgulanmaksızın kabul edilen bir düşünce veya neredeyse bir inanç haline geldi? Bu soruya, Amerikalı coğrafyacı J. M. Blaut ünlü *The Colonizer's Model of the World* başlıklı kitabında yanıt verir. Batı, kendisi dışında kalan dünyanın geri kalmış, geleneksel ve yerinde sayan bir dünya olduğunu ileri sürmüştü ve bu söylemin kabul edilmesini Avrupa-merkezci anlatı aracılığıyla başarmıştı. Nitekim, Avrupa'nın eylemlerinin geçmişini ve bu eylemlerin ne'liğini anlamlandırma çabası, sömürgeciliğin 'doğal oluşumu' hakkında bize önemli ipuçları sunar. Üstün Avrupa her hakka sahip olduğunu düşünmekle kalmaz, bunu meşru bir zemine oturtur: O, 'diğerlerinin' refahı için kendinden fedakârlık yapıyordur. Zira Avrupa'nın doğal olan gelişimi onu moderniteye götürürken, geride kalan dünya da gelişmeyi başaramamış ve Avrupa'dan gelen yenilikleri uygulamaya çalışmakla yetinmiştir. Bu düalist ilişkideki taraflar 'İçerideki' (Batı) ve 'Dışarıdaki' (Batı dışı dünya) olarak adlandırılır ve merkez-çevre ilişkisi yaşadıkları gibi bir benzetme yapılır. Blaut bu söylemler ve eylemler bütünü 'Avrupa-merkezci yayılmacılık' olarak adlandırır (Blaut, 1993: 1-17).

Bununla beraber meselenin, burada aktarılan eleştirilerin sınırlı anlatısında sunulmak istenenden çok daha karmaşık olduğu da aşikârdır. Bu anlamda Batı-Doğu ayrımı için Hobson'ın yaptığı isabetli betimleme, Avrupa-merkezci bakışın anlaşılması için kıymetlidir:

Bu iki karşıtlığın, kadın ve erkek kimliğini ataerkil bir şekilde oluşturan kategorilerle hemen hemen aynı olduğunu görmezden gelmek çok zor. Buna göre Modern Batı erkek, Doğu'ysa kadın olarak yapılanmıştır. Bu bir tesadüf değil, çünkü 1700 sonrası dönemde doğu kadınsıyken –zayıf ve çaresiz-, Batı kimliği ataerkil ve güçlü olarak yapılanmıştı. Bu da Asya'nın onu esaretinden kurtarması için (bağımsızlık yasası, sonradan "beyaz adamın yükü" olarak adlandırılacaktı) "öylece yatmış, Bonapart'ı bekleyen" Oryantalist görüntüsüne neden olmuştu. Ve bu teori hayati öneme sahiptir; çünkü Doğu'yu egzotik, çekici ve tüm bunların ötesinde pasif olarak damgalamak (yani, kendi kendine gelişme inisiyatifine sahip değildi) Batı'nın Doğu'yu etkisi altına alması ve kontrol etmesi için dahice bir meşrulaştırma zemini yaratmıştı (Hobson, 2022: 24).

Avrupa-merkezci düşüncenin yayılma hikayesi Samir Amin'e göre ise biraz farklıdır. Avrupa-merkezci 'basit üstünlükler' üzerinden türetilmemiş, Avrupa-merkezci ideoloji, bizatihi 'kapitalist' ideolojiyle birlikte türeyen bir olgu olarak gelişmiştir. Amin'e göre, Avrupa-merkezci söylemin değerlendirmesi ve/ya eleştirisi kültürcülük ya da evrenselcilik ekseninde belirlenmiş olan sınırlandırıcı kavramlarla sorguya çekilemez (Amin, 2018: 87-94). Diğer bir ifadeyle, Avrupa-merkezci düşünürler tarafından Doğu için ortaya konulan bazı iddialar Avrupalılar için de mevcuttur ve Avrupa-merkezci düşünce sistemi kendi başına anlamlı bir iddia ortaya koymamaktadır. Bu bağlamda, Amin'in de bir yöntem olarak değindiği üzere, Avrupa-merkezçiliği dışavurumları üzerinden incelemek, Avrupa-merkezçiliği anlamlandırmak için daha isabetli olabilir. Avrupa-merkezçiliğin dışavurumlarından en önemlisinin ise sömürgecilik ve sömürgeciliğin meşrulaştırma biçimi olarak tezahürü olduğu ileri sürülebilir.

Yanılsamalar, Avrupa'nın günümüzde hala medeniyetin beşiği olarak anılmasına yol açarken, diğer yandan da sömürgeci geçmişini meşrulaştırarak unutturmasına olanak sağlayan bir sistem yaratmayı başardı. Fakat bu anlayışta mühim bir mesele atlanır: Bu sistem, Avrupa'nın sömürgeleri aracılığıyla 'yayılarak' sağlanmıştır. Sömürgecilik Avrupa'ya yalnızca iktisadi bir getiri sağlamakla kalmamış aynı zamanda kolonileştirdiği topraklarda kültürel yayılmacılık yöntemleriyle Avrupa-merkezci görüşü yerleştirmesini de sağlamıştır (Richards, 1979: 10-11). Avrupalıların sömürgeleştirdiği ülkelerde izledikleri siyasal yöntemler farklılık gösterse dahi, egemenliği altına aldığı topraklarda zafiyet önlemi olarak kendi üstünlüğünü 'kabul ettirmek' bir gereklilik olarak sayılmıştır. Avrupa-merkezci bakış ve Avrupalılara ait kültür ve gelenekler, koloni ülkelerinde çeşitli araçlarla yayılmaya çalışılmıştır.

Jones'un iddialarıyla devam etmek gerekirse bu yayılmacılık haklı bir çabadır. Zira Avrupalılar coğrafi ve iklimsel üstünlüklerinin yanı sıra biyolojik olarak da üstün varlıklardır. 'Beyaz Adamlar' olarak Avrupalılar, yüzyıllar boyu Afrikalıların köleliğini meşru kılan antropolojik çalışmalarla kanıtlar ortaya koyduklarına inandılar (Lorimer, 1988: 411-416). Aynı zamanda Avrupalı birçok Ortaçağ filozofu tarafından, örtük veya açık bir biçimde Avrupalıların üstünlüğü, Afrikalıların ve Asyalıların yetersizliği savları öne sürüldü (Blaut, 1993: 61-66). Bu bağlamda, Max Weber ve Karl Marx gibi modern Batı sosyal bilimlerinin kurucusu olan teorisyenlerin de Avrupa-merkezci bakıştan muaf olmadığı görülür (Blaut, 1993: 82-86; Frank, 1998: 16-17; Ismail, 2015: 114-120). Bu

isimlerin ortaya koyduğu çalışmalarda, Doğu'nun gelişmemiş olduğuna dair öne sürülen iddiaların arasında özellikle, Çin'in antik çağlardaki ve sonrasındaki gelişimini reddeden görüşler yer alır. Örneğin, antik Çin'in, Avrupa-merkezci bakış açısına göre, üretim yapıyor olması yahut icatlar yapmış olması dünya ekonomisindeki egemenliğini ve gelişmişliğini kanıtlayan bir durum değildir. Nitekim onlara göre, Çin'in modern gelişiminin reddi için üretilen argümanlar da bunu kanıtlar niteliktedir. Öne sürülen iddialara göre, Avrupa öncülük etmeden önce dünyada gelişmiş bir ticaret ağı yoktur ve Çin ya yalnızca kendi içinde ticaretini devam ettirmiş ya da yalnızca lüks malların ticaretini yürütmüştür. Ancak tüm bu iddiaların aksine, Çin'in bölgelerarası ticari ağları gelişmiş ve iktidarların üreticilerle olan ilişkileri ilerledikçe ve üretim araçları geliştikçe uluslararası ticari kapasiteleri de artmıştır (Elvin, 1973: 164-172). Çin'in gelişmiş standart üretim yaptığına dair bazı kanıtlar ortaya koyan Mark Elvin'e göre, Çin'de gelişmiş bir ticari üretim hacmi ve üretim olmadan sağlanamayacak bir ticari ağ mevcuttu (1973: 164-179). Ancak Avrupa-merkezci söylemde Çin, bir Doğu medeniyetidir ve Doğu geleneklerine yerleşmiş despotizm ve geri kalmışlık gibi nitelendirmeler Çin için de geçerlidir.

Bu noktada Doğu ve Batı ayrımlarının da 'Batı dünyası' tarafından yapıldığına değinilmelidir. Kendi milletleri için bir köken arayışına giren Batı toplumları, antik çağlardan itibaren aradıkları köklü geçmişi, Antik Yunan'da bulmuşlardır. Medeniyetin, demokrasinin ve bugünkü modern çağın dayanağı olan Antik Yunan kültürü, kültürel mirasçıları oldukları iddiasıyla tüm Batı medeniyetlerince sahip çıkılmıştır. Ancak Batı'nın Batı olarak adlandırılmasında ve Yunan kültürünü Batı'nın merkezine yerleştirmesinde bir sorun vardır (Panayotopoulos, 2009: 184-185). Bu sorun Batı'nın 'Neden Batı?' olduğuyla ilgili olduğu kadar, Yunanlıların burada oluşan kültürel ve geleneksel gelişmelerle bağlantısının ne olduğuyla da alakalıdır. Avrupa kıtası ki Avrupa'nın coğrafi anlamda kıta olarak adlandırılmasıyla ilgili sorunsal tartışmalar da vardır (Pocock, 1976) ve bugün Batı olarak adlandırılan bölgelerin hangi nokta merkez alınarak Batı ve Doğu ayrımına ulaştıkları sorusuna yönelik Batılılar, kendi açıklamalarını/gerekçelerini sunmaktadır (Marchant, 1956; Nemo, 2006: 1-29). Öncelikli olarak dünya, Batı ve Doğu yarımküreleri olmak üzere ikiye ayrılabilir ve merkez meridyen çizildiğinde Avrupa'nın Batı'sında kalan kısım Batı yarımküre iken doğusunda kalan bölge Doğu yarımküre olarak adlandırılır. Bu jeolojik açıklamaya ek olarak tarihsel

bir anlatı da sunulur. Tarihsel neticelendirmede ise Avrupa'nın kendini Batı olarak adlandırması Roma İmparatorluğu'ndan kalan bir gelenek olarak verilir (Birken, 1992). Romalılar hem bir Hristiyan birliğinin bulunduğu hem de kendi adlandırmalarına göre imparatorluklarının Batı kesiminde yer alan tarafı Batı Roma (Bizans), imparatorluğun 'geri kalan' kısmını ise Doğu Roma olarak adlandırmışlardır. Diğer bir ifadeyle, Doğu Roma'nın merkezi olan Konstantinopolis ve Konstantinopolis'in doğusunda kalan bölge imparatorluğun Doğu kanadını oluşturmaktaydı. Romalılar, Avrupalılar tarafından Antik Yunan geleneğini devam ettiren ve bugünkü Avrupa medeniyetini yaratan şanlı bir soy olarak görülürler (Dmitriev, 2009: 151-164). Sivil toplum ve demokrasi gibi önemli kavramsal tartışmaların, uygulanan politikaların ve medeniyetin ölçütü kabul edilen geleneklerin Yunanlılar tarafından icat edildiğine ve Batı'nın bu mirası devam ettirdiğine inanırlar. Bu bağlamda, Bizanslılar bu gelişmeleri ekonomik ve teknik alanlarda devam ettirmişler ve ilerletmişlerdir. Günümüzde de Batı medeniyeti bütün bu geleneklerin koruyucusu ve temsilcisi olarak kendisini görür. Bu gelişim modeli takip edildiğinde ise modernizm, demokrasi, liberalizm ve uygarlık gibi kavramların tümü, Batı 'milletleri'ne ve Romalılara ait özellikler olarak karşımıza çıkar (Morley, 2010: 102-107). Bu söyleme göre de Doğu olarak adlandırılan bölgedeki halklar ise 'kendi' murislerinin geleneklerini ya devam ettirememişler ya da devam ettirseler bile zaten 'despotik' ve 'geri kalmış' olan bu toplumların uygulamalarını sürdürmüşlerdir (Nemo, 2006: 60).

Fakat Avrupa-merkezci anlatıları eleştiren çeşitli araştırmalarla açıkça ortaya konulduğu üzere, Avrupa'nın küresel iktisadi gücü ele geçirmesi ancak 18. yüzyılın sonları itibariyle gerçekleşti. Büyük bir imparatorluk olarak var olan ve varlığını Roma İmparatorluğu gibi zamanındaki büyük imparatorluklar yıkılmasına rağmen koruyan Çin'i anlamaya çalışmak, Batı'nın Doğu karşısında her zaman değersiz, geriden gelen ve gelişmemiş olduğuna dair ileri sürülen savları bertaraf etmek açısından kıymetlidir. 18. yüzyıldan önce Müslüman imparatorluklar ve Çin global ticaret ağının merkezi konumundaydı. Özellikle Çin, çoğu Avrupa-merkezcilik karşıtı düşünür tarafından dünya ticaretinin öncü gücü olarak kabul edilmektedir. Öte yandan Avrupa-merkezci görüşe göre Çin, geri kalmış toplumlara özgü olan tarıma dayalı bir üretim modelini benimsemekte ve ilkel tarım araçları kullanmaktaydı. Ancak tarıma dayalı bir toplum olmadıklarını gösteren kanıtlardan biri özellikle Sung Hanedanlığı döneminde birçok teknolojik buluş yapmış olmalarıdır. Diğerleri ise ticaretin geliştiğini kanıtlayan şehirleşme oranının aynı dönemde

artış göstermesidir (Hobson, 2022: 68-73). Ayrıca ilkel üretim araçlarının kullanıldığı iddiası, demir ve çeliğin yalnızca silah ve dekoratif malzeme üretimi amacıyla kullanıldıkları gerekçesiyle desteklenmeye çalışılsa da demir üretiminin zanaatkarlar tarafından büyük bir ustalıkla işlendiği ve üretimlerini destekleyecek birçok araç-gereç kullandığı da ortaya konulmuştur (Abu-Lughod, 1989: 324-325; Hobson, 2022: 64-66; Pomeranz, 2000: 62-64). Çin'in bu üretimi teknolojik gelişmeleri de etkilemiş olup sanayide, askeriyede ve donanmada dünya çapında yapılan yeniliklere katkıda bulunmuştur.

Buna ek olarak, Çin dışında Ortadoğu'da da 10. yüzyılda Mısır'ın Kızıl Deniz üzerinden yürüttüğü önemli bir ticaret hacmi söz konusuydu ve özellikle el yapımı ürünlerin ticareti oldukça değerliydi. Orta Doğu insanlık tarihi açısından önemli medeniyetlerin doğup büyüdüğü bir 'beşik' olmuş ve birçok icat burada yapılmıştır. Orta Doğu bölgesinin önemi hem Afrika, Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir geçiş yolu/köprü görevi görmesinden kaynaklanıyor hem de tatlı su olanaklarıyla birlikte, verimli arazisinden elde edilen tarım ürünleriyle ilişkilendiriliyordu. İklimi ve coğrafi koşulları çok çeşitli olan, bu alanda hayvancılık da yapılmaktaydı. Birbirinden farklı ürünlerin yetiştiği ve üretildiği bu yer gerek coğrafi konumuyla gerekse de ürün çeşitliliği sayesinde dünya ticaret ağı için önemli merkezlerinden biri oldu. Ekonomik ve ticari faaliyetlerin Orta Doğu için olan önemi, dünya tarihine yön veren bir diğer katalizör olan tek Tanrılı dinlerin de merkezi olmasıyla da artmaktaydı (Chaudhuri, 2005: 177-183). Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet dinlerinin doğduğu ve peygamberlerinin bu coğrafyada yetiştiği düşünüldüğünde farklı inançlara sahip insanlarca bölgeye uhrevi bir değer de verildiği görülür. Ancak İslamiyet'in ortaya çıkışı ve Orta Doğu'da yayılması bu bölgedeki halkların yalnızca inanç dünyaları açısından bir değişiklik yaratmamış, İslam'ın getirdiği değişikliklerle birlikte ülkelerarası ilişkileri ve toplumu şekillendiren diğer faktörleri de etkilemişti. Örneğin Mekke'nin Müslüman hacılar için önemli olması Arap dünyasındaki Müslümanların bu bölgeye ziyaretini yoğunlaştırarak buradaki ticari ağın gelişimine ve kazancına da katkıda bulunmuştu (Lecker, 2008: 159-160).

Bu anlamda da bölgede Mezopotamya olarak anılan Irak'ın da ayrı bir öneme sahip olduğu görülebilir. Mezopotamya, bulunduğu konumun stratejik pozisyonu dolayısıyla yalnızca medeniyetlerin gelişmesi anlamında değil ticari anlamda da önemli bir mevkiye sahip olmuştur. Bu anlamda da bölge tarih boyunca, hem Asya ile Batı arasındaki ticaretin

yürümesini sağlayan bir köprü görevini üstlenmiş hem de bölgedeki üretim materyalleriyle ihtiyaç duyulan malların imal edildiği bir yer olarak mühim konumunu muhafaza etmişti (Hodgson, 1977: 105-111). Orta Doğu ve Asya'dan yalnızca belli başlı ürünlerin ithal edildiğini öne süren oryantalist bakışın aksine Mezopotamya'daki baharat, pamuk ve tütün gibi 'aranan' malların üretimi, onun ticari bir merkez olma özelliğini korumuştur. Diğer yandan, hammadde ithalatı yapılırsa da bunun üretim mallarının ihracatından daha fazla olduğunu kanıtlayan herhangi bir gösterge de bulunmamaktadır.

Böylece, Akdeniz ve Hint Okyanusu üzerinden sürdürülen ticari faaliyetler, değişen yönetimler tarafından zaman zaman sekteye uğratılmış olsa da bu bölgede yürütülen ticaretin de 'Batı dışı dünyanın' ekonomik faaliyetleri ve ilerleyişi açısından önemli olduğu sonucuna ulaşılabilir. Tüm bunların farkında olmak Avrupa'nın tüm dünyaya denizler üzerinden yayılan emperyal hakimiyetini kavramak açısından değerlidir. Sömürgecilik, Batı'nın ortaya koyduğu akıl yürütmeleri üzerinden tarif edilse de Avrupa'nın kolonileri aracılığıyla elde ettiği kazanç değerlendirildiğinde tüm Avrupa-merkezci iddiaların ne kadar problemlidir olduğu daha iyi görülebilir.

1.2. EDWARD SAİD VE ORYANTALİZM ELEŞTİRİSİ

Sömürgeciliğe bakışta Avrupa-merkezçiliğin yayılmasının önemini Edward Said'in ortaya koyduğu kavram ve tartışmalar çerçevesinde ele almak, Avrupa-merkezçiliğin Orta Doğu'daki siyasal ve tarihsel bağlamını ve yansımalarını anlamlandırmak açısından zaruri görünmektedir. Bu anlamda sömürgeciliğin yayılmasında ve meşrulaştırılmasında kullanılan yöntemlerden biri de söylemler yoluyla 'Doğu' olarak adlandırılan bölgeyi değersiz kılmaya çalışmak ve küçük göstermektir. Said, *Oryantalizm* kitabına yazdığı önsözde Oryantalizmin bir kavram olarak zorluklardan türediğine değinir. Said'in Orta Doğu, İslam ve Araplar için Doğu'nun ve Oryantalizmin indirgeyici ve hor gören tanımlamalarına ve yarattığı tahribata da ayrıca yer verdiği görülmektedir. Oryantalizm, Said'in tanımıyla, İngiltere ve Fransa'nın 19. yüzyılda Doğu ile ilerleyen ilişkilerinden türeyen bir kavramdır. Bunun, daha sonraki yıllarda da Amerika Birleşik Devletleri tarafından devam ettirildiğini söyler. Said, 'Doğu' ve 'Batı' terimlerinin insanlığın

‘kendisi dışında kalan dünyayı’ bir şekilde nitelenmek için ürettiği adlandırmalardan biri olduğunu kabul etse de bu kavramların yalnızca birer kelime olmaktan öteye gittiğini ve bir iktidar ilişkisini temsil ettiğini de ileri sürmektedir (Said, 2013: 14-18).

Avrupa-merkezciliğin iddialarına yanıt olarak ortaya konulan eserlerde ve Said’in Oryantalizm kitabında Doğu’nun gelişmemiş olduğuna dair tüm iddialar yürütülen araştırmalar aracılığıyla yanlıştır. Avrupa-merkezci düşünce tarafından, Doğu toplumlarının ‘izole’ ve geri kalmış bir yapıya sahip olduğu görüşüne karşılık Batı’nın daima dinamik, ilerici ve önde olduğu iddiaları Said’in Türkçeye *Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları* olarak çevrilen kitabında şu şekilde ifadesini bulur:

Şarkiyatçılık, Şark’ın kültürel, siyasal, toplumsal tarihindeki bütün dönemlerin salt Batı’ya verilen karşılıklar olarak görülmesi bakımından, çok etkileyici betimsel ve metinsel başarılarla ulaşılmıştır. Batı başoyuncudur, Şark ise edilgen tepki vericidir. Şark’a özgü davranışların her bir yönünün izleyicisi, yargııcı, jürisidir Batı (Said, 2013: 119).

Said, o zamana kadar akademik bir disiplin anlamında kullanılan Oryantalizme yeni ve eleştirel bir anlam kazandırmaktadır. Oryantalizmi bir söylem olarak inceleyen Said, Batılı emperyal tahakkümle el ele giden akademik bilgi üretimi ve popüler imgelerle Doğu’nun egzotik, mistik ve pasif olarak resmedildiğini ve bunun üstüne yükselen söylemsel operasyonlar sonucu ‘Şarklaştırıldığını’ ileri sürer (2013: 214-218). Oryantalist söylem akademik, sanatsal ve felsefi üretim aracılığıyla tedavüle girmekte ve sonraki nesillere aktarılmaktadır. Burada Oryantalizm düşüncesi ele alınmaya çalışılırken; Oryantalizmin tarih boyunca değişen dinamikleri göz ardı edilmeksizin bir anlamlandırılma çalışması yapılır. ‘Uzak Doğu’ ülkelerinin ‘Batı’ya’ göre ‘kapalı’ toplumlar olarak tasvir edilmesi ve bölgenin tarihin ilerleyişine katkısının Batı’yla olan ilişkisi üzerinden anlam kazanması manidardır. Buna ek olarak özellikle tez konusu bağlamında önem kazanan bir eleştiri de Said’in ‘Yeni Şarkiyatçılar’ olarak adlandırdığı grubun Orta Doğu ve İslam’a dair yaptığı görüşlerine işaret ettiği kısımdır. Said bu düşüncedeki betimlemeler ve tanımlamalar için “indirgeyici, kaba ve yekpare” ifadelerini kullanırken, bölgeye ve bölgedeki toplumsal hareketlere dair Oryantalist bakış açısının da serimlendiğini söyler (2013: 311-314). Bu noktada, Stuart Hall’un Batı tasvirine bakılması, Doğu’nun da bu tanımla bir karşıtlık oluşturduğu düşünülecek olursa, anlamlı

olacaktır. Batı'nın veya Batılı kavramların tek bir tanımlamayla anlatılmasının güç olduğu söylene de ilkin Batı Avrupa'da ortaya çıkan terimlerle, daha sonra Batı ile Doğu arasındaki belirsiz ve karmaşık sorgulamayla yeniden şekillenen anlam ve tanımlama, Hall tarafından şu şekilde açıklanır: "Açıkçası, 'Batı' bir coğrafya gerçeği olduğu kadar bir fikir olarak da karşımıza çıkmaktadır." (1992: 276).

Dolayısıyla Batı olarak nitelendirilen 'coğrafya', feodal toplumun son bulmasıyla meydana çıkan; gelişmiş, modern ve seküler bir toplumun tarifidir. Böylece zihinlerde bir Batı toplumu tasavvuru belirir ve bunun karşısında da 'Batılı olmayan' diğer toplumlar yer alır. Hall'un "The West and the Rest" (1992) olarak adlandırdığı bu durumda Batı'dan geriye kalan ve herhangi bir arzu nesnesi olmayan toplumların, Doğu olarak adlandırılan toplumlar olduğu sonucuna ulaşılabilir. Neticede Doğu'nun varlığının Batı'nın değeri üzerinden anlam kazandığının gözlemlenmesi mümkündür. Said'e göre ise her iki kavram da birbirinin ötekisi olan Batı'yı ve Doğu'yu ve de aynı zamanda da kendini yeniden üretmeye devam etmektedir. Bu daimî dönüşüm süreciyle varlığını muhafaza eden Oryantalizm ise günümüzde hem Batı'da hem de Doğu'da üretilmeye devam eder (Said, 2013: 344-368).

Said'in Arap ve İslam dünyası hakkında ortaya koyduğu fikirler ise tezin konusu bağlamında ayrıca önem kazanır. Batı'nın Doğu ile ilişkisi Said'e göre Avrupalılar tarafından 'Yakın Doğu' olarak adlandırılan bölgede farklılaşmaktadır:

Ancak, İngilizlerle Fransızların birbirleriyle ve "Şark"la en yoğun, en yakın, en karmaşık ilişkilerini kurdukları yer Yakındoğu'ydu, kültürel, ırksal temel özelliklerinin İslamiyet tarafından belirlendiği varsayılan Arap topraklarıydı. Neredeyse tüm on dokuzuncu yüzyıl boyunca, İngilizlerle Fransızların ortak Şark yaklaşımları karmaşık bir sorunsal oluşturmuştu... (2013: 51).

Said'in daha güncel siyasal yaklaşımlar üzerinden yürüttüğü tartışmasında rolünü Amerika Birleşik Devletleri'ne devreden kolonyal Avrupa ülkelerinin Oryantalist yaklaşımının Amerika tarafından sürdürüldüğüne değinilir. Said, Yakın Doğu'dan yayılan İslam ve İslam devletleri için kullanılan Hristiyan benzetmelerinden de söz etmektedir. Bu benzetme sayesinde Oryantalist için İslam, Orta Çağ Avrupası'ndaki Hristiyanlıkla özdeşleşmektedir. Aradaki ilişki köhne, geri kalmış ve çağ-dışı sıfatlarıyla devam ettirilirken, hor gören bu tavır aracılığıyla hızla yayılan İslam'ın saldırganlığı korku da

önlenmiş olur (2013: 67-71). Oryantalistlerin akademide, sinemada ve diğer sosyo-kültürel alanlardaki Arap betimlemeleri ve İslam önyargısı açıkça görülebilmektedir. Avrupa-merkezci yaklaşım da Batı Avrupa'nın yayıldığı koloni ülkeleri üzerinden yayılmış ve ortaya konan 'akademik' çalışmalarla yaygınlık kazanmayı başardı. Kolonyalizm, Avrupa'nın coğrafi keşif süreciyle başlayan, Oryantalizm ile ideolojik olarak yayılan ve birçok uzmanlık alanında hâkim olan düşüncelerle kendini meşru kılmaya çalışan bir sömürü sistemini oluşturdu. Sömürgeciliği anlamlandırmak, bu süreçle paralel ilerleyen diğer tarihsel gelişme ve değişimleri görmezden gelmek anlamına gelmemektedir. Ancak tarihsel süreçlerin ve ideolojilerin birbirleriyle olan bağı da göz ardı edilemez. Keza milliyetçilik ideolojisinin alevlenmesi, Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması ve Avrupa'nın Orta Doğu'da yayılımını kolaylaştıran tarihsel koşulların daha elverişli hale gelmesi, Avrupalı sömürgecilik faaliyetlerinin Orta Doğu'da hız kazanmasına olanak tanımıştır. Bu bağlamda, Avrupa'nın modern dönemdeki kolonyal girişimlerini irdelemek, modern Irak'ın oluşumunda İngiliz sömürgeciliğinin yerini ve rolünü odağına alan bu tez için elzemdir.

1.3. MODERN AVRUPALI SÖMÜRGEÇİLİK

Modern dönemdeki Avrupa sömürgeciliği, 15. yüzyıldan başlanarak 20. yüzyıla gelindiğinde dünyanın bütün bölgelerinde doğrudan veya dolaylı kontrolü eline almış bulunuyordu. Kendilerini dini, kültürel ve/ya ırksal olarak üstün gören Avrupalılar için gittikleri topraklardaki insanlar⁹ ve tüm siyasal, toplumsal ve iktisadi mekanizmaların Avrupa'daki kadar gelişmemiş olduğu ve Avrupalıların 'uygarlaştırıcı misyonu'na muhtaç olduğu fikri ileri sürülerek hareket edildiği görülür. 'Avrupa'nın emperyalist tarihinin' 1402 yılı itibariyle Fransız güçlerinin Kanarya Adaları'nı ele geçirmesiyle başladığı ve ardından da Portekizlilerin ve İspanyolların adaları işgal sürecine katılmasıyla devam ettiği söylenebilir (Crosby, 2004: 81-82). 1492'de ise Avrupa'nın

⁹ Burada kullanılan 'insanlar' sözcüğü Avrupalılar için bazı topraklarda anlamsız gözükmiştir. Çünkü gittikleri ve işgalleri altına aldıkları bazı bölgelerdeki yerli halklar onlara göre bazen insan-hayvan karışımı varlıklar olarak görünmüşlerdir. Eric L. Jones'un *The European Miracle* kitabında sıklıkla hayvan-Asyalı ve Afrikalı insan benzetmesi yaptığına dair iddialar için, bkz: Blaut (1993: 105-107).

emperyalist tarihi büyük bir ivme kazanarak, yalnızca Avrupa'nın kaderini değiştirmeyip, Avrupalıların işgal ettiği bölgelerin kaderini de geri döndürülemez bir şekilde dönüşüme uğratmıştır. Böylece sömürgecilik, 1492'de Amerika'nın 'keşfiyle' amansız ve doyumsuz bir sürece dönüşmüştü. Avrupa'nın 'medeniyet götürme' söylemiyle perdelemeye çalıştığı temel amacı ise yeni ticari yollar bularak Doğu'ya ulaşmak ve kendi kaynakları için ek bir olanak yaratmaktır.

Bu anlamda, Avrupa'nın 15. yüzyılda başlayan kapitalizme geçiş süreciyle birlikte artan üretim kapasitesi, hammadde gereksinimini arttırmanın yanı sıra iş gücüne olan ihtiyacını da arttırmıştır. İngiltere'nin 15. yüzyıl itibariyle kapitalist üretim biçimine geçtiğini savunan birçok Avrupa-merkezci düşünürün aksine, İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleri kapitalizme geçişlerini hızlandıran kaynakları keşfetmiş olsalar da bu yüzyıl itibariyle henüz kapitalize olamamışlardır (Habib, 2013). Daha fazla üretmekten ziyade daha fazla kazanç elde edebilmek maksadıyla başlayan Avrupa'daki kapitalize olma süreci, beraberinde tüketim ve üretim artışını da getirmişti. Aynı zamanda merkantalist sistemin çıkmaza girmesi, İngilizlerin yeni bir iş gücü ve üretim arayışını geliştirmişti (Haywood, 1957: 454-457). Üretim artışı ve gelişen üretim araçlarıyla birlikte hem ticari kapasitede hem de tüketimde artışlar yaşandığı görülebilir (Malanima & Pinchera, 2012: 198). Artan ihtiyaçları karşılamak için gereken hammadde ve iş gücü kaynakları ise 'keşfedilen' ülkelerden sağlanmaya çalışıldı. Örneğin, şeker, tütün ve pamuk gibi ürünlerin yanı sıra yetersiz gelen iş gücü de uzunca bir süre köleleştirilmiş (*enslaved*)¹⁰ Afrikalıların ticareti aracılığıyla sağlandı. Afrika'dan, özellikle Amerika kıtasına yapılan bu insan ticareti sonucu oluşan Atlantik Sistemi, Avrupa'nın elde ettiği zenginliği sağlayan en önemli araçlardan biri oldu. Bu anlamda köle ticareti, yıllar boyunca Sahra-altı Afrika'sından sağlanmış ve Afrikalıların bu 'eksiği' tamamlayabilmek için en çok tercih edilen bölgeye dönüşmesine sebep olmuştu. Kölelerin artan bir şekilde Afrikalı insanlardan olması köleleştirilmiş Afrikalıların, Avrupalılardan ve hatta bölgedeki yerli halktan daha verimli çalışıyor olmasıyla gerekçelendirilmiştir (Williams, 2018: 7-9). Özellikle İngiliz halkının az ücrete razı gelip düşük standartlarda yaşamayı kabul etmesi, Amerika'daki plantasyonlarda yaşayan işçilerin ise yüksek ücrete çalışıyor olması, Afrikalı köle ticaretini 'yatırımcılar' açısından daha cazip kılmıştı (Haywood, 1957: 457-458). Daha

¹⁰ Bu kavramsal titizlik ve Osmanlı Ortadoğu'sunda köleliğin bir analizi için, bkz. Toledano (2010: 9-22).

az maliyetle daha verimli bir sonuç elde ettiklerini gören Avrupalı sömürgeciler, elde ettikleri çıktılarla kapitalist ekonominin temelinde yer alan Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Amerika kıtasında kurdukları plantasyonlardan gelen kaynaklar sayesinde büyük bir ticari ağına merkezine yerleşen Avrupalı tacirler; şeker, pamuk ve tütün üretimi endüstrilerini yıllar boyunca kendi tekellerinde tuttular. Bölgede değerli madenlerin çıkarılması için kullanılan alanın yanı sıra özellikle şeker üretimi için kullanılan toprakların da yaygın olarak tercih edildiği görülür. Zamanla bölgedeki yoğun şeker üretimi dolayısıyla tarımsal alanlar kısıtlanmaya başlamıştır. Bunun sebebi, şeker üretimi yapabilmek için ormanlık alanların yok edilmesi ve şeker üretiminden kalan hasadın kalıntılarını temizlemek için kullanılan ateşin hem bölgedeki bitkisel çeşitliliğin tahribine yol açması hem de hayvansal çeşitliliği yok ediyor olmasıydı (Galeano, 1997: 59-63). Avrupalılar bir süre sonra hem toprak verimliliğini azalttığı hem de üretim çeşitliliğini harap ettiği gerekçesiyle şeker üretimi dışında başka bazı kaynaklara yöneldiler. Üretim kaynaklarının kısıtlanmasına sebep olan büyük tahribat, farklı coğrafyaların da benzer emperyal işgallere maruz kalmasını beraberinde getirmişti. Şekerin dünya ticaretindeki önemiyle birlikte kazançları katlansa da daha fazla kazanmak için daha fazla sömürge edinmeleri ve de farklı kaynaklara yönelmeleri bir gereklilik haline geldi. Bu bağlamda çıkarılması zorlu olsa dahi altın ve gümüş madenciliği şeker, tütün ve diğer tarım ürünlerinden çok daha kazançlı görünmeye başladı. Avrupalı sömürgecinin gelirinin, zenginliğinin ve 18-19. yüzyıllarda gelişen endüstrisinin kaynağının önemli bir kısmının altın ve gümüş geldiği ileri sürülmektedir. Galeano yalnızca 1503-1660 arasında İspanya'ya götürülen altının 185 bin kilogram, gümüşün ise 16 milyon olduğunu ve resmî belgelerdeki bu verilerin de eksik olabileceğini kaydeder (1997: 23). Böylece tarım dışı kaynaklara da yönelen Avrupalı güçler, o zamana kadar dünya ticaret ağının merkezi olan Çin'in elinden bu konumu almaya başladılar. Bu sayede artan ticari etkileşim ağı ile dünyanın farklı bölgelerinde üretilen lüks ve zengin ürün çeşitliliğine ulaşmaları da kolaylaştı. Asya ve Yakın Doğu uygarlıkları dahil olmak üzere birçok bölgeye yayılmaya başlayarak, ihtiyaçlarını gittikleri ülkelerin kaynaklarından karşılamanın yanı sıra, bu bölgelerde kültürel bir yayılım sergilemek için de çabaladılar Frank, 1998: 336).

Nitekim Orta Doğu'ya yayılmalarıyla da daha farklı bir forma bürünmenin yanı sıra daha aynı amaçlar doğrultusunda devam ettirilen sömürgecilik, bölgedeki yayılımın

gerçekleştiği 20. yüzyıl itibariyle farklı bir adla anılmaya başlandı. Mandacılık ve himaye olarak değiştiği söylenen sömürgecilik esasında resmîyet kazanmıştı. 8 Kasım 1918’de ilan edilen Anglo-Fransız Bildirgesi’nin ardından yıllardır yanlış politikalarından kaynaklı olarak gelişemeyen bölgelere özellikle Fransızlar ve İngilizler yalnızca katkıda bulunmak amacıyla yol gösterecektir ve bölgedeki halklara özgürlüklerini elde etmede yardımcı olacaktır. Bu anlamda esasında, 18 Ocak 1919 tarihinde düzenlenen Uluslararası Paris Barış Konferansı sonrası Wilson İlkeleriyle ters düşmemek ve uluslararası alandan da tepki almamak için sömürgecilik sisteminin adını ‘manda ve himaye’ olarak değiştiren Avrupalı güçler, savaş sonrası işgal ettiği ülkelerin yalnızca gelişmeleri için orada bulunduğu iddiasını sürdürüyordu. Fakat ‘mandacılık’ yalnızca sömürge sisteminin bir parçası olmaktan öteye gitmiyordu. Milletler Cemiyeti Misakı’nda yayımlanan ve doğrudan bu durumu meşrulaştıran 22. Madde’de mandacılık sisteminin tanımı, James L. Gelvin’in, *Modern Ortadoğu Tarihi* kitabında belirtildiği haliyle şu şekilde yapılır:

Savaştan sonra, daha önce kendilerini yöneten devletlerin egemenliğine bağlı olmaktan çıkmış ve çağdaş dünyanın özellikle güç koşulları altında kendi kendilerini yönetme yeteneğinden henüz yoksun halkların oturduğu sömürgelere ve ülkelere şu ilkeler uygulanır: Bu halkların gönençleri ve gelişmeleri kutsal bir uygarlık görevidir ve bu görevin yerine getirilmesi için işbu Misak’a güvenceler konulması gerekir. Bu ilkenin uygulamada gerçekleştirilmesi için en iyi yöntem, bu halkların korunmalığı (vesayetini), kaynakları, görgüleri ya da coğrafya durumları bakımından, bu sorumluluğu yüklenmeye en elverişli bulunan ve bunu kabule razı olan uluslara emanet etmektedir. Bunlar *mandat*’yı, *mandataire* sıfatıyla ve Cemiyet adına yapacaklardır... Eskiden Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı bulunan kimi topluluklar, kendi kendilerini yönetmeye yetenekli olacakları zamana kadar, yönetimlerine bir *mandataire*’in öğütleri ve yardımı kılavuz olmak koşuluyla, bağımsız uluslar olarak varlıkları geçici nitelikte tanınabilecek bir gelişme düzeyine erişmişlerdir. *Mamdataire*’in seçilmesinde, her şeyden önce, bu toplulukların dilekleri göz önünde tutulmalıdır (Gelvin, 2016: 221-222).

Nitekim Peter Sluglett’in da *An improvement on colonialism? The 'A' mandates and their legacy in the Middle East* makalesinde konu aldığı üzere, “uygarlaşma” ve “uluslararasılaşma” adı altında getirilen manda sisteminin sömürgeciliğin bir devamı olmaktan öteye gidemediğini şöyle ifade eder:

Ne var ki, kuruluşlarını çevreleyen tüm idealizme rağmen hem Milletler Cemiyeti hem de manda sistemi, içinden çıktıkları emperyal dünyanın sınırları içinde kaldı (Sluglett,2014: 418).

Dolayısıyla manda sisteminin sömürgecilikten bir farkı olmadığını vurgulamak maksadıyla tez boyunca İngilizlerin Orta Doğu'daki varlığı için sömürgecilik kavramı kullanılacaktır. Aynı zamanda Kadhim, 1920 İsyanı'na kadar İngilizlerin bölgede bir sömürge sistemi kurmak istediklerini belirtir (2012: 18). Keza İngilizlerin ve Fransızların Orta Doğu'daki iktisadi kazançlarına dair emelleri ve yürüttükleri uygulamalar da bunun bir göstergesi niteliğindedir. Özellikle Osmanlı sınırlarında yer alan toplumlara, Osmanlı'dan bağımsızlıklarında destek olarak tam bağımsızlık vaadinde bulunan Avrupalı güçler, daha sonra bu sözlerini de tutmayarak bölgedeki emellerini bir kere daha belli etmişlerdir. Buna karşı harekete geçen ve birlik olan gruplar ise sömürge karşıtı ayaklanmalar sergilediler. Ancak bu direnişler için tek örnek Orta Doğu'da gerçekleşenler değildir. Kolonyalizme maruz kalan ülkelerin 'kader'leri ve karşılaştıkları şiddetin boyutu farklılık arz etse de halkların sömürgeciler karşısındaki direnişleri ortak görünmektedir. Sömürgeci Avrupalıların yayılımının bir sonucu olarak anti-kolonyal hareketler, koloni ülkelerinde sömürgeciler tarafından uygulanan politika farklılıklarına göre şekillenmiştir. Bu bağlamda, halkların sömürgecilere ve sürdürmek istedikleri politikalara tepkisi ortak bir paydaya sahip olsa da farklılaşan gelenekleri ve kültürlerinden kaynaklı olarak sömürgecilerle mücadeleleri de farklılık göstermiştir. Ancak yine de ortak sayılabilecek bir amaç doğrultusunda harekete geçilmesi ve taleplerin paralellik göstermesi, ortaya çıkan sonuçların birbirine benzerliğiyle sonuçlanmıştır. Kısacası ortak paydaları olan anti-kolonyal siyasi söylem ve tasavvur, bu hareketler açısından müşterek bir gaye olarak öne çıkmaktadır (Sluglett & Burke, 2011: 13).

Sömürgeleştirilmiş ülkelerdeki halkların mücadelesi kadar kolonyal güçlerin politikalarının da yerleştikleri ülkelerin iç dinamiklerinden etkilendiği söylenebilir. Örnek vermek gerekirse, bugünkü Hindistan'ı da içine alan Babür İmparatorluğu ve günümüzde Orta Doğu'da çoğu bağımsızlığını elde etmiş ancak o zaman Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yer alan Irak, Mısır ve Suriye gibi ülkeleri ele geçirmek için izlenen politikalar, plantasyonlarda yürütülen politikalarla aynı değildir. Çoğu zaman bu

bölgelerde bir koloni kurabilmek için iş birliği yapmaları, evlilikler gerçekleştirmeleri ve Avrupalılara avantaj sağlayacak bazı politika tasarıları yapmaları ve bu politikaları da yürürlüğe koymaları gerekiyordu (Khan, vd., 2021). Karşılığında elde ettikleri kazançların ise daha fazla olduğu ortadadır. Bu ülkelerin doğal yer-altı ve yer-üstü zenginliklerinden yararlanmakla kalmamışlar, dillerini, dinlerini ve kültürlerini yayma ve dayatma fırsatı da yakalamışlardır (McGowan & Kordan, 1981). Ancak her sömürgeci güç aynı yönetim biçimini benimsememekteydi ve her ülkenin değişen ‘sömürge politikası’ da değişen sonuçlar yaratıyordu. Bu anlamda, genellikle, İngiliz ve Fransız sömürgeci modellerinin kıyaslandığını gözlemlemek mümkündür. İngiliz kolonizasyonunun Irak’taki faaliyetleri dolayısıyla ayrıca yer verilecek olan sömürgeci modelinin anlatısında Fransa ile de karşılaştırmalar yapılacağı için burada detaylı bir kıyas sunulmayacak olsa da koloni ‘geleneklerinin’ dünya üzerinde diğer ülkelere yayılmalarında etkili bir araç olduğu söylenebilir. Buna ek olarak, her bölgenin kendine has yerleşik bir kültürünün olması da benimsenen politikaların değişkenlik göstermesiyle sonuçlanmıştır. Nihai olarak farklılıklar dolayısıyla her bir bölgedeki emperyal sürecin ve bu emperyal süreçle mücadele şeklinin değişkenlik gösterdiği sonucuna ulaşılabilir.

16 ve 17. yüzyıllarda İspanya ve Portekiz’in öncülüğünü yaptığı modern Avrupalı sömürgecilik 18. yüzyılla birlikte Hollanda, Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından devralınarak; 19. yüzyılın sonunda en büyük sömürge topraklarına ve gelirine sahip iki ülkeyi yarattı: İngiltere ve Fransa. Her iki ülke de sömürgelerinde kazandıkları müttefikleri ve bu bölgelerden elde ettikleri kazançla birlikte sahip oldukları teçhizatları geliştirmişler ve ordu gücü açısından da avantajlı bir konuma gelmişlerdir. J. C. Sharman, Avrupalıların askeri alandaki gelişimlerini sorgular ve bu ordu gücü sayesinde Afrika’nın neredeyse tamamını hakimiyeti altına alan Avrupalıların sömürdüğü topraklardaki toplumlarla ilişkisine bu perspektiften bir açıklama getirir:

Üç yüz elli yıl önceki Korteiz ve Pizaro zamanlarından beri Avrupalılar, böylesi büyük ölçekli askeri neticeler alabilmiş değildi. Afrikalıların mızrakları ve yayları karşısındaki mükerrer atışlı tüfek ve makinalı tüfek imgesi, Avrupa'nın galibiyetlerine dair teknoloji temelli izahatlar içinde en uzun ömürlü olmuş metaforlardan biridir (2021: 216).

Nitekim Avrupalı kolonyal güçler arasında artan sömürgecilik yarışı iki dünya savaşına yol açmış ve bu mücadele İngiltere'nin lehinde olacak şekilde ilerlemiştir. Örneğin, İngilizler Hindistan'da Hint askerlerden oluşan bir ordu kurarak bu ordunun desteğiyle birlikte Birinci Dünya Savaşı'nda ve başka savaşlarda mücadele vererek ve İngilizlerin kayıplarına ortak olmuşlardır (Jarboe, 2021: 1-4). Böylece kolonilerinden elde ettiği kazancı katlamaya devam eden İngiltere, hem ticari bir monopol olma yolunda ilerleme kaydetmiş hem de kazançları sayesinde geliştirdiği askeri mühimmatıyla birlikte savaşlarda da bir adım öne geçmeyi başardı. 20. yüzyıla gelindiğinde Asya'da koloni yarışına devam eden İngiltere, Orta Doğu'da da diğer sömürgeci ülkelere karşı üstünlük elde ederek Irak yönetimini de eline aldı. Dolayısıyla İngiliz sömürgeciliğinin 'başarısına' dair yapılan araştırmaları incelemekte ve İngilizlerin nasıl bir strateji takip ettiğine bakmakta fayda vardır.

1.3.1. İngiliz Sömürgeciliği

Genel olarak modern Orta Doğu'nun, spesifik olarak da Irak'ın yaratılmasında önde gelen Batılı sömürgeci gücün İngiltere olduğunu söylemek hatalı olmaz. Stratejik yatırımları sayesinde sömürgecilik yarışında diğer Avrupa ülkelerine nazaran daha büyük bir kazancı elinde bulunduran İngiltere, bazı araştırmacıların "Birinci Dünya Savaşı" olarak da nitelendirdiği Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra en çok koloni ve kaynak sahibi ülke haline gelmiştir. Bu üstün konumdan yararlanarak geliştirdiği ticaret hacmi ve kapitalist ekonomiye geçişle birlikte genişlettiği üretim kapasitesi, dünyadaki en büyük ekonomiye sahip ülkelerden biri haline gelmesini sağlamıştır. 18. yüzyıl itibariyle İngiltere'nin monopolist gücü daha fazlasını temin edebilmek için ona cesaret vermeye devam ediyordu (Williams, 2018: 98-108).

'Ticaret üçgeni' (triangular trade) sayesinde iktisadi büyüme anlamında diğer kolonyal ülkelere kıyasla daha kârlı bir yol izleyen İngiltere, bu kolonyal yarışta liderdi. Ticaret üçgeni Afrika'dan Amerika'ya götürülerek köleleştirilen Afrikalılar, Amerikalardaki plantasyonlarda yapılan üretim sonucu elde edilen ürünler ve buradan elde edilen kazancın İngiltere'ye götürülmesiyle oluşan üçlü bir ağıdır. İngiltere'nin bu ticari ağ

sayesinde kapital piyasada tekelleşmesi ve elde ettiği girdiler sayesinde de üretim kapasitesini genişletmesi, büyümesine giden yoldaki engebeleri hafifletmekteydi. Başka bir ifadeyle, sermaye hacminin büyümesine ve kazancının artmasına olanak tanıyan dünya ticaret ağının merkezi olma ‘şansı’, İngiltere’nin ticari ağdaki konumu açısından bir avantaj sağlamaktaydı (Havinden & Meredith, 1996: 92-99). İngiltere’nin kazandığı bu güç ve ticaret hacmi daha fazla üretim, daha zengin kaynak arayışı ve ticari malların kârlı ticaret anlaşmalarıyla satılacağı pazar arayışı şeklinde somutlaşmaktaydı. Victoria Dönemi (1837-1901) bu anlamda İngiltere’nin siyasi ve iktisadi tarihi için olduğu kadar, işgal etmeye başladığı ülkeler için de bir hayli önem teşkil eden bir dönemdi. Diğer Avrupa ülkeleri gibi İngiltere’nin de kolonyal işgallerine meşruiyet sağlamak için kullandığı, geri-kalmış ve haksızlıkların kol gezdiği yerlere medeniyet ve adalet götürme söylemi, 19. yüzyılda bağımsız olan ancak İngiltere’nin gerçekleştirdiği antlaşmalar ve işgallerle sömürgeleştirdiği ülkelerde sürdürülmekteydi. İngiltere’nin bu yeni pazar arayışında dikkatini çeken bölgelerden önemli ikisi ise Osmanlı İmparatorluğu ve Çin’di. İngiltere, 1838’de Osmanlı ile *Balta Limanı Antlaşması*’nı ve ardından 1842’de Çin ile *Nanjing Antlaşması* imzalamayı başarmıştı. Her iki antlaşma da bu ülkelerin iktisadi tarihlerinde ve İngiliz kolonyalizminde oldukça önemlidir. Batı’nın hızla ilerleyen büyümesi ve gelişmesi için ‘yardım edilen’ başka ülkelerle de ticari antlaşmalar imzalanmaya da devam ediyordu. Fakat bu ülkeler ‘bir şekilde’ Batı’yla aynı gelişimi gösteremiyordu. Zira gelişmesi için yardım edildiği iddia edilen bu ülkelerle imzalanan antlaşmalar esasında Batı’nın çıkarına olacak şekilde yapılıyordu. Bu bağlamda Şevket Pamuk’un ortaya koyduğu veriler değerlidir:

Ancak bu “iktisadi mucize” örneklerinin dışında, dünya ölçeğindeki genel eğilimlere bakıldığında, yüksek gelirli ülkelerle gelişen ülkeler arasında 19. yüzyıl boyunca açılan farkın son 50 ya da 100 yılda kapanmadığı görülüyor. 1820’den 2010 yılına kadar kişi başına gelirler Batı Avrupa’da 18 kat, ABD’de 23 kat, Japonya’da ise 33 kat arttı. Oysa yine aynı dönemde kişi başına gelirler Japonya dışındaki Asya’da ve Güney Amerika’da 10 kat, Afrika’da ise sadece 4 kat artabildi (Pamuk, 2014: 23).

Bu verilerden hareketle Osmanlı ve Çin ile yapılan antlaşmaların da yalnızca İngiltere yararına olduğu sonucuna ulaşmak mümkün görünür. Nitekim iki antlaşmada da dış ticaret kısıtlamalarının kaldırıldığı ve yabancı tacirler için ayrıcalıklar tanındığı görülmektedir. Balta Limanı Antlaşması’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki yerel

üreticiler için bir dezavantaj yarattığı görülürken (Issawi, 1966: 38); Çin ile yapılan Nanjing Antlaşması'nın da Osmanlı'da olduğu gibi Çin'de de serbest ticaret için İngilizlere ayrıcalıklar tanıdığı ve bunun yanı sıra Hong Kong'un İngilizlere bırakılmasında başat önemde olduğu görülür (Kasaba, 1993: 217-218). Böylece İngiltere, Amerika ve Afrika'dan elde ettiği zenginliğe ek olarak dünyanın diğer bölgelerine de yayılım sağlamış ve bu sayede farklı gelir kaynakları elde etmeye başlamıştır. Bu tez bağlamında da İngilizlerin Orta Doğu'ya ve Irak'a yayılmasının taşıdığı ehemmiyet görülebilir. İngilizlerin şüphe götürmez kazanç hırsının bu bölgeye yayılımındaki temel amacını oluşturduğu söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu'na uyguladığı kapitülasyonlar ve nihayetinde elde ettiği kazançlar sayesinde İngilizler, Irak'ın sömürgeleştirilmesi yolunda da kolaylık elde etmişlerdir. Bu dönemde imparatorluk içinde bağımsızlık arzusuyla ayaklanan toplumlar, eşitlik isteyen azınlıklar ve özerklik isteyen Mısır gibi bölgeler dolayısıyla iç işlerinde karışıklıklarla karşılaşan Osmanlı İmparatorluğu'nun, dış ilişkilerinde de İngiliz müdahalesiyle karşılaşmasıyla topraklarındaki hakimiyeti sarsılmaya başlamıştır. Özellikle Balta Limanı Antlaşması, tanıdığı ayrıcalıklar bağlamında Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına bir müdahale sayılabilir ve imparatorluk, Birinci Dünya Savaşı itibariyle dağılmaya başladığında da İngilizlere tanınmış olan ayrıcalıkların daha ileri götürülmek zorunda kaldığı gözlemlenebilir (Kasaba, 1993: 227). Ticari ayrıcalıkların yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile sürdürülmeye çalışılırken, merkezi yönetimle bağları zayıflamış olan Orta Doğu bölgeleri de zengin kaynaklarıyla İngilizlerin dikkatini çekmekteydi. İngilizlerin sınırlarını çizdiği ve Irak adıyla anılacak olan Mezopotamya bölgesinin 1920'de resmi olarak İngiliz mandasına geçmesi ise İngiltere'nin ilerleyişinin ve sömürgesi altına aldığı ülkelerde kullandığı yönetim biçimlerinin ve kolonileriyle kurduğu ilişkilerinin incelenmesini anlamlı kılmaktadır. Nitekim ilkin Irak'ta İngiliz yönetimine karşı bazı isyanlar gerçekleşmiş fakat gerçekleşen başkaldırıları bir süre sonra son bulmak zorunda kalmıştır. Tüm bu karşı çıkışlara ve başkaldırıya rağmen İngilizlerin bölgedeki fiili varlığını 1958'e kadar nasıl devam ettirdiğini kavrama çalışması da bu sebeple önem kazanır. İngilizlerin kolonilerinde izlediği stratejik politikalarının analiz edilmeye çalışılması, Irak'taki mahiyetlerini bütünüyle açıklamıyor olsa dahi bir kısmına ışık tutar. Aynı zamanda bölgede üstünlük elde edemeyen Türklerin ve Fransızların durumunun kavranabilmesine de katkıda bulunur.

İngilizlerin Fransa ve Belçika gibi diğer kolonyal ülkelerle kıyaslandığında sömürge ülkelerinde üstünlük elde etmesi bu ülkelerde sürdürdüğü ilişkilerin ve yürüttüğü politikaların incelenmesiyle daha iyi kavranabilir. Bu bağlamda, sömürgeci ülkelerin koloni ülkeleriyle olan ilişkilerindeki farklılıklar bir sömürgeci modeli ortaya çıkarır. Bu modellerin değişiklik göstermesi, sömürgecilerin kolonileriyle olan ilişkilerinde ve kolonilerine karşı farklılaşan yaklaşımından kaynaklanır. Sömürgecilerin kolonilerinde egemenlik sağlamak için izlediği stratejiler arasındaki farklar, genellikle İngiliz ve Fransız sömürgeci güçlerin kıyaslaması üzerinden izlenmektedir. Bu karşılaştırma, koloni ülkelerinde uygulanan politikaların ve hakimiyet sağlayabilmek amacıyla kullanılan stratejilerin farklılaştığı yönündeki sav üzerinden ilerler. Yapılan ayırmda dikkat çeken husus, kolonilerinin yönetiminde Fransa'nın otoriter, merkezi ve doğrudan yönetim şekline kıyasla İngiltere'nin daha 'ılımlı', yerel yönetimlerle işbirliği içinde ve dolaylı bir yönetim biçimi benimsiyor olmasıdır. İki yönetim biçiminin de stratejileri ve nihai hedefleri benzerlik gösterse de ulaşılan sonuçlar değişkenlik gösterir (Crowder, 1964). Buna göre, William B. Cohen tarafından yapılan çalışmada sömürgeci ülkeler birer ebeveyn, kolonileştirilmiş ülkeler ise onların çocukları olarak resmedilir. Cohen'in yaptığı benzetme, durumun tasavvur edilebilmesi açısından karikatürize edilmiş bir inceleme olarak görülebilir (Cohen, 1970). Bu anlamda çocuk metaforu, sömürgeci güçlerin kolonileriyle ilişkileri ve Avrupalı üstünlükçü (*European supremacist*) bakışı çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bir başka deyişle, Avrupa-merkezci anlatılarda Batı dışı dünyadaki ülkeler ve sömürgeleştirilen ülkelerin insanları kendi ayakları üzerinde duramayan ve ergin/olgun güçlerin rehberliğine muhtaç bir çocuk gibidir. Nitekim sömürgeci ve Avrupa-merkezci söylemde kullanılan sömürgeci ülkelerle sömürgeleştirilen bölgeler için yapılan anlatıların ebeveyn ve çocuk benzetmesini anımsattığı fark edilebilir. Bu benzetmeye göre Fransa, müdahaleci ve daima hem fiziksel hem de duygusal temasta olan bir ebeveyn modelini canlandırırken, İngiltere'nin benimsediği modelde, çocukla kurulan iletişim daha mesafeli ve bağımsız bir ilişki olarak görünür. Bu betimlemeler koloni ülkeleriyle ilişkilerine uyarlandığında ise İngilizlerin doğrudan ve otoriter olmayan yönetim biçimi, sömürülen ülkelerin kendi geleneklerini koruduğu inancına sahip olmasına, kendi yönetim şekillerinin İngilizlerin yol göstericiliği ve 'gerekli' yerlerdeki müdahaleleri ile uygulamasına olanak tanıdığı iddiası ileri sürülür (Cohen, 1970).

İngilizlerin dolaylı yönetim biçimi, yerel işbirliklerinin oluşmasının önünü açarken, bu işbirliği şeklinin güçlenmesine de katkıda bulunmuştur. İngiliz yetkililer yönetimde doğrudan bulduklarında ortaya çıkan isyanlar dolayısıyla, kendi çıkarlarıyla uyumlu yerel bir yöneticiyle¹¹ anlaşmalarının bir gereklilik haline geldiği inancı doğmuştur. İngilizler, dolaylı yönetim biçimiyle ilerledikleri sınırlarda yerel halkı kendilerinden birinin yönettiğine inandırmayı başarmış ya da halk başka seçeneği olmadığına inandırılmıştır. Bu dolaylı yönetim biçimlerinde seçilmiş bir yerel yönetici oluyordu ve bu politik ‘kukla’, sömürgeci gücün gayelerine ulaşmasında ona yardım ediyordu. Bu bağlamda yerli yönetici düzeni devam ettirmekten ve sömürgeci devletin politikalarıyla işbirliği içerisinde ilerlemekten sorumlu olup, icap eden durumlarda koloniciler tarafından cezalandırılabilir ya da bazı anlaşmalara zorlanabiliyordu (Gerring, vd., 2011: 382-383). İlerleyen bölümlerde Irak örneği üzerinden de değinilecek olan dolaylı yönetim biçimi, toplumda İngiliz güçlerine karşı ortaya çıkan ayaklanmalar neticesinde mecbur kalınan bir yönetim biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Doğrudan İngiliz yönetimi altında olmak istemeyen halk, kendilerine sunulan yerli yönetime onay vermek zorunda kalmıştır. Irak örneğinde, bir yıl boyunca doğrudan yönetim biçimini deneyen İngiliz mandası, bölgedeki mevcudiyetlerine karşı gerçekleştirilen isyanlar sonucunda Kral Faysal ile anlaşma yapmanın bölgedeki çıkarlarını korumak açısından daha elverişli olduğuna karar vermişti. 19. ve 20. yüzyıllarda gerçekleştirilen bu işbirliklerinden önce ise Afrika ve Asya’daki yerel kabilelerle işbirliği kuran İngilizler buradaki siyasi ve ticari ilişkilerinin yürütülebilmesi için kabile reisleriyle anlaşarak oradaki yönetimleri de kontrol altına almışlar ve çıkarlarını korumayı o zaman da başarmışlardı (Khan, vd., 2021: 1368). İngilizlerin benimsediği bu dolaylı yönetim biçimiyle sömürge topraklarını genişletmeleri ve dünya üzerindeki ilerleyişlerini sürdürmeleri de daha kolay olmuştu. Böylece İngilizler 20. yüzyıla gelindiğinde Orta Doğu ve Asya’da Fransızlardan daha fazla sömürge toprağına sahiplerdi.

Özellikle Osmanlı’nın dağılmasıyla sınırları yeniden çizilen Orta Doğu’da, İngilizler kendi kontrolü altına aldığı ve yeni kurulmakta olan bu ülkelerde de dolaylı yönetimleri

¹¹ Buradaki yerel yönetici, bugün anladığımız şekliyle egemen bir devletin eyaletlerindeki ya da il ve ilçelerindeki yerel yöneticileri değil sömürgeci güçlerin doğrudan yönetimine karşılık yerel halktan ‘seçilen’ bir yöneticiyle dolaylı olarak yürüttüğü yönetimdeki iktidara işaret etmektedir.

aracılığıyla sömürgeci ilerleyişini sürdürmüştü. Osmanlı İmparatorluğu dağılmadan önce yapılan ticari antlaşmalar ve savaş sonrası dayatılan zorunlu antlaşmalar İngilizlerin Orta Doğu'daki ilerleyişinin zeminini hazırlarken, dolaylı yönetim biçimi ayaklanmaları ve çatışmaları daha aza indirgemeyi başarmıştı. Nitekim bu tezin odağında yer alan ve kâğıt üzerinde bağımsızlığını kazandığı 1932 yılına kadar Irak'ta da uygulanan politikaların İngilizler için yarattığı sorunlara da ilerleyen bölümlerde daha detaylı bir şekilde ışık tutulacaktır.

1.4. IRAK'TA SÖMÜRGEÇİLİK

İngilizlerin askeri yayılma ve ticari antlaşmalarla elde ettiği zaferin getirdiği özgüvenle gözünü, 19. yüzyılın siyasi ve iktisadi atmosferi ve koloni yarışının geriden takip edenleri arasında bulunan Osmanlı İmparatorluğu'na çevirmesi kaçınılmazdı. Böylece İngiltere'nin Orta Doğu ile ilgili planları su yüzüne çıkmış, koloniler arası yarış ise Orta Doğu'da yeniden canlanmıştı. İmparatorluğa bağlı Basra, Bağdat ve Musul adlı üç vilayetin birleşiminden oluşan Mezopotamya, Nisan 1920 itibariyle Milletler Cemiyeti'nin onayıyla resmi olarak İngiliz himayesine dahil olmuştu (Tripp, 2007: xii). Artık İngilizlerin belirlediği ileri sürülen Irak adıyla anılacak olan bölge için kullanılan Mezopotamya ifadesinin esasında İngilizler tarafından daha çok tercih edildiğini iddia eden Abbas Kadhim ise Irak kelimesinin Musul'u da içine alan ve Basra Körfezine kadar uzanan kısmı tanımlamak için kullanılan Araplar tarafından kullanılan Arapça kökenli bir terim olduğuna değinir (2012: 7-8). Antik Yunanca da “nehirlerin arasında bir yer” anlamında kullanılan Mezopotamya kelimesi, Romalılar tarafından Dicle ve Fırat Nehirleri arasında yer alan bu bölge için kullanılmıştır. Antik çağlardan günümüze kadar Mezopotamya olarak anılan bölge, Arap Yarımadası'nın kuzey kesiminde ve Akdeniz'in doğusunda yer alan bir bölgedir. Kadhim, Yakut el-Hamevi ve Şâtîbî gibi isimlerin 13. yüzyıldan itibaren bölgeye Irak ve bölgede yaşayan halka Iraklılar olarak referans verdiğine değinir (2012: 8). Bu anlamda değerlendirildiğinde Irak ve Iraklı terimlerinin İngilizlerin işgali sonrası veya 1921'deki resmi ilanla ortaya çıkan kavramlar olmadığı ve çok daha öncesinden bölgedeki halk tarafından kullanıldığı sonucuna ulaşılabılır. Antik çağlarda İran, Suriye, Kuveyt ve Türkiye gibi bölgelerin bazı kesimlerini de içeren bu

coğrafya, aynı zamanda Dicle ve Fırat Nehri arasında yer alan çok verimli bir yerleşkedir. Farklı zamanlarda çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan bu topraklarda dinlerin ortaya çıktığı, farklı kültürlerin doğup büyüdüğü, ilk kanunların ve hatta yazının icat edildiği bilinenler arasındadır (Mark, 2018). Özellikle antik çağlarda nehirlerdeki suyun kullanımı bölgedeki verimli üretimi destekleyen bir unsur olmuştur. Aynı zamanda metal, çelik ve değerli taşlar da çeşitli tekniklerle işlenerek kullanılmıştır. Modern çağlara gelindiğinde ise başta Kerkük olmak üzere Musul gibi Irak'ın çeşitli bölgelerinden petrol çıkarılmaya başlanmasıyla bölgedeki sömürgeci mücadeleler alevlenmiştir (Nissen & Heine, 2009: 1-4).

Keza Irak'ın tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yaparken İngilizlerin işgalinden önce başka işgallere ve mücadelelere de maruz kaldığı bilinir. Her ne kadar Müslümanlar arasındaki mezhepsel ayrılıklar ve etnik farklılaşmaların bölgedeki çatışma ve huzursuzluk ortamını yarattığı söylene de Irak, tarih boyunca bulunduğu kritik konum ve stratejik pozisyonu dolayısıyla yalnızca dini anlamda değil ekonomik emellerle gerçekleştirilen saldırı ve işgallerle de çeşitli mücadelelere ev sahipliği yapmıştır (Hodgson, 1977: 105-111).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasıyla birlikte Avrupalı güçlerin desteğiyle Irak Osmanlı'dan bağımsız ama tam bağımsızlığını elde edemediği farklı bir noktaya evrilmişti. Ancak Irak 1917 itibarıyla İngiliz kuvvetlerinin egemenliğine geçmiş ya da savaş sonrasında ansızın İngiliz güçlerinin işgaline maruz kalmış değildi. Daha öncesinde de İngilizlerle arası iyi olan Irak'taki yerel yönetimler ve onlarla sıkı bir ilişki yürüten İngilizler arasındaki ilişki ele alınacak olursa 19. yüzyıldan itibaren İngilizlerin bu bölgedeki nüfuzunun arttığı gözlemlenebilmektedir. Özellikle bu bölgedeki mezhep ayrılıkları, dini çeşitlilik ve bazı etnik kimlik davalarını kendileri lehine olacak şekilde kullanmayı başaran İngilizler, sonunda bu bölgenin egemen gücü haline gelmeyi başarmıştır. İçerideki çatışmaların önemli bir kısmını oluşturan bu ayrılıklar dolayısıyla siyasi bir birlik oluşturamayan Irak, Fransızlar da dahil birçok Avrupalının kazanç sağlayabileceğini düşündüğü bir alan haline gelmiştir. Zira konumu dolayısıyla kritik bir bölgede yer alan ve ticari yolların geçiş noktasında bulunan Irak, İngilizler ile Fransızlar arasında Mısır'da olduğu gibi bir mücadele örneği oluşturmuştur (Fromkin, 2001: 26-33). Ancak İngilizlerin bölgede başlattığı resmi sömürge politikalarından sonra Irak'taki halk

büyük bir direniş ve birlik örneği sergilemeyi başarmış olsa da İngilizlerin kanlı müdahalesinden ve sömürgeci faaliyetlerinden kurtulmayı başaramamıştır.

İngilizlerin Irak'ı sömürge toprağı olarak ilan etmesi ise Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın özellikle Anadolu'nun sınır bölgelerinde İngiltere ve Fransa gibi büyük güçlere karşı kritik bir mücadele vermesi sonucu ortaya çıkmıştır. Sonraki adıyla Irak olacak olan bölge hem ekonomik hem de politik anlamda Osmanlılar için önemliydi ve dolayısıyla Mezopotamya cephesi de en önemli cephelerden biriydi. Kerkük ve Musul gibi alanlardaki petrolün, İngilizlerin bölgedeki stratejik çıkarlarını arttırmasıyla birlikte Osmanlı bu topraklardaki varlığını korumakta zorlansa da buradaki nüfuzunu kaybetmek istemiyordu. Özellikle Musul, Osmanlı'nın hem güney doğu sınırını oluşturan jeopolitik açıdan kıymetli bir alan hem de Bağdat demiryolu, petrol ve çeşitli ticaret noktalarının merkezi olması dolayısıyla da ekonomik anlamda mühim bir alandı. Sömürgeciler içinse petrol, dünya ticaretini ve kolonyal varlıklarını sürdürmelerini sağlayan en temel yakıttı. Dolayısıyla da İngilizlerin Irak'taki petrol kaynaklarına erişimi sorunsuz olmalıydı ve sorun oluşturacak herhangi bir durum üzerinde politik kontrolü olmalıydı. Nitekim İngilizlerin bu bölgede Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkilerinin de bu bağlamda şekil aldığı görülür. Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası alanda Mezopotamya bölgesindeki petrol için yürüttüğü çalışmalar neticesinde 1914'te kurulan *Türkiye Petrolleri Anonim Şirketi* de İngiliz, Hollandalı ve Almanlar tarafından olası savaş durumlarına karşı 'koruma altına' alınmıştı (Sluglett, 2007: 65-67). Ancak İngilizler Birinci Dünya Savaşı sonrası 1923 Lozan Barış Antlaşması gibi antlaşmalar sonucunda bölgedeki petrol kaynaklarının kontrolü için neredeyse tekel bir güç elde etmişti. Osmanlı'nın yıkılışının ardından Türkiye'deki yeni rejim için Anadolu'daki varlıklarının muhafaza edilmesi bölgedeki egemenliklerinden daha önemli bir konu olarak görülmüştür (Cuthell, 2004: 82-83). Sonuç olarak İngilizler Musul dahil Irak'ın tam kontrolünü ele geçirmeyi başarmıştı.

Ulus ve ulus-devletlerin baskın siyasal ilkeler ve aidiyetler yarattığı 20. yüzyılda Irak da Batılı emperyal çıkarlar çerçevesinde İngiliz sömürgeciliği tarafından yeniden şekil almış ve modern Irak, sömürgecilik ve milliyetçiliğin etkileriyle vücut bulmuştur. Bu noktada İngilizlerin 1917'de bölgeyi işgalinden önceki dönemde bir Osmanlı karşıtlığının doğduğu da söylenmelidir. Burada İngilizlerin Osmanlı'ya Oryantalist bir bakış açısıyla yaklaştığı aşıkardır. Ancak Osmanlı Devleti de her ne kadar bu Oryantalizme karşı direniş

gösterse de özellikle sınırları dahilindeki Arap coğrafyasına benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Osmanlılar, modernizasyon sürecinde Osmanlılık ve Osmanlı üst kimliği aracılığıyla Avrupa'nın emperyalist planlarına karşı imparatorluğu güçlendirmeye çalışıyorlardı. Fakat Avrupalı Oryantalizme meydan okurken, kendilerini İslam'ın uygar temsilcileri, Arapları ise gelişmesi gereken bir bölge olarak yansıttılar (Makdisi, 2002: 769-783). Bu görüşe karşın özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sorunların daha az olduğu erken dönemlerde ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dahi Arap coğrafyasındaki bazı kesimlerin Osmanlı'yı kendilerine yabancı görmediklerini ve onları bir sömürgeci olarak adlandırmadıkları da savunulur (Sluglett, 2014: 414). Her iki durumda da Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin bölgeyi işgaliyle bağımsızlık arzusunun ve sömürge karşıtlığının yükseldiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda, İngiliz yönetiminin Irak'taki kabulü, İngilizler açısından sorunsuz bir şekilde sağlanamamıştır. Sömürge karşıtı milliyetçi ayaklanmalar, 1920 yılına gelindiğinde İngilizler için büyük bir problem teşkil etmekteydi ve 1920'ye kadar ortaya konulan İngiliz karşıtı bağımsızlık hareketleri ve 1920'de daha örgütlü bir halde gerçekleştirilen isyanlar, Iraklıların bağımsızlık arzusunun ve direnişinin bir göstergesiydi. Buna istinaden, 1921 senesinde Suriye'den sınır dışı edilmiş eski Suriye kralı Faysal'ı anlaşma yaparak Irak'a getirmeye karar veren İngilizler, yerel bir ismin kral olarak seçilmesinin bölge halkı için yatıştırıcı bir etken olacağına ve isyanların ancak bu şekilde son bulacağına kanat getirmişlerdi. Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal, Irak'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp İngiliz işgaline maruz kalması karşısında ilkin, kendisini destekleyen ve bağımsızlık arzusuyla İngilizlere karşı kendileriyle birlik olan gruplarla birlikte milliyetçi bir direniş sergilemiş olsa da 1921 yılı itibariyle Irak kralı 'seçilmesiyle' İngilizlerle işbirliği yapan bir isim haline gelir (Fromkin, 2001: 435-440). Öldüğü yıl olan 1933'e kadar sömürgeciliğin Irak'ta devam etmesine katkıda bulunan Faysal, İngilizlerin bölgedeki hakimiyetinin bir sembolü olmuştur. Böylece Faysal'ın da kral ilan edilmesiyle 'bir cennet bahçesi' olan Mezopotamya'nın, artık resmi adıyla Irak'ın İngilizlerin hakimiyetindeki yeni dönemi başlamıştır (Fromkin, 2001: 453).

1.5. SONUÇ

Avrupa-merkezciliğe dair tanımlamaların yanı sıra Avrupa-merkezciliğin etkisinde üretilen kavram ve anlayışlarla bunlara yöneltile bir dizi eleştirinin sunulması bu bölümün esas amaçlarından birini oluşturmuştur. Aynı zamanda Avrupa-merkezci bakış açısıyla şekillenen sosyal bilimlerin günümüzde dünyayı kavrayışımıza ne denli etki ettiği coğrafya ve tarih anlatıları üzerinden dile getirilirken, bu bakış açısının sömürgecilik için nasıl bir meşru zemin yarattığı sergilenmeye çalışılmıştır. Oryantalizm çalışmalarından örneklerle ‘Batı dışında kalan’ toplumlara yapılan yakıştırmalar ve zihnimize kazınmış birtakım etiketlerin Avrupa’nın ‘medeniyet götürme’ iddialarıyla ne denli paralel bir şekilde ilerlediği serimlenmeye çalışılmıştır. İngilizlerin dünyanın büyük bir kısmını sömürgeleştirdiği ve bu sömürgelerinde kullandığı idari yöntemlerle birlikte, Irak’ta sömürgecilik için nasıl bir strateji izlendiğine ve bu bölgede ortaya çıkan sömürgecilğe dair birtakım ipuçları da bu bölümde sunulmak istenmiştir. Buradaki amaç, ‘Doğu’ toplumları olarak nitelendirilen toplumların hangi argümanlarla bu sınıflandırmaya maruz kaldıklarını açığa çıkarmak ve bunun yanı sıra, ‘Batı’nın Doğu olarak sınıflandırdığı toplumlara ilişkin iddialarını hangi maksatla kullandığını göstermeye çalışmaktır. Özellikle Said’in Oryantalizm eleştirisinden hareketle Doğu’ya atfedilen ‘irrasyonelite ve gelişmemişlik’ gibi karakteristikler başta olmak üzere, Batı’nın üstünlüğünü kanıtlamaya çalışan birtakım tanımlamaların sömürgecilik sistemine nasıl hizmet ettiğine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, Batı’nın Doğu’yu kendi vicdanına mahkûm eden ‘sömürgecilik’ adında bir sistem yaratmakta başarılı olduğu ve bunun Irak’ta da gerçekleştirildiğine değinilmiştir.

2. BÖLÜM

MİLLİYETÇİ İDEOLOJİ VE HAREKETLER

20. yüzyılda sömürgeciliğin süregiden yıkımı ve sömürgeleştirilmiş ülkelerde yarattığı etkinin körüklediği karşıtlıklarla birlikte birçok bölgede eşitlik, adalet ve özgürlük taleplerinin de yükselmeye başladığı görülür. Sömürgeciliğin ve savaşların sebep olduğu iktisadi ve sosyal tahripler ve 19. yüzyıl sonu itibarıyla billurlaşan ideolojik bölünmeler, toplumsal hareketleri etkileyip şekillendirmiştir. Bu hareketler de toplumların isteklerini dile getirilebilmek amacıyla bir araya gelerek mevcut otoriteye ve onun kararlarına karşı düzenledikleri eylemlerden oluşur. Sömürgeciliğin dışında, Birinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği tahribat da köklü değişimlere yol açan bu ideolojik hareketler üzerinde önemli bir etki oluşturmuştur. Böylece hem sömürgeleştirilmiş ülkelerde hem de savaşa dahil olan ülkelerde halklar egemenliğin ve siyasal idarenin kendi iradelerinden bağımsız olmaması gerektiği bilinciyle birleşmeye ve örgütlü bir direniş sergilemeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, sömürge ülkelerinde bağımsızlık elde etmek isteyen halklar anti-kolonyal ayaklanmalar gerçekleştirirken, Avrupa ülkelerinde de halk, monarşist yönetimlere karşı özgürlük ve eşitlik talebiyle birleşmekteydi. Bu isyanlar hem Avrupa'da hem de Avrupa dışındaki sömürge ülkelerinde özgürlük ve bağımsızlık gibi ortak paydada buluşan arzularla gerçekleştirilmekteydi. Özünde fikirsel dayanakları ve elde etmek istediği sonuçları benzer olan bu hareketlerin, ideolojik olarak da müşterek bir kaynağı vardı. Farklı tanımlamalara, kökenlere ve temellendirmelere sahip olan bu ideoloji *milliyetçilik* idi.

Milliyetçilik, tek bir ortak tanımlamaya sahip olan bir ideoloji olmamasına rağmen çoğu teorik açıklama milliyetçiliğin Avrupa'da doğduğu ve geliştiği fikrine dayanmaktadır. Halbuki farklı ülkelerde ve bölgelerde eş zamanlı olarak gerçekleşen pek çok milliyetçi hareket ve ayaklanma görülebilir. Literatürde ise milliyetçi toplumsal hareketler Avrupa'da ortaya çıkan ayaklanmalar üzerinden incelenip Avrupa'dan dünyaya yayılan bir fikir olarak anlatılmaktadır (Gellner, 1983; Greenfeld, 1993; Kohn, 2005). Modernitenin ortaya çıkışıyla paralel olarak görülen bu ideolojik değişim ve toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı, modernitenin Avrupa'da doğduğu iddiasıyla da desteklenmektedir. Bu anlamda, özellikle, 20. yüzyılda gerçekleştirilen toplumsal hareketlerin çoğunlukla Avrupa'da görülen sosyalist ve milliyetçi başkaldırıları üzerinden

analiz edilmeye çalışıldığı görülse de benzer ayaklanmalar sömürge topraklarında, henüz sömürgeleştirilmemiş bölgelerde ya da savaş sonrası bağımsız olan ülkelerde de gözlemlenmektedir. Sömürge karşıtı milliyetçi hareketler özellikle Amerika'nın bağımsızlığını elde etmesi ve Fransız Devrimi sonrası oluşan toplumsal bilinçle bağdaştırılsa da buradaki hareketlerden ayrı olarak, bilhassa, 19. ve 20. yüzyıllarda anti-kolonyal milliyetçi hareketlerin de yaygın bir hal aldığı görülebilir. Birinci Dünya Savaşı sonrası toprakları bölünen ülkelerde gerçekleştirilen işgallerin, bu hareketlerin yayılmasına katkı sağladığı söylenebilir. Fakat işgal edilen bölgelerdeki eylemlerin milliyetçilikle ilişkisinin göz ardı edildiğini gözlemek mümkündür. Yine de sömürgecilik ve milliyetçilik arasında yadsınamaz bir ilişki olduğu aşikârdır. Buradan hareketle, milliyetçilik ideolojisinin ne anlama geldiği, modern Avrupa'daki tanımını ve buradaki tanımının dışında taşıdığı anlamlar, nerede ve hangi tarihsel süreçlerden geçerek şekillendiği gibi sorulara cevap aranması, milliyetçiliğin sömürgecilik ile ilişkisini anlamlandırma sürecinde faydalı olacaktır. Ardından da milliyetçi ideolojinin tarihsel süreçlere nasıl yansıdığına, Avrupa'da geliştiği ileri sürülen milliyetçi ideoloji ile sömürge karşıtı milliyetçi hareketlerin gerçekleştiği bölgelerdeki kavramsal benzerliklere ve farklılıklara bakmak konunun anlaşılması açısından gereklidir.

Araştırma konusu itibariyle, 20. yüzyılda Orta Doğu'da ortaya çıkan 'manda ve himaye', sömürgeciliğin bu dönemdeki temsili olarak yaratılmış bir sistemdir. Yeni adıyla 'manda'nın ortaya çıkardığı tepkiler, milliyetçiliğin sömürgecilikle ilişkisi kavranarak anlaşılabilir. Bu bağlamda, 20. yüzyıl itibariyle Orta Doğu'da 'kendi paylarına düşeni almak' için mücadele eden sömürgeci devletlerin işgaline ve yönetimlerine karşı gerçekleştirilen birçok ayaklanma olduğu ve bu başkaldırıların milliyetçi söylemleri beslediği söylenebilir. Irak'ta 1918-20 yılları ağırlıklı olmak üzere, uzunca bir süre devam eden İngiliz sömürgeciliği karşıtı eylemlerin anti-kolonyal bir milliyetçilik örneği teşkil ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Irak'ta bağımsız birer devlet kurmak isteyen grupların yürüttüğü milliyetçi eylemlerin de aynı dönemde varlığının sürdüğü ve bu hareketlerin de sömürge karşıtı olduğu gözlemlenebilir. Aynı bölgede farklı amaçlarla ortaya konan toplumsal eylemler görülse de sömürgecilikle ilgili olarak gerçekleştirilen hareketler tez konusu bağlamında önem kazanmaktadır. Bir başka ifadeyle, 1918'den 1920'ye kadar görülen milliyetçi siyasi hareketlerin ağırlıklı olarak sömürge karşıtı bir bilinçten beslendiği ve Irak'ın bağımsızlık mücadelesi için önemli olduğu söylenebilir.

Özellikle bölgedeki farklı Arap nüfuslarını birleştiren bu ortak kaygıya, aynı dönemde Kürtler tarafından gerçekleştirilen bir dizi sömürgecilik karşıtı eylemde de rastlanabilir. Her ne kadar ortak bir eylem planı söz konusu olmasa da Arapların ve Kürtlerin İngiliz mandasına karşı çıktığı ve bu anlamda da anti-kolonyal milliyetçi bir güdüyle hareket ettiği söylenebilir (Nissen & Heine, 2009: 151-154). Bu bağlamda sömürge karşıtı milliyetçilikle ilgili olarak yapılan teorik araştırmalar, milliyetçiliğe Avrupa-merkezci ve Oryantalist yaklaşımların açıklanmasının akabinde analiz edilmeye çalışılacaktır. Sonrasında tarihsel bağlamda bir değerlendirme sunulabilmesi için bölgede yaşanan birtakım krizlere yer verilecektir. Öncelikle Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yer aldığı son dönemlerde tecrübe edilen tartışmalar aktarılacak ardından da savaş öncesi ve sonrası dönemde ortaya çıkan ideolojik değişimlere ve Irak'ta İngiliz mandasını hazırlayan koşullara işaret edilecektir.

Bu bölümün akabinde İngiltere'nin resmi sömürgesi haline gelen Irak'ta yaşanan tartışmalara yayımlanmış arşiv belgeleri üzerinden ışık tutulmaya çalışılacaktır. İngilizlerin buradaki dönüşümlere ve sömürgecilik karşıtı hareketler için bakış açısı değerlendirilerek, İngiltere'nin Irak'taki modern dönüşümler üzerine ve buradaki anti-kolonyal milliyetçi bilince etkisi açıklanmaya çalışılacaktır. Tezde belgelerden elde edilen bilgiler ışığında İngilizlerin kendilerine karşı yürütülen ve sonrasında bir dizi önlem almalarını gerektiren milliyetçi hareketlere nasıl baktığının dışında, Irak'taki sömürge karşıtı milliyetçilik hareketlerinin farklı kültürlerden ve etnik kökenlerden insanları ortak bir kaygıyla fiili anlamda olmasa dahi düşünsel anlamda bir araya getirdiği iddiası ileri sürülecektir. Diğer bir ifadeyle farklı grupların gerçekleştirdiği aynı sömürge karşıtı amaçla lakin başka zamanlarda ortaya konulan eylemler söz konusudur. Irak'ın resmi sömürge olduğu yılları takip eden dönemde, bölgedeki milliyetçi ideolojiler dönüşüm geçirecek olsa da Irak'ın Osmanlı'dan ayrıldığı ve henüz yeni bir devlet olarak inşa edilmekte olduğu bu ilk yıllarında edindiği tecrübeler Irak için birer dönüm noktası olacaktır. Nitekim Kral Faysal'ın İngilizler tarafından Irak krallığına uygun bir aday görülmesi ve başa getirilmesiyle ülkenin ilerleyen yıllardaki kaderini de tayin edecektir. İngilizlerin bizatihi yönetimde kalmayı denediği 1921'e kadar ki birkaç yıl içinde fikirlerini değiştirmelerine sebep olan ve Faysal'ı Irak kralı olarak belirlemelerine yol açan sebep de bölgedeki İngiliz karşıtlığı ve bu durum neticesinde ortaya çıkan milliyetçi bağımsızlık eylemleridir. Irak'taki milliyetçilik meselelerinin anlaşılabilmesi içinse

öncelikle tartışılması gereken konu, milliyetçiliğin tanımlamalarına ve mahiyetine ilişkin yapılan tartışmalar ve analizlerdir. Bu anlamda da milliyetçilikle ilgili sürdürülen tartışmaların temelinde yer alan Avrupa-merkezcilik ışığında yazılan teorilere ve milliyetçilik tartışmalarının içinden ve milliyetçiliğin Avrupa-merkezci tanımlamalarına karşı olarak ortaya çıkan anti-kolonyal milliyetçilikle ilgili araştırmalara yer verilecektir. Meselenin anlaşılması Irak'ta 1918'den 1920'ye görülen bir dizi toplumsal hareketi anlamlandırmak adına zaruret arz etmektedir. Dolayısıyla bu bölümde öncelikle milliyetçiliğe dair literatürde yer alan temel kavram ve teorilere ışık tutulması, Irak'taki eylemlerin analizinin doğru bir şekilde gerçekleştirilebilmesi adına gereklidir.

2.1. ANLAM TARTIŞMALARI

Milliyetçilik, modern dönemde ortaya çıkan, topluluk olarak ulusu ve siyasi örgüt olarak da ulus-devleti baz alan bir siyasi ideolojidir. Ortaya çıkışı 1789 Fransız Devrimi'ne dayandırılan milliyetçilik, modern devletlerin doğuşuyla el ele giden bir ideoloji olarak değerlendirilmektedir. Lakin milliyetçiliğin moderniteyle ilişkisine millet ve milliyetçilik terimlerinin anlamları üzerinden eleştiriler getirilmektedir. Anlamsal olarak tartışıldığında daha uzun bir geçmişi olduğu da ileri sürülen milliyetçilik ideolojisinin kavranabilmesi için tanımlamalarının nasıl temellendirildiği önemlidir. Milliyetçilik, moderniteyle ilişkisi bağlamında iki kategoriye ayrılabilir. Bu anlamda milliyetçiliğin ulus-devlete referans verilmeksizin yapılan tanımı ve modern devlet mekanizmalarının ortaya çıkışıyla ilişkilendirilen anlatısı bu tartışmalar bağlamında ortaya çıkan iki ana başlığa işaret eder. Milliyetçilik ideolojisiyle ilgili bu tartışmaların anlaşılması milliyetçi hareketler incelenmeden önce değinilmesi gereken bir konudur. Zira, tarih boyunca meydana gelen milliyetçi hareketler ile milliyetçiliğe dair tasvirler arasında bir bağ kurulabilmesi ve nitelikli bir anlatı elde edilebilmesi ancak bu şekilde mümkündür. Böylelikle yalnızca milliyetçiliğin genel görünümü değil, Orta Doğu'da ve spesifik olarak da Irak'taki sömürge karşıtı milliyetçi hareketler bağlamında ortaya çıkan bakış da anlaşılır kılınabilir. Genel kabul gören birçok tanımlamadan biriyle başlanması gerekirse milliyetçiliğin Oxford Sözlüğü'ndeki tanımına yer verilebilir. Buna göre milliyetçilik:

“Belirli bir ulusal toplulukla özdeşleşmeyi ifade eden bir dizi inanç ve sembollerdir.”
(nationalism, t.y.).

Bu tanımda, milliyetçilik ideolojisinin bir özdeşlik duygusundan doğduğu görülür. Başka bir ifadeyle milliyetçilik, bireyin kendini ait hissettiği toplumun temel değerleriyle bağ kurması aracılığıyla tezahür eder. Bir toplumdaki birliktelik ve aidiyet duygularının yarattığı bu kucaklaşma, bu çemberin içine dahil olmayanları da doğal olarak dışarıda bırakır ve tam da bu sebeple bir öteki yaratır. Artık her bir ulusal topluluk için o topluma dahil olmayanlar ötekidir. Milliyetçi ideolojinin bu tanımını, milliyetçiliğin modern bir fenomen olmadığı tartışmalarına da katkıda bulunur. Burada yer verilen ‘ulusal topluluk’ ifadesi, içinde ulusa dair bir niteleme olduğu için moderniteyle bağdaştırılabilir bir eğilim yaratsa da ulus-devlete değinilmeden yapılan bu tanımlamanın modernite öncesiyle ilişkilendirilebilir yönü de görülebilir. Türkçede ‘ulusal topluluk’ yerine kullanılabilecek bir ifade olarak karşılaşılan ‘millet’ kelimesinin modern ulus-devletlerle anlamlı bir bütün oluşturduğu ileri sürülmesine rağmen, C. W. Casinelli’nin yaptığı tanıma göre millet, modern devletlerle meydana gelen bir grup değildir:

Ben “ulus” kelimesini, nerede ortaya çıkmış olursa olsun, kendisini başka bir gruptan ayıran bir ya da daha fazla özelliğe sahip olan bir insan grubunu ifade etmek amacıyla kullanıyorum (Casinelli, 1969: 15).

Millet, milliyetçiliğin tanımlamalarında ve analizinde sıklıkla karşılaşılan bir kavramdır ve milliyetçiliğin ortaya çıkışını veya ne anlama geldiğini açıklamak için de kullanılan bir tabirdir. Millet kavramı moderniteye ve Fransız Devrimi gibi bir olaya işaret edilmeksizin yapılan tanımlamasıyla farklı bir anlama gelebilirken, tanımlamada bu gelişmelere yapılan vurgu, milletin ve milliyetçiliğin anlamının da farklı yorumlanmasına yol açar. Bu anlamda milletlerin modern öncesi dönemde de olduğunu (ya da millet bilincinin) ileri süren araştırmacıların yanı sıra milletin de milliyetçilik gibi modern bir fenomen olduğunu iddia eden çalışmaların olduğuna değinilmiştir. Dolayısıyla bu noktada, milliyetçilik ideolojisinin millet sözcüğünün anlamıyla olan bağı değerlendirilmelidir. Bu tartışmaların anlam kazandığı bağlam, modern ulus-devletler, bağımsızlık hareketleri ve eşitlik ve adalet arayışı arasındaki bağlantıdır. Eğer milliyetçilik, modern ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla gelişen bir kavram ise Avrupa-

merkezci bakışa göre milliyetçiliğin ilk örneklerinin Batı'da görülmüş olması da kaçınılmaz olur. Bu anlamda da yine, burada söz konusu olan bakış açısına göre, henüz modern devlet anlayışına sahip olmayan ülkelerin ne milliyetçilikle ne de milliyetçilikle kuvvetli bir bağı olan bağımsızlık hareketleriyle bir ilişkisi olabilir.

Milliyetçi ideolojiye dair köken tartışması da onun modern anlamda nasıl anlaşıldığına ve bu çağda ne ifade ettiğine ışık tutmak adına önemlidir. Zira, milliyetçilik için yapılan tanımlamalarda, ulus-devletler ortaya çıkmadan önce bir toplumun ortak dil, ortak kültür ve bazen de ortak bir din çatısında birleşerek milliyetçi bir anlayışı meydana getirdiğini ileri süren argümanlarla, milliyetçiliği moderniteyle ilişkilendiren tanımlamalar arasında bir anlayış farklılığı vardır. Bazı araştırmacılar ulus-devlet kavramı olmaksızın yapılan milliyetçilik tanımlamasını daha uzak bir geçmişe götürürken, Casinelli'nin sahip olduğu anlayışla hareket etmiştir (Casinelli, 1969). Buna göre kendini bir başka insan grubundan ayıran bir toplumun, kendini bir millet olarak adlandırması mümkün görünmektedir (Karlsson, 2009: 1-6). Dikkate değer ortaklıklardan meydana gelen bir toplumu sahiplenen bu grupların, milliyetçi hareketleri meydana getiren birtakım isyanları ortaya koyduğu iddiası da tüm bu akıl yürütmeler sonucunda ortaya çıkar. Diğer yandan, moderniteyle bağdaştırılarak anlatılan milliyetçi toplumsal hareketlerde de benzer bir ötekileştirme olsa da modernist milliyetçi ideoloji, ulusun kendini tanımladığı kavramların da modern birer fenomen olduğu iddiasını sürdürür (Kumar, 2010: 400). Modern milliyetçi hareketler, bağımsızlık arzusunu ve aynı zamanda da kendinden olmayana karşıtlığı içinde barındırır. İnsanlar bağımsız bir ulus-devlet arzusuyla bir araya gelirken, karşıtlığı besler ve kendini farklı şekillerde yeniden üretmiş olur (Çetinkaya, 2008: 35-38). Modernite tartışmaları her ne kadar milliyetçilik için önemli bir başlık olsa da milliyetçiliğin modernite kavramından ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiğine dair yapılan çalışmalar da mevcuttur (Conversi, 2012).

Buna ek olarak, milliyetçi toplumsal hareketlerin, etnik milliyetçi elementleri barındıran isyanlara ya da bir hak arayışı ve adalet talebiyle gerçekleştirilen birlikteliklere referans olarak verildiği de sıkça karşılaşılan bir durumdur. Ancak bu eylemlerin sömürgeci güçlere karşı bir bağımsızlık hareketi olarak da bir ulus-devlet inşa etme arzusuyla ortaya çıkan talepler olduğuna çok az değinilir. Bu çerçevede bireylerin kimi durumlarda buldukları toplumun özgürlüğünü ve bağımsızlığını talep ettikleri ve kimi zaman da kendi toplumlarına ait özerk bir devlet arzusunu ifade ettikleri gözlemlenebilmektedir.

Milliyetçi toplumsal hareketlerin moderniteyle ilişkisi değerlendirmeye alınmazsa, sınıfsal bağlarının anlamsızlaştığı ve toplumun kendini ait hissettiği kimliği muhafaza etmek amacıyla harekete geçtiği bir kitle eylemini meydana getirdiği de görülebilir. Bu anlamda milliyetçiliğin geçmişten beri süregelen ve geçerliliğini koruyan bir kavram olduğu da ileri sürülebilir (Çetinkaya, 2014: 39-40).

Bu noktada Anthony D. Smith'in ortaya koyduğu bazı ayrımlara yer vermek, yukarıda işaret edilen münakaşaların etrafında şekillendiği ve milliyetçiliğin kökenine dair olan bazı tartışmaları yeniden değerlendirebilmek adına önemlidir. Bu anlamda Smith, milliyetçiliğin yalnızca moderniteyle ilişkilendirilerek yapılan tanımlamalarına karşı çıkan ve Avrupa'daki milliyetçilikte de etnik bağlar olduğunu ileri süren bir teorisyendir. Hans Kohn ve birçok modernist milliyetçilik kuramcısına karşın Avrupa'yı ve Avrupalıları böyle bir 'şeyle' itham etme cesaretini gösteren Smith, yine de Doğu'ya dair ortaya konulan Oryantalist söylemlerin dışına çıkamamıştır. Bu anlamda öncelikle Smith'in radikal görünen ancak Oryantalizmden ayrılmayan anlatısı, ardından da Batı-Doğu ayrımını en katışıksız haliyle ortaya koyan Kohn'un analizi, milliyetçiliğin Oryantalist yansımalarına genel bir çerçeve sunacaktır. Smith'in teorisi her ne kadar Kohn'un ki gibi keskin 'önyargı'larla ifade edilmiyor olsa da Kohn'un analizinde de görülen Oryantalist perspektifin dışına çıkamamıştır. Bu hatalara işaret etmeye çalışmak, genel-geçer handikaplardan uzaklaşabilmek için kıymetlidir.

Smith'in yaklaşımını değerlendirilirken kullanılan etno-sembolizm kavramı, onu diğer teorisyenlerden ayıran bir yaklaşım olarak gösterilse de Smith de tıpkı Hans Kohn gibi Batı'daki ve Doğu'daki milliyetçilikler arasında farklar görür. Örneğin Smith'e göre, Orta Doğu'da İslam diniyle birlikte ortaya çıktığı iddia edilen milliyetçilikten ayrı olarak farklı amaçlarla ortaya konulan bir milliyetçilik çeşidi mümkün görünmemektedir. Bu haliyle bugün Avrupa-merkezci literatürde Orta Doğu'ya dair genel kabul gören bir imgenin de yaratıldığı görülebilir. Bu anlamda başta Smith ve Kohn olmak üzere Oryantalist literatürdeki hâkim anlatıyı kavramaya çalışmak, Orta Doğu'daki milliyetçi toplumsal hareketlerin analizi amacıyla geliştirilmesi gereken eleştirel yaklaşımın ortaya konulması için önem kazanır. Bu bağlamda öncelikli olarak milliyetçilik teorilerinin Avrupa-merkezci yönü ele alındıktan sonra Orta Doğu'daki milliyetçiliğe dair ideolojik ve tarihsel bir perspektif sunulacaktır.

2.2. MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİNDEKİ AVRUPA-MERKEZCİLİK

Ulus-devlet kavramı üzerinden bir milliyetçilik tanımlaması yapıldığı takdirde milliyetçiliğin moderniteyle eş zamanlı olarak doğan bir ideoloji olduğu iddiası desteklenmiş olmaktadır. Ancak her ne kadar milliyetçiliğin Fransız Devrimi sonrası oluştuğuna dair inanç yaygın olsa da bazı araştırmacılar tarafından ulus-devlete işaret edilmeksizin yapılan ‘aidiyet’ vurgusuyla milliyetçiliğin çok daha öncesine dayandığına dair yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu anlamıyla milliyetçilik için etnik, dini ya da kültürel köken ve bir ‘milli köken’ vurgusu öne çıkmaktadır. Ancak her ne kadar Fransız Devrimi bütün çalışmalarda milliyetçiliğin doğuşuyla bağdaştırılmıyor olsa da genel itibariyle 1789 milliyetçilik ideolojisi için çoğu araştırmacı tarafından bir dönüm noktası olarak kabul edilmeye devam etmektedir. Dolayısıyla milliyetçilik farklı tanımlama ve sınıflandırmalara tabi tutulsa dahi milliyetçilik için Fransız Devrimi, tarihte geçtiği önemli aşamalardan biri olarak görülmektedir denilebilir. Örneğin, milliyetçiliğin modern bir fenomen olduğunu ileri süren ve Asya’da ya da Orta Doğu’da gerçekleşen milliyetçi hareketleri görmezden gelmeyen, kendine özgü unsurlarını bir nebze de olsa vurgulayan Eugene Kamenka, hizipçilik ve milli bilinç ile milliyetçilik kavramlarının antik çağlardan bu yana iç içe olsa da bu kavramın Fransız Devrimiyle birlikte politik bir anlam kazanarak bugünkü anlama kavuştuğunu öne sürmektedir (Kamenka, 1973). Bu anlamda da Orta Doğu’daki toplumlar böyle bir devrim yaşamadığı ve Avrupa’daki gibi bir uygarlık seviyesine erişemediği için millet bilinç bu topraklarda gelişmemiştir, sonucuna ulaşılabilir. Üstelik bu yorumlarda Orta Doğu’da ve sömürgeleştirilmiş bölgelerde özgün bir milliyetçilik örneği çıkabileceği fikri ya görmezden gelinmeye ya da yadsınmaya devam eder.

Ayrıca etnik köken kategorizasyonu yapılarak daha ‘eski’ ve ‘soylu’ milletlerin ulus-devlet kurma adımlarını daha erken attığı ve bu bağlamda da milliyetçilikle daha erken tanıştığı da iddia edilmektedir. Böylece Fransa ve İngiltere gibi köklü bir tarihe ve geçmişe sahip ülkeler karşısında eski geleneklere, bağlara ve etnisiteye sahip olmayan az gelişmiş veya gelişmemiş ülkelerin öncülerinin ideoloji ve hareketlerini taklit ve takip etmekten başka seçenek bulamadığı da ileri sürülmektedir (Hobsbawm, 1996; Armstrong, 1982). İlkçi (*primordialist*) olarak tanımlanan milliyetçi akımlarda ve moderniteyle ilişkisi bağlamında açıklanan milliyetçilik anlatılarında da benzer bir ayırım

görülmektedir. Yine de modernist ve ilkçi yaklaşımlar kıyaslandığında Smith'in başlıca temsilcilerinden olduğu etno-sembolist yaklaşımın benimsediği tutum daha gerçekçi kabul edilir. Zira onlar ne ilkçilerin yaklaşımını ne de modernistlerin yaklaşımını bütünüyle benimserler (Özkırımlı, 2009: 209). Fakat hiçbiri Orta Doğu'da ortaya çıkan sömürge karşıtı milliyetçi ayaklanmalarla birlikte doğan millet mefhumuna daha farklı ve etnik olmayan bir açıklama getirme çabası götürmez. Orta Doğu'daki milliyetçilikler etno-sembolist bir yaklaşım üzerinden açıklanmaya çalışılırken de İslam'ın bölgede gelişen milliyetçiliklerle bağlantıları irdelenir ve sömürgecilik unsuru görmezden gelinir (Gerber, 2007: 210). Örneğin, John Armstrong'un etno-sembolist analizinde Roma İmparatorluğu'ndan Batı'ya aktarılan semboller ve İslam devletlerinden Orta Doğu'daki Araplara aktarılan semboller irdelenirken, Roma İmparatorluğu'nun Hristiyan Batı dünyasına seküler bir miras bıraktığına vurgu yapılır ve Orta Doğu'da İslam dininin fikirlerin oluşumunda daima belirleyici bir etken olarak görüldüğüne değinilir. Bu anlamda Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlıkla olan sıkı ilişkisi göz ardı edilirken, İslam'ın devam eden geleneklerine, 'yöneticiye itaat' ve 'şükür' gibi yalnızca İslam'a özgü gibi anlatılan kavramlara vurgu yapılarak, bu bölgede kendiliğinden gelişebilecek herhangi bir milliyetçi hareket mümkün değilmiş gibi aktarılır. Seküler Batı toplumlarında böyle gerekçeler olmadığı için milliyetçilik gelişebilmiştir ama Orta Doğu'da İslam'ın kuralları çerçevesinde bu mümkün görünmemektedir. İslam'ın Hristiyanlığa kıyasla mezhepsel çatışmalarının fazla olması kendi içlerinde bitmek bilmeyen problemler doğururken, itaat ve minnet öğretileri de siyasal alanda ilerleme göstermelerini mümkün kılmaz (Armstrong, 2007: 194-196). Ancak Armstrong gibi eserlerini 20. yüzyılın ortasında ortaya koyan bir yazarın, 20. yüzyılın başında Orta Doğu'da gerçekleşen milliyetçi ayaklanmaları görmezden gelmesi ve burada tüm mezhepsel ayrıma rağmen sömürgeci yönetim karşısında bir araya gelen dini gruplara değinmemesi Oryantalist düşüncenin çizgilerini milliyetçilik alanında da bir kere belirgin kılar. Diğer bir ifadeyle milliyetçilik ideolojilerinde etno-sembolist yaklaşımın da Doğu'yla ilgili değerlendirmeleri ve Doğu'ya bakışı, Oryantalist sınırlar içinde kaldığı görülür (Armstrong, 1982: 136-140).

Bu bağlamda düşünüldüğünde genel olarak Orta Doğu'da özel olarak Irak'ta gerçekleşen milliyetçi ayaklanmalar yalnızca ayrılıkçı birer etnik milliyetçilik örneği ya da İslam'ın çatısı altında birleşmeyi isteyen bir grup Arap'ın ortaya koyduğu hareketler olarak ele

alınmaktadır. Lakin buradaki etnik milliyetçi eylemlerin yanı sıra gerçekleşen anti-kolonyal bağımsızlık hareketlerinin mevcudiyeti de milliyetçiliğin bölgedeki tarihsel gelişimi için önemlidir. İlerleyen kısımlarda ele alınacağı gibi farklı bölgelerde ortaya çıkan milliyetçilik örneklerinin içlerine doğduğu bambaşka koşullarla birlikte ele alınması gereklidir. Dolayısıyla kavramsal yaklaşımda klasik milliyetçilik teorilerinin söylem mekanizması anlaşılmalıdır ki bunun dışında kalan milliyetçiliklerin ne anlama geldiği ortaya çıkarılabilsin.

Milliyetçiliğin moderniteyle ilişkisi de bu noktada anlam kazanır. Zira Avrupa’da serpilip geliştiği ileri sürülen modernite ve onu meydana getiren unsurlar, Batı dışı dünyada daha sonra ortaya çıkacaktır. Avrupa’da ağırlıklı olarak 19. yüzyılda meydana gelen üretim ilişkileri dönüşümü, toplumsal bilinç ve yapısal devrimler, diğer bölgelerde ya hiç gerçekleşmemiştir ya da Batı’nın ‘desteği’ ile gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Feodal yönetim biçimlerinin sonlanması ve daha merkezi bir yönetim biçiminin oluşmasıyla eğitim, pazar ağı ve vergilendirme mekanizmalarının sistematikleşmesi milliyetçiliğin gelişimini hazırlayan doğal bir ortam olarak görülmektedir. Dolayısıyla Batı dışı bölgelerde bu dönüşüm görülmediği için milliyetçilik ideolojisinin ancak Batı’nın etkisiyle bu bölgelerde zuhur edebileceği yaygın olarak görülen bir iddiadır (Hobsbawm, 1996: 3). Bu noktada Adrian Hastings Orta Doğu’daki Arap milliyetçiliğini açıklamak için şu ifadeleri kullanır:

Tıpkı Türk ya da Mısır ‘milliyetçiliği’ gibi Arap ‘milliyetçiliği’ de sadece Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki yirmi yıl kadar önceye, Avrupa düşüncesinin etkilerinin Orta Doğu’da en yoğun hissedildiği ve en eleştirilmeyen noktada olduğu bir döneme dayanır. Milliyetçilik esasen Batılı, Hıristiyan kökenli, İslam’a oldukça yabancı bir kavramdı ve sekülerleşmeyle -özellikle Mısır ve Filistin’de Arapça konuşan hatırı sayılır yerli bir Hıristiyan nüfusun varlığıyla- yakından bağlantılıydı (Hastings, 1997: 201-202).

Böylece Orta Doğu’da kendiliğinden ortaya çıkan bir bilinç olamayacağı gibi İslam diniyle doğrudan çelişkili ve seküler olmak zorunda olan bir milliyetçilik tanımı söz konusudur. Avrupa-merkezci ve Oryantalist imgeler milliyetçilikle modernite arasında öncü bir ilişki kurmak suretiyle sömürgeleştirme girişimlerini de meşrulaştırmış olmaktadır. Batı dışı dünyada gerçekleşen milliyetçi hareketlere karşı yaklaşımlarda kasti olarak geliştirilen bir tutum söz konusudur. Zira bu kavramsal çerçevenin dışına

çıkılmasını mümkün kılmayan teoriler ve bu çerçevenin dışına çıktığında ise Doğu ile özdeşleştirilen elementlerle ortaya konan bağlamlar birtakım tarihsel gerçeklikleri de görmezden gelmeyi gerektirir. Avrupa'nın maruz kalmadığı kolonyal işgaller, bu minvalde meydana getirilen milliyetçi hareketlerin yok sayılmasının sebeplerinden biridir. Orta Doğu'da ve Irak'ta gerçekleştirilen sömürgeci işgallere karşı ortaya konulan anti-kolonyalist hareketlerin de böyle bir mercekten incelendiği görülmektedir.

Avrupa'da doğan modernite ve Avrupalıların Batı dışı bölgelere götürdüğü modern unsurlar sayesinde meydana gelebileceği ileri sürülen milliyetçilikler hem özgün olmaktan uzak sayılır hem de yalnızca Avrupa'yı kopyalayan bir örnek olarak tanımlanır. Siyasal özgürlükler anlamında Avrupa'nın geliştirdiği ve diğer topluluklara yaydığı fikirler olsa da Avrupa'nın bu konuda kendine özgü biricik bir yapısı olduğu savunulur. Diğer topluluklarda en az görülen ve gerçekten Avrupalılara özgü olan 'vicdan hürriyeti', Avrupa dışı toplumlardaki özgürlükleri de anlamsız kılar (Plamenatz, 1963: 48-49). Bu bağlamda da Orta Doğu'daki milliyetçilikler için İslam aracılığıyla yapılan etnosentrik açıklamalar anlam kazanır. Zira bu düşünceye göre 'vicdan hürriyeti'nden ziyade 'kulluk' üzerine kurulan bir toplumda özgürlükçü bir bilinç yetişmesinin mümkün olmadığı ileri sürülür. Avrupa-merkezci milliyetçilik teorisyenleri, liberal milliyetçilik ile Doğu toplumlarına özgü olduğu iddia edilen *etnik milliyetçilik* arasına bir çizgi çekerler. Smith konuyla ilgili şu ifadeleri kullanır:

Tarihî ülke, yasal-siyasî topluluk, topluluk fertlerinin yasal-siyasî eşitliği ve ortak sivil kültür ile ideoloji-bütün bunlar milletin standard, Batılı modelinin oluşturucularıdır ve Batı'nın modern dünyadaki etkisi nedeniyle bir miktar biçimi değişmekle birlikte, Batılı olmayan millî kimlik tasavvurlarında da canlı unsurlar olarak kalmışlardır. Aynı anda Batı dışından, Doğu Avrupa ile Asya'dan tarihî olarak Batı modelinin üstünlüğüne meydan okuyan ve Batılı olmayan toplulukların yörüngelerine onların, son derece farklı koşullarına daha uygun, anlamlı yeni unsurlar ekleyen oldukça farklı bir millet modeli uç vermeye başlamıştır (Smith, 1994: 28).

Buradaki ifadelerde de görülebileceği üzere 'Batılı olmayan model' Batılı modele eklemlenen bir türdür. Batı dışında kalan bu dünyada meydana gelen değişimlerin özgün olan kısmı son derece farklı koşullarına 'daha uygun' bazı unsurların Batı'daki modele eklemlenmesiyle ortaya çıkar. Ancak burada ortaya çıkan farklılıklar Doğu'nun gelişmemiş yönünü yansıtan birer element olarak öne çıkarlar. Daima Batılı öncüsünü

yakalamak adına gelişim göstermeye çalışan Batı dışı dünyadaki millet mefhumuna atfedilen etnik sıfatı da Batılı modeldeki millet ve milliyetçilik için kullanılan sivil kavramından bu yönüyle ayrılır. Buna göre, sivil olandan farklı olarak etnik milletler, bireyin seçimleri olduğu fikrini reddeder. Batılı milletler kendilerini ait hissettikleri toplumları seçerek kendini o milletin bir üyesi olarak tanımlayabiliyorken, Doğulu milletler (özellikle Doğu Avrupa ve Orta Doğu olarak vurgulanır) içine doğdukları toplumlara bir soy ile bağlıdırlar ve bunu reddedemezler ya da değiştiremezler. Batılı millet kavramı bireye, kendi seçebileceği bir millete aidiyet şansı tanırken, Batılı olmayan ya da etnik toplumlardaki organik bağlar böyle bir müsamahayı mümkün kılmıyordu (Smith, 1994: 28). Aynı zamanda Batılı olmayan toplumlarda hukukla korunan bir toplum olmadığı gibi geleneklerle tanımlanan bir millet söz konusudur. Doğu milletlerindeki folklorik unsurlar ve Batılı modele ait gelişmişliğe işaret eden tanımlamalar Doğu ve Batı milletlerini ayıran temel sınıflandırmalardan biridir. Bu yönüyle Avrupa'daki milliyetçilik hem liberaldir hem de moderniteyle iç içedir (Gellner, 1983: 99-100).

Smith milliyetçiliğin kökeninin modern öncesi döneme ait olduğuna dair bir dizi araştırma ortaya koysa da Avrupa'daki Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi sonucu yayılan toplumsal bilinçle milliyetçiliğin bugünkü anlamlarına kavuşmasını sağladığı görüşünü de kabul etmektedir. Smith yalnızca 'gelişimsel olmayan' bir milliyetçilik tanımlamasını reddeder. Milliyetçilik Fransız Devrimi sonrası birdenbire 19. yüzyılda ve erken 20. yüzyılda ortaya çıkmamıştır. Doğal olarak gelişen ve bir sürecin devamı olarak görülen milliyetçilik bu anlamda da tarihin gelişimi çerçevesinde kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkar. Ancak bu kaçınılmazlığa Batı dışı dünyada rastlamak mümkün değildir zira bu toplumların hiçbiri moderniteyle, teknolojiyle ve toplumsal gelişimlerle Avrupa kadar erken karşılaşmamıştır. Bir köken arayışı içinde olanlar ve milliyetçi ideoloji için bir doğallık arzusu besleyenler toplumların evrimleşerek modern milletler haline dönüştüğünü ileri sürerler (Smith, 1998: 190-199). Bu bağlamda da evrimleşmenin erken aşamalarında olan yahut hiç ilerleme göstermemiş olan toplumlar milliyetçilik ideolojisiyle yalnız Batılı toplumlar aracılığıyla tanışır. Smith, sömürge ülkelerinin köklü geçmişe ve etniye sahip olmayan ülkeler olduğunu (Afrika özelinde örneklendirerek) onların ulus-devlet ve milliyetçilik oluşumunda geride olduğunu ileri sürer (1998: 195).

Smith her ne kadar Batı'daki milliyetçilik ideolojisinin tanımlaması için etnik ve liberal unsurların bir arada geliştiğini savunsa da bu bölge dışında farklı bir şekilde ortaya

çıkabilecek bir milliyetçilik olabileceği ihtimalini görmez. Liah Greenfeld ve Ernest Gellner'i açıkça eleştirerek etnik semboller olmaksızın anlatılagelen milliyetçilik tanımlarının eksik olduğunu söylese de yaptığı analizin Oryantalist çerçevenin dışına çıkamadığı da söylenmelidir. Güçlü ulus-devletlerin ve milliyetçiliğin devrimlerle ansızın ortaya çıkan gelişmeler olmadığı ancak Avrupa dışı dünyada gerçekleşmeyen, moderniteyi oluşturan kademelerden geçerek evrimleştiği ileri sürülür. Milliyetçilik sahip olunan antik ve etnik öğelerle temellense dahi ulus ve milliyetçilik tanımlamaları Oryantalist bir perspektifle yapılır. Burada Batılı model vurgusu yapılarak tasvir edilen kavramlar görülmektedir. Smith'in analizi neticesinde milliyetçiliğin diğer formlarının daha sınırlı ve daha az değerli olduğu sonucuna varmak mümkün görünür. Hem etnik hem de sivil milliyetçilik için sınırlayıcı olan bazı kavramlara değinilse de Batılı ve 'Batılı olmayan' ayrımının burada da sürdürüldüğü görülmektedir (Smith, 1991: 8-15; Smith, 1998). Millet ve milliyetçilik kavramlarının içinde geliştiği durumlara göre şekillendiğini kabul eden Smith'in analizi ancak Oryantalist söyleminden arındırıldığında anlamlı bir değerlendirmeye dönüşebilir.

Smith'in çalışmasının yanı sıra, başka bir dizi teorik incelemede de milliyetçilik ideolojisinin medeni tanımlamalarının Avrupa'ya ve Batı'ya mal edildiğini gözlemlemek güç değildir. Özellikle 20. yüzyılda dalgalar halinde yayılmaya başlayan milliyetçi ideoloji ve hareketler Batı'nın 'mucidi' olduğuna inanılan ve Doğu'nun basitçe taklit etmeye çalıştığı pek çok kavramdan biri olarak görülür. Millet ve milliyetçilik tanımlamalarının Batılı olduğu ileri sürülen özellikleri göz önüne alındığında Doğu'da kendine özgü elementlerle ortaya çıkan bu kavramların bir değeri kalmadığı görülür. Bu bağlamda da Batılı olmayan toplumlarda milliyetçiliğin henüz gelişemediği ileri sürülür. Dolayısıyla milliyetçilik hem toplumsal hareketler bağlamında hem de düşünsel anlamda Batı coğrafyasında ortaya çıkan, gelişen ve bugünkü anlamını kazanan bir ideolojidir iddiası da temellendirilmiş olur. Bu bakışa göre, moderniteyle bir bağı olmayan Batı dışı dünyada üretilmeye çalışılan millet ve milliyetçilik kavramları geleneksel bir yapının üzerine kurulur. Bu argümana yönelik eleştiriler gelişse de literatürde milliyetçilik ideolojisiyle ilgili araştırmalarda anılan isimlerin, millet kavramını ve milliyetçiliğin doğuşunu 19. yüzyılda Fransız Devrimiyle temellendirdiği gözlemlenebilir (Gellner, 1983; Waldron, 1985; Greenfeld, 1993). Modernitenin doğuşu ve milli bir uyanış için önemli bir dönüm noktası olarak görülen Fransız Devrimi, Batı dışı dünyada

gerçekleşmemiştir. Milli kimlik bilincine sahip olunabilmesi ve bu kimliği muhafaza edebilmek adına harekete geçilebilmesi içinse modernite ön şartı mevcuttur. Halbuki Irak örneğinde de görülebileceği gibi milliyetçiliğin ve milliyetçi toplumsal hareketlerin ortaya çıkması için bu gelişmelerin birebir aynı şekilde gerçekleşmesi gerekmez. Örneğin sömürge karşıtı milliyetçilik barındırdığı nitelikler itibariyle Avrupa'daki milliyetçilikten farklılaşır. Herhangi bir işgale ya da sömürüye maruz kalmamış Avrupa toplumlarının sömürgeci işgale maruz kalan ülkelerde gelişen milliyetçilikleri Avrupa'dakiyle kıyaslayarak değerlendirmeye çalışması, Avrupa-merkezci tasavvurun Avrupa'yı üstün ve/ya ayrıcalıklı konumda görmesinden kaynaklanır. Bir önceki bölümde de değinildiği üzere dünya üzerinde birçok ülkede ve bölgede meydana gelen değişimler ve gelişmeler yalnızca Avrupa'ya mal edilerek, Aydınlanma'nın ve modernitenin de ortaya çıkışı yalnızca Avrupa'ya özgü bir durum olarak yansıtılır (Conrad, 2012). Bu bağlamda modern ve seküler kavramların ve toplumsal gelişmelerin yaratıcısı olan Avrupa dışında milliyetçiliğin gelişmesine de ihtimal verilmez.

Yalnızca Fransız Devrimi ve Fransa'da modernitenin oluşumu üzerinden ilerlemeyen bu söyleme İngiltere'deki gelişmeler de dahil edilir (Hastings, 1997: 8). Özellikle teknolojik reformlar ve endüstriyel gelişim anlatılırken İngiltere'ye özel bir yer verildiği görülmektedir. Feodal dönem son bulana ve modernitenin oluşumu için belli aşamalar kat edilene kadar tarih sayfalarında küçük bir ada ülkesi olmanın dışında fazla bir rol alamayan İngiltere, durdurulamaz ve öngörülemez bir ilerleyiş tecrübe etmiş eşsiz bir medeniyet olarak tasvir edilmektedir. İlk İngiltere'de gerçekleşen Sanayi Devrimi ve bu sayede gelişim gösteren ekonomi, İngiltere'nin de moderniteye giden yolunu açmıştır. 'Beyaz adamın yükü'nü taşıyan İngiltere, uygarlığını tüm dünyaya yaymaya söz vermiştir (Jordan, 1974: 110). Bundan sonra ya da neredeyse eş zamanlı olarak Fransa'da da moderniteye atılan adımlarla bu misyona katkıda bulunulmuştur. Sanayi Devrimi sonucu İngiltere, Fransız Devrimi sonucu da Fransa, Avrupa'nın bilimsel, iktisadi ve siyasi alanlardaki öncü rolünü destekler görünmektedir (Johnson, 1991).

Sömürgeleri altına aldıkları ülkelerde kendileri gibi gelişmiş ülke standartlarına yükseltmek istedikleri iddiasıyla modernizasyon çalışmalarına başlayan İngiltere ve Fransa bu ülkelerdeki ideolojik liderlik görevini de üstlenmiştir. Bu anlatıya göre Avrupalı güçler sayesinde moderniteyle tanışan toplumlarda, ideolojiler de Avrupa'nın öğretileriyle tecelli eder. Milliyetçilik ideolojisi dahil bütün tarihi ve kavramsal

değişimlerin ve yeniliklerin Avrupa'dan bütün dünyaya yayıldığını ileri süren söyleme göre Batı dışı dünyada Batıların gerçekleştirdiği bütün uygulamalar birer ihtiyaçtır ve zaruridir. Moderniteyi meydana getiren unsurların Batı dışı dünyada birebir uygulanması mümkün değildir çünkü bu bölgeler aynı süreçlerden geçmediği gibi Batılılar gibi medeni bir zihniyete de sahip değillerdir (Landes, 2006). Oryantalizm ve Avrupa-merkezcilik bölümlerinde daha önce de değinildiği üzere Doğu dünyası olarak adlandırılan bölgelerde gelişimin Batılı standartları sağlanmadığı için bir geri kalmışlık söz konusudur. Dolayısıyla da Batı'nın merkezinde yer aldığı kavramsal dönüşümlerden bihaber olan veya henüz o aşamaya gelememiş olan bu ülkelere modernitenin götürülmesi şarttır. Modernitenin ortaya çıkardığı değişimlerle meydana geldiği ileri sürülen milliyetçilik ideolojisi de buradan dünyanın diğer bölgelerine yayılmaya başlamıştır. Batılı güçlerin sömürgeleştirdiği ülkelerdeki uygulamaları ve reformları sayesinde yeniliklerle tanışan sömürge ülkeleri de kendi kültürleriyle Batı'dan gelen bu ideolojik değişimleri harmanlamaya çalışmışlardır. Özgün bir karakterden yoksun olarak tasavvur edilen sömürgeleştirilmiş ülkeler ve bağımsız Üçüncü Dünya Ülkeleri gelişmelerin anavatanı olmaktan uzak, Batı'daki milliyetçilik modelini rol model almaya çalışmaktadır. Dolayısıyla da bu ülkeler her zaman Batı'nın ayak izlerini takip etmek zorunda kalırlar.

Buraya kadar genel bir anlatımla ele alınan teoriler, araştırma kapsamında anlam kazanan Avrupa-merkezci ve Oryantalist yaklaşımları dolayısıyla eleştirel bir perspektifle daha detaylı olarak ele alınacaktır. Teorik kapsamın Avrupa-merkezci yaklaşımına işaret etmek Avrupa-merkezci olmayan ve bu düşüncelerin karşısında yer alan mefhumun niteliğini kavrayabilmek adına zaruridir. Ayrıca milliyetçilik anlatısında yapılan birtakım sınıflandırmalar ve Doğu-Batı arasında bu alanda da yapılan ayrımlar, Irak'taki hareketlerin İngilizlerin bakış açısından nasıl görüldüğünü ve arşiv belgelerindeki değerlendirmelerin de bu bakış açısıyla yazılıp yazılmadığını anlaşılabilir kılmak adına önemlidir.

2.2.1. Oryantalist Dikotomi

Batı'da doğan millet ve milliyetçilik kavramları da ancak buradaki uygulamalar örnek alınarak geliştirildiğinde 'doğru' olarak nitelendirilebilirdir (Spencer & Wollman, 1998).

Ancak her ne kadar Batılı model örnek alınmış olsa da farklı toplumlarda gerçekleşen bu hareketler milliyetçiliğin farklı tezahürleri olarak belirmişlerdir ve ‘doğal olarak’ da hiçbiri Avrupa’daki kadar büyük bir başarı elde edememiştir. Bu bağlamda Batı dışı dünyada gelişen milliyetçilikler farklı kültürlerle Batı modelini harmanladığı için Batılı tanıma sahip değillerdir ve dolayısıyla da oryantalist bir ayrıma maruz kalmıştır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde gelişen ve belirlenen ‘standartlara uymayan’ milliyetçi hareketler ve söylemler başka alanlarda olduğu gibi bu alanda da Oryantalizmin ‘kötü etiketlemelerinden’ nasibini almıştır. Milliyetçilik ideolojisi için Doğu ve Batı ayrımını en belirgin ve keskin şekliyle ortaya koyan isim de Hans Kohn olmuştur. Batılı ve Doğulu milliyetçilik sınıflandırmaları ışığında oryantalist bir diğer yansımaları görmek ve ideolojik alanda da Batı idealinin dışında herhangi bir örnek olabileceğini görmezden gelmek Avrupa-merkezci anlatıda başarıyla gerçekleştirilen görevlerden biri olmuştur. Kohn'un dikotomik teorisi, İngiltere'nin Irak'ta gerçekleştirdiği anti-kolonyal milliyetçi hareketlere dair bakış açısı için de teorik bir örnek sunmuş olacaktır. Kohn'un milliyetçilik analizlerinde açık bir şekilde gerçekleştirilen Doğu ve Batı sınıflandırması mevcuttur ve bu sınıflandırma ‘etnik ve sivil milliyetçilikler’ olarak da yapılmaktadır. Batı ile dünyanın diğer bölgeleri arasına milliyetçilik bahsinde de keskin bir sınır çekilmektedir. Buna göre, Doğu olarak adlandırılan bölgelerde ortaya çıkan milliyetçilikler ne kendine has birer örnek olarak kabul edilirler ne de ‘Batı’daki milliyetçilik normlarını yakalamış’ birer başarılı örnek olarak görülürler (Kohn, 2005: 572).

Batılı olmayan milliyetçiliğin Avrupa’da tanımı yapılan ve geliştiğine inanılan milliyetçilikten farkı, bu bölgelerde yaşanan gelişim süreçlerinin Avrupa genelinde yaşanan süreçten farklı olduğuna dair beslenen inançtır. Coğrafi ve kültürel farklılıklar Avrupa veya Batı dünyası içinde değerlendirme yaparken dikkate alınmayan birer etken iken, Batı dışı dünya olarak tanımlanan bölgelerde ehemmiyet kazanır. Fakat buradaki ayrım, kültürel ya da dini sebeplerden dolayı değil, dünyanın geri kalan büyük bir bölümünün Avrupalılar tarafından sömürgeciliğe maruz bırakılmasından kaynaklanır. Avrupa-merkezci analizlerde sömürgecilik karşıtı milliyetçi hareketlere referanslar oldukça azdır ve sömürgeleştirilmiş ülkelerde ortaya çıkan milliyetçi hareketler de Oryantalist bir söylem çerçevesinde ele alınmaktadır. Dünyada gelişim gösteren diğer milliyetçilikler için Batılı model üzerinden bir ayrım yapıldığı ve anti-kolonyal

milliyetçilik olarak farklı bir sınıflandırma dahi yapılmadığı görülmektedir (Gellner, 1983; Greenfeld 2020; Hobsbawm, 1996; Smith, 1998; Kohn, 2005). Doğu'nun despotik ve otoriter tabiatı ideolojik alanda da kendini gösterdiği için Avrupa'da gerçekleşen modernleşme ve demokratikleşme yanlısı hareketler ve politik tutuma karşısında Doğulu ülkeler tam tersi bir konumda yer almışlardır. Bu anlamda da Avrupa'da milliyetçilik ideolojisinin etkisiyle meydana gelen olaylar ve sonuçları doğal olarak 'iyi' bir sonuç doğururken ve Batılı milliyetçilik modeli arzu edilirken Doğu'da uygulanan ve kabul edilen milliyetçilik, 'baskıcı ve tehlikeli' olduğu için 'kötü' olarak etiketlenir (Spencer & Wollman, 1998).

Batı ve Doğu arasında belirgin bir şekilde ayırım yapan Hans Kohn ise milliyetçiliğin asıl tanımının Batı dünyasında sofistike taleplerle meydana getirilen ve kültürel anlamda yeterlilik sahibi olan bir toplumun elde ettiği başarıyla meydana çıktığını ileri sürer (Kohn, 2005: 572-576). Öte yandan Batı dışı dünyada milliyetçilik, Batılı formuna uyum sağlamakta yetersiz kalan toplumların medeniyeti yakalamak için gösterdiği diğer bir başarısız denemedir. Siyasal ve kültürel olarak da ayrılan bu milliyetçiliklere göre, Batı ve 'Batı dışında kalan dünya' arasındaki farklılık milliyetçiliğin teorik alanında olduğu kadar milliyetçi toplumsal hareketlere bakışta da görülmektedir. Kohn'a göre, milliyetçilik modern çağın bir ürünü olarak ortaya çıkar ve buna göre ulus-devletler milletin de milliyetçiliğin de vazgeçilmez bir unsurudur. Kohn, 'ilkçiler' olarak adlandırılan gruptakiler gibi milliyetçiliğin Antik Yunan'a kadar götürülebileceği fikrini savunur. Milliyetçiliğin kökeni sorgulandığında karşılaşılan bölge daima Batı'dır ve milliyetçilik ne zaman ortaya çıkmış olursa olsun Batı'da ortaya çıkan bir fikir olduğu açıktır. Batı'daki gelişmelerle birlikte ilerleyecek ve örgütlü bir harekete dönüşecek olan milliyetçilik ideolojisi Aydınlanma ile modern tanımına kavuşur. Bu bağlamda da Doğu toplumlarının Aydınlanma gibi bir süreçten geçmediği ileri sürülerek milliyetçilik ideolojisinin Batı'ya özgü bir siyasal ideoloji olduğu belirtilir. Ayrıca Doğu'daki milliyetçilik farklı toplumsal ve kültürel yapılardan doğmuş olduğu kabul edilse de bu bağlamda da Doğu'daki milliyetçilik yine Batı'yla ilişkisi dahilinde değerlendirilir. Doğu dünyasında ortaya çıkan milliyetçilik örnekleri Batı'daki başarı ve inanca bir tepki olarak oluşmuştur (Spencer & Wollman, 1998: 258). Orta Doğu gibi gelişmemiş bölgelerde de Avrupa'daki gelişmişliğe karşı ortaya konan tepkisel bir yaklaşım mevcuttur (Greenfeld, 2020: 97). Ancak daha sonraki bölümde belgelerdeki incelemelerde ulaşıldığı üzere

Avrupalılar da bölgede kendilerine karşı gerçekleştirilen milliyetçi isyanların literatürde anlatılanların aksine liberal nitelikler taşıdığını kabul edeceklerdir.

Bazı çalışmalarda ‘Kohn dikotomisi’ olarak adlandırılan bu kutupsal ayırmda Doğu-Batı milliyetçilikleri ayrı bir analiz yöntemiyle incelendiği görülebilir. Kohn’a göre, modern milliyetçilik için gerekli olan unsurlar arasında dil, geleneksel politik birlik ya da geleneksel toprak bütünlüğü gibi kavramlar ve bunları geçmişte birbirine bağlayan bir kavram olarak din yer almaz. Modern milliyetçiliği oluşturan öğeler, farklı olanların birbirine entegre olarak varlığını sürdürmesiyle ve modern yaşamın mobilizasyonu aracılığıyla doğar. Fransız Devrimi’nden önce var olmayan bu bilinç, 1789 itibarıyla etkin ve aktif bir bakış açısı ve uygulama olmaya başlamıştır. Kan bağına, ortak kültüre, geleneklere ve dile dayanan milliyetçiliği ‘gelişmemiş’ olarak adlandıran Kohn, ideal milliyetçiliğin ortak bir bilinç yarattığına ve milletin halkı değil, halkın milleti oluşturduğunu iddia eder (Kohn, 2005: 18-21). Buna göre, Kohn için bu ‘medeni’ elementler yalnız Batı’da görülen unsurlar oldukları için uygulamaya konuldukları ve geçerli oldukları bölge de Doğu değil Batı’dır. Yapılan ayırmda siyasal/sivil milliyetçilik liberal, bağımsız, rasyonel, realist, evrensel değerlere göre belirlenen ve insani değerleri temel alarak kurulan bir ideoloji olarak betimlenirken, kültürel/etnik milliyetçilik milleti organik bir toplum olarak algılayan, bireye önem vermeyen, irrasyonel ve otoriter bir tür olarak tanımlanmaktadır (Jaskulowski, 2010). Batı’da insan hakları, vatandaşlık kavramı ve bu kavramın getirdiği ayrıcalıklar ve ulusların refahı gibi unsurlar önemliken Doğu’daki despotik yönetim biçimi eşitlikçi ve demokratik bu anlayıştan bihaber olarak anlatılmaktadır. Moderniteyi yakalamakta geciken ve demokrasi çağına ayak uydurmaya çalışan Doğu Avrupa ülkelerinde dahi milliyetçilik hareketleri Batı’dakinden doğal olarak farklılaşmaktadır (Kamusella, 2017). ‘İyi’ milliyetçilik ile ‘kötü’ milliyetçilik arasındaki ayırım da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Özellikle 20. yüzyıl ortalarında daha çok keskinleşen bu ayırımın Oryantalist söylemle de daha çok bütünleştiğini görebiliriz. Sivil milliyetçiliğin daha akılcı yaklaşımına karşın kültür odaklı etnik milliyetçilik daha çok yerel değerlere odaklandığından ve propaganda gibi faaliyetlerle bütünleştiğinden gelişim gösterememektedir. Doğu’da mitler, hayaller ve gelenekler milliyetçilik düşüncesini yaratan unsurlar olmuştur (Kohn, 2005: 329-330). Kohn’un kendi sözleriyle de açıkça ifade ettiği üzere, Batı dışında kalan dünyada sosyal ve siyasal gelişmeler hep geriden gelmiştir:

Ulusal kişiliklerin oluşumu yüzyıllar boyunca devam etmiş olsa da kristalleşme milliyetçilik çağında gerçekleşmiştir. Batı dünyasında, İngiltere ve Fransa'da, Hollanda ve İsviçre'de, Birleşik Devletler ve İngiliz dominyonlarında, milliyetçiliğin yükselişi ağırlıklı olarak siyasi bir vakıa olmuştur; bu yükseliş, gelecekteki ulus devletin oluşumundan önce gerçekleşmiş ya da Birleşik Devletler örneğinde olduğu gibi, onunla aynı döneme denk gelmiştir. Batı dünyası haricindeki Orta ve Doğu Avrupa ile Asya'daki milliyetçilikler sadece daha geç tarihlerde ortaya çıkmakla kalmamış, aynı zamanda genellikle toplumsal ve siyasi gelişim açısından da daha gerilerindeki bir aşamada ortaya çıkmıştır. Burada milliyetçilik, mevcut devlet yapısına karşı bir protestoyla ve onunla çatışma içinde gelişmiştir. Bu bölgelerde gelişen milliyetçilikler öncelikle o devleti bir tür halka dayanan devlet yapısına dönüştürmek amacıyla değil, siyasi sınırlarını etnografik taleplerine uygun olarak yeniden çizmek amacıyla gelişmişlerdir.

Siyasi ve toplumsal gelişmelerinin geri kalmışlığı nedeniyle, Batı dünyası dışında yükselen bu milliyetçilik ilk ifadesini kültürel alanda bulmuştur (Kohn, 2005: 329).

Ayrıca modern sosyal bilimlerdeki kavramlar da milliyetçilik ideolojisinin de katılımıyla birlikte uzun bir süre boyunca Batı'nın rehberliğinde ilerleyen entelektüel varlıklar olarak sunulmuştur. Batı'daki özgürlükçü ve bireyci yaklaşımın aksine Batı dışı dünyada türeyen milliyetçilik ne modern çağa adapte olmuş yenilikçi ve çağdaş bir yapıya sahiptir ne de bireylere milletini seçme özgürlüğünü tanır. Ancak bu ayrımı yapan yalnızca Kohn değildir. Kohn yalnızca kendinden sonra da devam eden milliyetçilik araştırmalarına ilham kaynağı olan bir isimdir. Örneğin, Thomass Mann, Ferdinand Tönnies ve hatta Marksist ideolojinin ünlü fikir insanlarından olan Engels ve John Stuart Mill'in de gelişmiş ve modern toplumlar olarak Batı uygarlıklarını etnografik ve gelişmemiş Doğu toplumlarından ayırdıkları görülür (Coakley, 2018: 254-255). Görülen odur ki Batı ve Batı dışında kalan dünyada gelişen milliyetçiliklere dair tahayyül Avrupa-merkezci bir Batı algısıyla inşa edilmiştir. Bir önceki bölümde değinildiği üzere Avrupa-merkezci düşüncenin sağladığı destek sayesinde sömürgecilik, Kohn ve benzeri düşünürlerin meşrulaştırmasıyla çok büyük engellerle karşılaşmadan sürdürülmüştür. Kolonyal işgale maruz kalan ülkelerin 'geliştirilmesi gereken' birer nesne haline gelmesi, modernitenin bu ülkelerde ancak Batı'nın önderliğinde gelişebilecek olması ve bu ülkelerin kendi kendini idare edemeyen ülkeler olarak anılması gibi sonuçlara varılmıştır.

Sömürgeci ülkelere karşı gelişen isyanlar, protestolar ve milliyetçi hareketler, Batı merkezci milliyetçiliğe dair anlatılar ve sınıflandırmalar üzerinden değerlendirmeye alındığında durum farklı görünmektedir. Bu nedenle sömürge ülkelerinde gerçekleşen

milliyetçi ayaklanmaların da literatürde Oryantalist bir yaklaşımla değerlendirildiğine tanık olunabilir (Hastings, 1997: 202). Ancak kendi içerisinde tutarlı ve detaylı bir analizle açıklanabilecek olan bu bölgedeki hareketler için ‘Batılı model’ dikkate alındığı takdirde birçok soru cevapsız kalacağı gibi önemli tarihsel gelişmeler de reddedilmiş olacaktır. Dolayısıyla Orta Doğu’daki milliyetçilikler gerek sömürgecilikle bağlantıları açısından gerekse de milliyetçilikle kurdukları ilişkileri üzerinden analiz edilmelidir. Doğan Çetinkaya’nın toplumsal hareketler üzerinden serimlediği ayrımda Orta Doğu’ya ve bu bölgede gerçekleştirilen eylemlere nasıl bakıldığını okuyabiliriz:

Toplumsal hareketler üzerine yaptığım bir derlemede sadece geçerken değinebildiğim gibi “Doğu” toplumları adı altında Avrupa dışı ülkeler ve halkları tek bir başlık altında ele alınır. Bunların direniş ve muhalefet etme geleneklerinin olmadığı varsayılır. Varsayılır zira toplumsal tarih çalışmaları “Batı” olarak kodlanan bölgelerin dışında hala emekleme aşamasındadır. Yani dersimiz Ortadoğu tarihi ise ve konu da direniş veya devrim ise ilk aklımıza gelen şey, bunun yokluğudur. Ortadoğu’da direniş, devrim, aşağıdan hareketler, toplumsal hareketler hâkim paradigmalara göre olamaz (Çetinkaya, 2014: 14-15).

Nitekim tezin üçüncü bölümünde yayımlanmış İngiliz arşiv belgelerinin analizinde de görüleceği üzere, Irak’taki sömürge karşıtı milliyetçi ayaklanmalar bir uyanış değil hem Irak için hem de İngilizler için bir tehlikeden başka bir şey ifade etmez. Esasen isyanlar ciddi bir tehdit unsuru oluşturuyor olsalar da Batılılara göre ‘Doğu toplumu’ kategorisinde yer alan bu ülke içinde meydana gelen direnişler ve hareketler hiçbir zaman Batı’daki gibi örgütlü olamayacak ve başarıya ulaşamayacaktır. Oysa bağımsızlık arzusu dahilinde gerçekleştirilen bu eylemlerin yalnız Batı’da sergilendiği ve ortaya çıktığı düşünülen liberal milliyetçilik kavramlarıyla da ilişkisi kurulabilir. Bu anlamda eşitlik, adalet, bağımsızlık, anayasal düzen ve vatandaşlık gibi talepler Orta Doğu’da çoktandır tartışılan meselelerdir ve Irak’ta da İngiliz sömürgesine karşı bağımsızlık mücadelesi veren grupların bu ilkeler doğrultusunda hareket ettiği de görülebilir (Kadhim, 2012: 8). Diğer yandan buradaki sınırlandırmaların ötesinde bir değerlendirmeye anlaşılmalı gerektiği de aşikardır. Bu çerçevede ilerlenecek olursa öncelikle Doğu olarak kategorize edilen ve ardından da spesifik olarak Orta Doğu ve Irak’taki milliyetçi ve sömürge karşıtı hareketleri inceleyen çalışmalara bakmak gerekmektedir. Nitekim çeşitli teori çalışmalarında görüldüğü gibi milliyetçilik alanında da Avrupa-merkezci düşünceyle karşılaşılması kaçınılmazdır (Armstrong, 1982; Kamenka, 1973; Smith, 1994; Kohn,

2005). Bu bağlamda Orta Doğu'da milliyetçiliğin izdüşümlerinin hakim bakış açısıyla nasıl bir değerlendirmeye tabi tutulduğu konusu önem arz etmektedir. Daha sonra ise sömürge karşıtı milliyetçilik için Hindistan ve Irak gibi örnekler üzerinden yapılan araştırmalara yer verilip bu alanda yapılan çalışmalara tez konusu dahilinde kısaca değinilecektir. Orta Doğu ve spesifik olarak da Irak'ta anti-kolonyal milliyetçilik hareketlerinin yansımalarına buradaki kavramsal çerçevenin sınırları çizildikten sonra bakılacaktır. Kısacası 1920 öncesi ve sonrasında ve 1920'de gerçekleşen Irak İsyamı'nın anlaşılır kılınabilmesi adına hem İngiliz bakış açısına önderlik eden Avrupa-merkezci yaklaşımlara ışık tutulacak olup hem de hareketlerin öznesi konumundaki grupların bakış açıları kavranmaya çalışılacaktır. Bu amaçlara hizmet edecek olan teorik rota, olaylardaki perspektiflerin anlaşılabilir kılınabilmesi bakımından kıymetlidir.

2.3. BATI DIŞI DÜNYADA MİLLİYETÇİLİK

Doğu olarak adlandırılan dünyada görülen toplumsal ayaklanmalar ve milliyetçi yükselişlerin Avrupa'daki gibi bir sonuca ulaşamadığı ileri sürülerek değersizleştirildiği Avrupa-merkezci milliyetçilik anlatılarında görülmüştür. Ancak Avrupa-merkezci düşüncenin iddia ettiği gibi Batı dışı dünyada hâkim olan milliyetçi düşüncelerdeki farklılık, köhne bir zihniyet ve geri kalmış yönetim biçimlerinden kaynaklandığı söylenemez. Sömürgeleştirilen bu bölgelerde, sömürgeci güce karşı birlik olan halkın sahip olduğu milliyetçilik anlayışı, Avrupa'da 'özgürlük' atmosferinde milliyetçiliğe yüklenen anlamdan kaçınılmaz olarak farklılaşır. Ancak böyle bir neticelendirmede de bazen Avrupalıların Batı dışı bölgelerdeki toplumsal bilinci ve toplumsal hareketleri fitilleyen aktör olduğu ve bu toplumların hiçbir tarihsel koşulda kendi içsel dinamikleriyle bu eylemleri gerçekleştirebilecek seviyeye ulaşamayacağı gibi yorumlara ulaşılması söz konusudur. Böyle bir analizin ise eleştirellikten uzak olacağı ve Oryantalist söylemin sınırlarının dışına çıkamayacağı açıktır (Wallerstein, 2006: 46-49).

Literatürde benimsenen yaklaşımlara göre, İngiltere'de doğup Fransa'da gelişen milliyetçilik ideolojisine ve hareketlerine dayalı bir tanım esas alındığı takdirde dünyanın herhangi bir yerinde oluşan milliyetçiliğin nitelikleri anlamsız ve hatalı görünecektir. Çoğu Avrupa-merkezci düşünür tarafından milliyetçilik için genel kabul gören unsur,

birleştirici bir nokta olarak ‘ulus’un ele alınması ve milliyetçiliğin başat gayesinin bir ulus-devlet kurma girişimi olduğudur. Doğulu toplumdaki modern devlet kurma girişimlerinin de Avrupalı örneklerini taklit etmekten ileri gidemeyeceği söylenerek değersizleştirilmeye çalışılır. Bu iddiayı destekleyebilmek adına Doğu olarak adlandırılan bölgelerdeki milliyetçi hareketlerin başarısız görülen örnekleri Avrupa’daki eylemlerle benzerlikleri ve farklılıkları verilerek sunulur. Doğu toplumlarının, Batı dışında kalan ülkelerin ve sömürgeci güçler tarafından iktisadi ve siyasal gelişimleri büyük ölçüde baltalanan grupların bağımsız düşüncelerle eyleme geçmesi bu bakış açısına göre mümkün görünmemektedir. Ulus, bu anlamlarıyla ‘organik’ bir kavram olarak nitelendirilirken Batı dışındaki toplumlar ‘medeni’ Batı geleneğindeki gönüllülük esasına dayalı vatandaşlık ve bireylerin egemen olduğu bir toplum tasavvuruna sahip değillerdir. Aksine geleneksel bağlarla bağlanmaya devam eden ve kendilerini “ithal ettikleri eşitlik” bilinciyle diğer milletlerle eşit kılmaya çalışan toplumlardır (Greenfeld, 2020: 70-75).

Daha önce işaret edildiği üzere, Anthony Smith milliyetçiliğin moderniteyle ilişkisine karşı eleştirel bir bakış geliştirmiş olmasına karşın egemen ‘Batı’ düşüncesinin kalıplaşmış kabulleri dışına çıkamadığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Avrupa-merkezci milliyetçilik tanımlarına indirgenen bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Zira Doğu toplumlarında yaygın olan sömürgeciliğin, toplumsal kademede bir direnişe sahne olması özgün bir milliyetçilik örneği teşkil etmektedir. Bu özgün yönüyle Batı’da tarifi yapılan milliyetçiliklerin sınırları içerisinde değerlendirilemez. Nitekim Smith’e yukarıda getirilen eleştirilen bir benzerini Partha Chatterjee Benedict Anderson’ın teorisi için de getirmektedir. Bu bağlamda Benedict Anderson gibi milliyetçiliğin doğuşunu Aydınlanma ve Fransız Devrimi’ne götüren ve etnik kökene dayalı bir milliyetçilik tarifi yapan isimlerin Oryantalist bir bakış açısıyla yazdıklarına dair yönlendirilen argümanlar anlamlı bulunabilir. Chatterjee, Anderson’ın ‘millet’ler için söylediği ‘hayali cemaat’ kavramının kolonyal işgale maruz kalan toplumlarda geçerli olamayacağını ileri sürerken şu ifadeleri kullanır:

Anderson’ın argümanına temel bir itirazım var: Eğer dünyanın geri kalanındaki milliyetçilikler, hayal ettikleri topluluğu Avrupa ve Amerika’nın kendilerine sundukları belirli "modüler" biçimler arasından seçmek zorundalarsa, o zaman kendilerine hayal edecek ne kalıyor? Görünüşe göre tarih, postkolonyal dünyada bizim sadece modernitenin daimi tüketicileri olacağımıza hükmetmiştir. Tarihin tek

gerçek öznelere olan Avrupa ve Amerika, yalnızca sömürgeci aydınlanma ve sömürünün senaryosunu değil, aynı zamanda sömürgecilik karşıtı direnişimizin ve sömürgecilik sonrası sefaletimizin senaryosunu da bizim adımıza yazmıştır (Chatterjee, 1993: 5).

Chatterjee'nin itirazı sömürge ülkeleri için Batılılar tarafından tayin edilen 'kader' çerçevesinde anlamlı ve doğru görünse de Anderson'ın dayanışma ve 'kardeşlik' tasavvuru kolonyal bölgelerdeki direniş için de -her ne kadar Anderson'ın bu satırları yazarken ki nihai gayesi bu anlama ulaşmak olmasa da- geçerli sayılabilir. Anderson'ın ulus tanımlamasının 'hayali' yapısı aslında koloni ülkelerindeki eylemlerle ilişkilendirilebilir görünmektedir:

Son olarak ulus bir topluluk, *cemaat* olarak hayal edilir çünkü her birinde fiilen hangi eşitsizlik ve sömürü ilişkileri geçerli olursa olsun- ulus daima derin, yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır. Son iki yüzyılda milyonlarca insanın birbirlerini öldürmek yerine böyle sınırlı hayaller uğruna ölmeye razı olmalarını mümkün kılan, son kertede bu kardeşliktir (Anderson, 2020).

Birlik olma 'hayali' kuran topluluğun birliğini zedeleyen herhangi bir güce karşı harekete geçmesi ise sömürge ülkelerindeki anti-kolonyal eylemler adına da kullanılabilir bir teori olarak görülebilir. Ancak Avrupa-merkezci anlatı karşısında yer alan düşünürlere göre bu bakış açısı hatalı bulunabilmektedir.

Batılı anlamda kabul gören tanımlamalardan farklı olarak Hindistan'daki milliyetçilik örneği üzerinden ilerleyen Chatterjee, milliyetçiliğin bir uyanış olmadığına ve milletlerin toplumlar tarafından oluşturulan bir kavram olduğuna dikkat çeker. Ona göre milliyetçilik kolonyal işgale maruz kalan ülkelerde sömürgeci ideolojilerin ve uygulamaların etkisi altında kalmaktan kendini koruyamaz. Fakat milliyetçiliğin evrensel bir kavram olduğunu söyler ve politik (etnik) ve sivil olarak ayrılan milliyetçiliklere karşı çıkar. Chatterjee'nin altını çizdiği husus şudur: Sömürgeleştirilmiş ülkelerde milliyetçilik Batılı toplumlarda gelişen milliyetçiliğin basitçe bir taklidi değildir. Kendine özgü gelenekleriyle ve sömürgeci ülkeye karşı direnişiyle bambaşka bir örnek teşkil etmektedir (Chatterjee, 1986: 1-36). Chatterjee, Batılıların kendi içlerinde belirledikleri 'gelişimin evrensel standartlarına' göre bir değerlendirme yaptıklarında, bu standartlara göre kültürel ve profesyonel anlamda çoktan gereklilikleri sağladığı ve yeterliliğe ulaştığı düşünülen

ülkelerin herhangi bir etnik veya kültürel ayrıma tabi olmadığını belirtir. Keza yine Batılılar tarafından sivil ve etnik olarak ayrılan milliyetçiliklerin de kendi belirledikleri standartları yakalayan ülkelerde geçerli olmadığına dikkat çeker.¹² Fakat Asya ve Orta Doğu ülkelerinde gelişen milliyetçilikler Batı dünyası tarafından ortaya konan ilerleme düzeyini yakalayamadığı için etnik ayrıma maruz kalmaya mecburdur. Milli bilincin oluşması için yetersiz olan ve medeni standartlara erişemeyen bu toplumlarda Batı uygarlığının milliyetçilik standartlarının yakalanabilmesi adına milli kültürlerinde bir yenilenmeye gitmeleri gerekir. Bu bağlamda Chatterjee milliyetçilik kavramının Aydınlanma, liberalizm ve Sanayi Devrimi gibi unsurlarla eş zamanlı kabul edildiğini ve iç içe görüldüğünü vurgulamaktadır (Chatterjee, 1986: 1-3). Ancak buradaki standart örneklerin dışında yapılan çalışmaların da çoğunlukla Avrupa-merkezci ve Oryantalist söylemin handikabına takıldığına işaret etmektedir.

Chatterjee sömürge dünyasında görülen milliyetçilikleri Hindistan örneği üzerinden izah ederken bunları sınıfsal bir bağlamda anlamlandırır: Hindistan'daki milliyetçilik önemli bir sosyal grup olan aydınlar (*intelligentsia*) aracılığıyla gelişmektedir. Entelektüeller olarak da adlandırılacak bir grup ve/ya sınıf olan bu topluluk özellikle kolonyal yönetimin sömürgesi altına aldığı topraklarda işlevsellik kazanmaktadır. Sisteme uyum sağlamaya çalışan bu grup, kolonyal gücün yerleştirdiği dili ve yönetim sistemlerini öğrenmek için çaba harcar ve bunları öğrenerek sisteme uyum sağlar (Chatterjee, 1986: 1-22). Böylece dönüşen bu yapıyı kendi kültürleriyle harmanlayarak güçlendiren entelektüeller, Hindistan'daki milliyetçiliğin yayılmasını sağlayan bir grup olarak resmedilir. Bu bağlamda Chatterjee'nin kuramsal analizi özgün görünmektedir ancak bu durum kolonizasyonun yayılımıyla birlikte ortaya çıkan bir durumdur yani henüz kolonileştirilme aşamasında olan ülkelerde bu teorinin kullanımını geçerli olmayabilir. Yine de Chatterjee'nin çalışmasında kullandığı direniş örnekleri Irak'ta ortaya çıkan isyanlar açısından da değerlendirmeye alınabilir.

Diğer yandan Chatterjee'nin yaklaşımı ile uyumlu bir anlatısı olduğu görülen Orit Bashkin de Irak'ta 20. yüzyılın başında gelişen ve daha sonra farklılaşan milliyetçilikler için Chatterjee ile benzer analizler ortaya koyar. Bashkin'e göre, Irak'taki milliyetçi hareketler de -Hindistan'da olduğu gibi- entelektüellerin etkisiyle yayılmıştır. Hindistan

¹² Smith'in bu bağlamda Batı'daki milliyetçilikler için konulan standartların dışına çıkarak bir analiz yaptığı belirtilmiştir. Ancak tüm bunların dışında bir çalışma olsa dahi dikotomik ayrımın sürdürüldüğü de görülmüştür.

için ortaya koyulan ‘dönüşen sisteme uyum sağlayan entelektüeller’ anlatısı Bashkin tarafından Irak’taki entelektüel olarak adlandırılan sınıf adına da ileri sürülmektedir. Entelektüeller, Batı’nın sömürgecilik aracılığıyla empoze ettiği eğitime ve Batı dillerine uyum sağlamışlardır. Bu sayede hem sisteme adapte olmayı başarmışlar hem de bizatihi sistemin içinde yer alarak zamanla İngiliz mandasıyla ‘ortak çıkarlar’ beslemeye başlayan bir gruba dönüşmüşlerdir. Bashkin *The Other Iraq: Pluralism and Culture in Hashemite Iraq* kitabında entelektüeli şöyle betimler:

Entelektüel, değişim yaratabilmek veya mevcut siyasi düzeni koruyabilmek adına toplumun doğasına ilişkin görüş bildiren kişi olarak görülür. Entelektüelin otoritesi mesleki tecrübesine ya da etik bağlılıklarına dayanabilir. Bununla birlikte, entelektüel gazetecilik, edebi faaliyetler ya da bir kuruma bağlı olmak suretiyle fikirlerini yaymak adına bazı araçlara sahip olan bir kişi olmalıdır. Entelektüelin fikirleri, kültürel ya da siyasi açıdan toplum üzerinde bir etkiye sahip olmalıdır. Dolayısıyla bir entelektüel marjinalleşmiş bir komünist, eğitim bakanlığında çalışan bir bürokrat veya reformları savunmaya ya da dini uygulamaları Batılılaşmış elitlerden korumaya çalışan bir din alimi olabilir (Bashkin, 2009: 2).

Bashkin’in anlatısında Irak’taki entelektüel, 1958 yılına kadar etkin olacak ve İngiliz sömürgeciyle işbirliği içinde ilerleyecek olan Haşimi rejiminin resmi politikalarını belirli araçlarla birlikte yaymasına katkıda bulunacaktır. Bashkin, Irak’ın ‘otantik’ kültürüyle (bu söyleme Chatterjee de Hindistan için yer vermiştir) Batılı İngiliz kültürünü harmanlayan bir yapının söz konusu olduğuna değinir. Fakat yalnız Iraklılar bu değişimi tecrübe etmemektedir: Artık ne sömürgeci ne de sömürülen aynıdır (Bashkin, 2009: 3-5). Bashkin’in anlatısında Irak’ta Sünni ve Şii Müslüman gruplarını birleştireceği öne sürülen tüm bu dönüşümler sömürgecilikten bağımsızlık sürecine bir Iraklılık bilinci de ortaya çıkarmıştır. Daha sonra Irak Pan-Arap milliyetçisine evrilecek olan Irak milliyetçiliği, rejimin meşruiyetini sağlayan bir araca dönüşecektir. Ancak Irak’taki Arap milliyetçiliğinin sömürgecilikle birlikte doğan bir süreç olmadığını söylemek de isabetli olacaktır. Irak’ın köklü tarihsel gelişiminde yaşadığı gelişme ve dönüşümler, bölgedeki milliyetçiliğin de çok katmanlı ve sömürgecilik karşıtı milliyetçilik ile özgün bir biçim aldığı söylenebilir. Ancak literatürde Batı dışı ve Orta Doğu’da gelişen milliyetçilikler için yapılan tanımlamaların Arap milliyetçiliği tanımlamasında da geçerli olduğu söylenebilir.

Tarihsel olarak Napolyon'un 1789'da Mısır'ı işgaline dayandırılan Arap milliyetçiliğinin gelişimi için Hristiyan Arapların önemli bir rolü olduğuna ve onların Avrupa ile olan ilişkisinin bu milliyetçiliğin gelişiminde temel olduğuna vurgu yapıldığı görülür (Dawn, 1991: 3-4). Milliyetçiliğe dair yapılan sınıflandırmalarda görülen bir ayrımın bölgedeki milliyetçilikler için de sürdürüldüğü görülse de Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim'in Mısır'da yarattığı bağımsız bir Arap imparatorluğu tasavvurunun bölgedeki milliyetçiliğe dair yapılan sınırlı anlatının dışında kaldığı bir gerçektir (Aziz, 2009: 59). Özellikle bölgede farklı talepleri olan birçok grup olduğu göz önüne alındığında milliyetçiliğin gelişimini Hristiyan Arap burjuvazisinin başarısı olarak ileri sürmek problemli görünmektedir. Hem Irak'ta hem de diğer Orta Doğu ülkelerinde görülen İslam birliğini savunan *Vahhabi* hareketi, buna karşı ve Avrupalı güçlere karşı gelişen Arap milliyetçiliğinin yanı sıra Osmanlı'da yükselişe geçen Türk milliyetçiliği ve bunun karşısında yer alan bir Arap milliyetçiliği gibi çeşitli ve çok yönlü bir milliyetçilik olması, Avrupa-merkezci görüşün yaptığı ayırmadan daha önemlidir. 'Arap Uyanışı' veya 'Arap Rönesansı' olarak da anılan *nahda* hareketinin de tüm bu çeşitliliklerden ortaya çıktığı söylenebilir (Marr, 1985: 27-28).

Irak'ta da benzer şekilde ortaya çıkan bir milliyetçilik vardır. Özellikle İngilizlerin bölgeyi işgalinden sonra gerçekleşen milliyetçi toplumsal hareketler uygulanan sömürge sistemiyle doğrudan bağlantılıdır. Sömürgeciliğin ilk yılında İngilizler tarafından doğrudan yönetimle kontrol altına alınarak uygulandığı ve başarısızlıkla sonuçlandığı için daha sonra dolaylı bir yönetime dönüştürülmüştür. Bu anlamda Irak'ta uygulanan sistem aynı zamanda yönetimin güçlendirilmesi ve sürdürülebilmesi adına İngilizler tarafından ortaya çıkarıldığına değinilen dolaylı yönetim biçimine de bir örnek oluşturacaktır. İngiliz sömürgelerindeki bu dolaylı yönetim sistemi, kontrol altına alınan bölgede sömürgeci dilin ve yönetim şeklinin muhafaza edilebilmesi adına 'intelligentsia' sınıfı aracılığıyla sürdürülmüştür. Bazı araç, grup ve/ya baskın bir sınıf aracılığıyla baskı altına alınan ve aynı zamanda da korunan milliyetçilik ideolojisi tüm bu inşanın bir ürünü olarak zuhur etmiştir. Fakat diğer yandan milliyetçilik, bu bünyeyi var eden bir araç olmuştur. Başka bir ifadeyle, milliyetçilik zamanla, sömürgeciliğin faydalandığı araçlardan türeyen bir ideoloji olmanın yanı sıra sömürgeci sistemi koruyan bir araç haline gelmiştir. Milliyetçilik bu işlevini bir bütünlük ve beraberlik oluşturarak gerçekleştirmiştir. Zira koloni sisteminin korunabilmesi ancak farklı grupların çatışmadığı ve herhangi bir

karşıtlıktan muaf bir ortamda mümkün olmaktadır. Sömürgecilerin bakış açısına göre, karşıtlıklar ve ayrılıkçı hareketler kaos ortamı yaratacağından için çıkarlarına aykırı görülmektedir. Takip eden bölümde incelenecek arşiv belgelerinden de görülebileceği üzere, Irak'taki İngiliz sömürge yöneticileri bir 'anarşi' ortamından bir hayli korkmuştur. Ancak bu korkular 1919 itibarıyla belirgin bir hal alan anti-kolonyal milliyetçilik hareketlerinin önüne geçememiştir. Buradaki olaylardan sonra alınan önlem ise dolaylı yönetim sistemine geçilmesi olmuştur.

Esasında İngilizlerin Irak'ı işgaliyle 1917'de ortaya çıkmaya başlayan ve 1922'ye kadar etkileri süren anti-kolonyal isyanlar incelendiğinde birtakım sorular ortaya çıkmaktadır: 20. yüzyılın başında İngiliz sömürgesi karşıtı bu isyanlar tek bir etnik, dini ya da sosyal grup tarafından mı ortaya çıkarılmıştır yoksa bölgedeki grupları bir araya getiren bir milliyetçilik mi söz konusudur? Bu sorunun cevabı ilerleyen bölümlerde aranacak olsa Abbas Kadhim tarafından Irak'ta ortaya çıkan milliyetçi ayaklanmaların birleştirici yönü şu şekilde ifade edilmiştir:

Bu kitabın amacı, devrimin hedefinin yabancı nüfuzdan tam bağımsızlık ilan etmek olduğunu, bir Arap kralı çağrısında bulunmak ve mezhepsel ve etnik farklılıkları bağımsızlık gibi yüce bir amaç uğruna aşmak olduğunu ve tüm bunların devrime pek çok akademisyenin kabul ettiğinden daha güçlü bir milliyetçi temel kazandırdığını göstermektir (Kadhim, 2012: 27).

Bu birleştirici gücün geçtiği tarihsel süreci serimleyebilmek ve bu sömürge karşıtı milliyetçilik ayaklanmalarına vakıf olabilmek amacıyla öncelikli olarak Irak'ın nasıl resmi İngiliz mandası haline geldiğine ve modern, bağımsız bir devlet olma yolunda ne gibi mücadeleler verdiğine bakılmalıdır.

2.3.1. Orta Doğu'daki Gelişmeler

Osmanlı İmparatorluğu'nda Orta Doğu'daki Arap ve Kürtlerle ilişki, 19. ve özellikle 20. yüzyıla kadar İslami birlik söylemiyle yürütülmüştür. Dini birliğin getirdiği bir bağlılıkla korunan yönetim biçimi zamanla artan hak talepleri ve dünyanın değişen dinamikleriyle

başkalaşmıştı. Fakat II. Abdülhamid döneminde, özellikle Balkanların kaybıyla ortaya çıkan kaygı verici atmosfer dolayısıyla Orta Doğu'da Arap vilayetlerinin kaybedilmemesi amacıyla bir dizi önlem alınmaya başlamıştı. Özellikle padişah tarafından ilan edilen reformlarda İslam'ın birleştirici rolü için yeniden gündeme gelen bir vurgu söz konusuydu. II. Abdülhamid bu sayede imparatorluğun sınırlarını güvence altına almaya çalışırken aynı zamanda da kendi otoritesini korumaya almak için bir adım atmış oluyordu. Abdülhamid'in özellikle bu bölgede tekrar İslami birlik oluşturabilmek adına ortaya koyduğu çaba neticesinde Müslüman Arapların Abdülhamid ile ilişkisi yeniden sağlamlaştırılmıştır. Buna ek olarak, Abdülhamid bu hamlesiyle kendi otoritesine karşı çıkan içsel dinamikleri de baskı altına almayı başarmıştır. Bu bağlamda Jön Türklerin muhalif bir cephe yarattığı görülebilir (Matossian, 2016: 51-52; Kansu, 2017: 262-264; Cleveland & Bunton, 2009: 120). Bu duruma sebep olan birkaç durum söz konusudur. Bazı İslami gruplar, Jön Türklerin yönetime gelmesiyle Abdülhamid rejiminde elde ettikleri ayrıcalıkları kaybetme korkusuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple meydana çıkan karışıklığın dışında Jön Türklerin yürüttüğü bazı politikalardan kaynaklanan bir durum da mevcuttur. Bunlardan biri Jön Türklerin daha seküler taleplerle bir devrim gerçekleştirmiş olmasıdır. Abdülhamid'in İslamcı politikalarına yönelttikleri eleştirileri dolayısıyla Abdülhamid'in yanında yer alan İslamcı gruplardan tepki çekmişlerdir. Öte yandan Abdülhamid rejiminin reformları sonucunda Hristiyan tüccarlar Müslüman meslektaşlarına nazaran daha fazla ayrıcalık elde etmeye başladığı için Abdülhamid rejimini bu kesimden destekleyenler de ortaya çıkmıştır. Yine de toprakların dağılmaması adına hem Türklerle hem de bölgedeki diğer gruplarla bir araya gelen Araplar, özellikle 1908 Devrimiyle birlikte anayasanın tekrar yürürlüğe girdiği ve sorunların mecliste dile getirildiği daha özgürlükçü bir atmosferin doğduğu dönemde, etnik veya dini kimliklerini öne çıkarmaksızın birlik çerçevesinde hareket ediyorlardı (Matossian, 2016: 48-53). Fakat daha önce de değinildiği gibi, özellikle devrim beklentileri karşılamamıştı ve etnik hizipleşmenin yükselişi ve artan etkisi de Jön Türk karşıtı bir siyasal eğilimin oluşmasına sebebiyet vermişti. İngiliz arşiv belgelerine yansıyan bilgilere göre, bölgede Jön Türklere karşı büyük bir güvensizlik hakimdi. Bölgedeki Araplar ve Ermeniler bu dönemde olası saldırılara karşı silah satın alıyordu (Burdett, 2015: 542). Aynı zamanda ilerleyen dönemlerde Jön Türklerin Avrupa'dan gelen tehditlere karşı eğitimde ve yönetimde Türkleştirme politikalarını da uygulamaya koymaya başlaması, etnik milliyetçiliğin

cemiyet içerisindeki etkisini gösteriyordu (Dündar, 2002: 30-36). İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer edinmeye başlayan Türkleştirme politikalarına ve Araplara karşı ortaya konulan birtakım ayrıştırıcı temsil ve dil politikaları dikkat çekicidir (Tauber, 1993: 55-58). Eliezer Tauber, 1911 itibariyle güçlenmeye başlayan Arap karşıtı söylem ve siyasal eylemleri şöyle örneklemiştir:

7. Arap valiler, mutasarrıflar ve kadılar Türklerle değiştirilmiş ve Arapça konuşanlar Suriye ve Irak'taki görevlere atanmamıştır. 8. Cemiyet, Arap vilayetlerindeki tüm eğitim ve bilim planlarına karşı çıkmış ve Suriye Uyanış Topluluğu'na karşı harekete geçmiştir. 9. Türk hükümeti Arap diline karşı çıkmıştır (Tauber, 1993: 57).

Bu anlamda da bağımsızlık yanlısı bilincin ve hareketlerin gelişiminde Türk milliyetçiliğine karşı ortaya çıkan bir 'Arap milliyetçiliği' ya da 'Arapçılık' ideolojilerinin olduğu ileri sürülmektedir (Khalidi, 1991). Abdülhamid İslam'ın birleştiriciliği söyleminden yararlanarak bir politika geliştirmeye çalışsa da toprak bütünlüğüne zarar gelmeden yönetimdeki varlığını koruyabilmesi için Müslüman olmayan ve ayrıca farklı etnik gruplardan azınlık olarak görülmeye başlanan toplumların da desteğinin alınması gerektiğinin farkında olarak hareket etmiştir. Saltanat rejiminin anayasal bir yapıyla ikame edilmesi fikri sarayı rahatsız eden bir fikir olsa da birtakım değişikliklerin yapılmasının gerekli olduğu anlaşılmıştı. Yürürlüğe konulan yenilikler aracılığıyla yönetim kendi iktidarı adına da fırsatlar yaratmıştı. Bunlardan ilki yapılan düzenlemelerle sağlanan daha disiplinli vergi toplama olanağının doğmuş olmasıydı. İkincisi ise anayasal düzenlemelerle artan merkezi yönetimin denetimi sayesinde yerel yönetimde özerklik talep eden Mısır'da olduğu gibi bir durumun yaşanmasına fırsat vermeyecek bir sistemin yeniden kurulmasıydı. Yine de Osmanlılık fikri ile toplanmaya ve yaratılmaya çalışılan üst kimlik, bazı açılardan da sorun yaratan bir durum haline gelmiştir. Örneğin, bu düşünce biçimi bazı ayrıcalıklı sınıfları 'diğerleriyle eşit kılmış', bazı dini cemaatleri de 'azınlık' haline getirmiştir ve bu gruplar açısından hem beklentileri karşılamakta yetersiz kalmış hem de sorun teşkil eden bir hale gelmiştir (Gasper, 2020: 13-15).

Osmanlı İmparatorluğu'nun dahil olduğu koalisyonun Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesiyle hız kazanan ve bazı bölgelerde savaş sonrası antlaşmalarla zaruri hale gelen bağımsızlık süreçleri neticesinde özellikle savaştan galip çıkan Avrupa ülkeleri bazı

bölgelerde hak iddia etmeye başlamıştı. Irak'ta da geçerli olacak bu durum, İngilizlerle Fransızların kendi 'aralarında anlaşması' sonucu Irak, İngiliz yönetimine geçti. Fakat İngilizlerin bölgede hak iddia etmesi ve doğrudan yönetimde olmak istemesi İngilizler açısından önemli sorunlar doğurdu. Kürtler ve Araplar tarafından gerçekleştirilen İngiliz karşıtı isyanların İngilizler açısından bir tehdit unsuru oluşturuyor olması belirli zamanlarda bölgedeki İngilizler tarafından çeşitli toplantılar düzenlenerek değerlendiriliyordu. İzlenmesi gereken siyasi patika da buradaki temsilcileri tarafından çizilmiştir. Örneğin, bölgesinde İngiliz elçisi Percy Cox ve sekreteri olan Gertrude Bell gibi Irak'ın sömürgeci tarihi açısından önemli İngiliz temsilciler, Arap milliyetçiliğinin bölgede önemli ve görmezden gelinemeyecek bir unsur olduğunu vurguluyor ve Sünni Arap grupların liderlerinden olan Haşimilerin bölgedeki varlıklarının sürdürülebilmesi adına desteklenmesi gerektiğini belirtiyorlardı. Bu bağlamda da Şerif Hüseyin ve oğullarıyla işbirliği içinde ilerlenmesine dair ortaya çıkan zorunluluğun altını çizdikleri görülür (Wagner, 2009: 26-33). Neticede İngilizler Faysal'ı Irak kralı olarak seçmek zorunda kalsalar da Irak'taki İngiliz karşıtı milliyetçi hareketlerin bu zorunluluğu yaratan en önemli sebep olduğu söylenebilir.

2.4. SONUÇ

Bu bölümde öncelikle olarak milliyetçilik ideolojisinin köken tartışmalarına yer verilmeye çalışılmıştır. Milliyetçiliğin Avrupa-merkezci yaklaşımlarla olan ilişkisini gösterebilmek adına sorgulamaya alınan 'millet' gibi kavramların moderniteyle ilişkisi ve modernitenin de Oryantalist söylem içerisinde Batıyla olan ilişkisi anlatılmak istenmiştir. Bu anlamda milliyetçiliğin kökenini antik çağlara götürenler ve Batıya özgü olduğu varsayılan liberal milliyetçilik ile milliyetçiliği Fransız Devrimiyle başlayan bir ideoloji olarak görenler birbirinden ayrılır. Ancak bu noktada Anthony Smith gibi etno-sembolizmi savunan teorisyenler, milliyetçiliğin tarihsellikten ve antik figürlerden ayrılamayacağını ileri sürerek, Batı ve Doğu milliyetçilikleri arasında modernite aracılığıyla bir ayrım yapan çalışmalar için radikal bir söylem yürütmüşlerdir. Lakin Smith gibi isimlerin mantık yürütmesinde kendini gösteren Orta Doğu ve İslam toplumları üzerinden devam ettirildiği görülen Oryantalist analizler dolayısıyla

farklılaşamadıkları görülür. Öte yandan, Hans Kohn milliyetçilik ideolojilerinde açık bir söylemle Doğu-Batı ayrımını kullanarak, milliyetçilikteki Oryantalizmi açık olarak gözler önüne sermiştir. Tüm bu bakış açısının aksine Partha Chatterjee'nin anlatısı başta olmak üzere birkaç milliyetçilik çalışmasında Doğu toplumlarında kendine has bir milliyetçilik geliştirilmiş olduğu ileri sürülmüştür. Bu bağlamda sömürgecilik karşıtı milliyetçilik örneği üzerinden ilerleyen Chatterjee'nin kuramı da tez konusu bağlamında anlam ve önem kazanmıştır. Irak'ta ortaya çıkan sömürge karşıtı bağımsızlık eylemlerinin Chatterjee'den ilham alınan bir analizle incelemesi yapılacak olan bir sonraki bölümde, Oryantalist söylemler de İngiliz arşiv belgeleri üzerinden eleştiriye tabi tutulacaktır.

3. BÖLÜM İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ VE İRAK'IN İNŞASI

Batı dışı dünyadaki milliyetçi hareketlere karşı geliştirilen Oryantalist bakış açısı, Orta Doğu'daki anti-kolonyal hareketleri inceleyen bazı fikirler ortaya koymak ve Irak'taki milliyetçi ayaklanmalar için yapılan araştırmaları analiz edebilmek ancak Irak'ın İngiliz hakimiyetine geçmeden önceki bunalımlarını anlamlandırma ile mümkündür. Modern Irak'ın oluşumunda sömürgeciliğin etkisi kadar Irak'ı İngiliz sömürgeciliğine götüren tarihsel olgular ve buradaki ayaklanmaların meydana gelmesine sebep olan fikrîsel dönüşümler de önemlidir. Irak'ta meydana gelen anti-kolonyal milliyetçi hareketlerin ve sömürgeci güçlerle Irak'taki yerel yönetimler arasındaki ilişkilerin kavranabilmesi adına, Irak'ı Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayıran tarihsel sürece ve Osmanlı sınırları içinde ilerlemeye devam eden ideolojik değişikliklere ışık tutmak İngilizlerin Irak'taki yerini ve sömürge karşıtı bağımsızlık hareketlerini değerlendirebilmek adına gereklidir.

Irak'ta resmen 1920 yılında tesis edilen İngiliz sömürgeciliğine değin yönetimde olan Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıl sonlarında ve daha sonra da Birinci Dünya Savaşı'nın zorlu atmosferiyle birlikte uzun ve çetin bir süreçten geçmiştir. Bu süre zarfında imparatorluk topraklarında hem siyasal hem de iktisadi anlamda meydana gelen ve esasında uzun süredir var olan sorunlar, birçok alanda ortaya çıkan değişim talepleriyle hayata geçirilen reformları yaratmıştır. Bu bağlamda, takip eden kısımlarda öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında öne çıkan siyasal gelişmelere ışık tutulacaktır.

Ardından imparatorluğun Orta Doğu'daki topraklarında ve bu bölgedeki yerel yönetimlerle ilişkisine ve bu bölgedeki halkların imparatorluk topraklarında ortaya çıkan siyasal ve toplumsal değişikliklerle bağlantısı incelenecektir. Irak topraklarında meydana gelen etkileşimler tüm bu tarihsel analizin ve değerlendirmelerin ışığında, İngiliz arşiv belgelerinde öne çıkan kolonyal söylem eşliğinde analiz edilecektir.

3.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DEĞİŞİM RÜZGÂRI

16. yüzyılda askeri ve küresel anlamda en güçlü olduğu dönemini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'da ve Orta Doğu'da birçok yeri fethetmişti. Fakat 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun da dahil olduğu sömürgeciliğin Avrupalı anlayışıyla gerçekleştirilmediği ülkelerde ekonomik ve politik bir kriz yaşanıyordu. Bu ülkelerde yaşanan ivme kaybının ise daha derinden hissedildiği ve yönetimleri daha çok zorladıkları görülmekteydi (Frank, 1978: 65-66). Kolonilerinden elde ettikleri kazançlar dolayısıyla birçok anlamda avantaj elde eden sömürgeci ülkeler karşısında Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere bir güç kaybıyla karşı karşıya kaldığı görülebilir. Bunun sebeplerinden en önemlisi Avrupa'nın sömürge topraklarından elde ettiği kazancın Avrupalı güçleri iktisadi anlamda daha güçlü kılmasıydı. Buna ek olarak, önemli bir sebep de daha önce Doğu merkezinden yürütülen ticaret ağının artık Avrupa'nın tekelinde toplanıyor olmasıydı (Frank, 1978: 69). 19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın sömürge toprakları aracılığıyla ele geçirdiği kazanç sayesinde İngiltere başta olmak üzere sömürgeci Avrupa ülkelerinin çoğu hızla yayılan bir dizi yeniliğe sahne olmaktaydı. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nda bu gelişmelerin aynı hızla gerçekleşemiyor olması aynı kaynaklara sahip olunmaması gibi dışsal gerekçelerle ve bazı içsel dinamiklerle açıklanabilir. Tüm bunlar neticesinde imparatorluk sınırları içinde ve genelinde yaşanan krizlerin dışında kalan bazı bölgeler ve yerel yapılanmalar olduğu da görülmektedir. Örneğin, Mısır'daki modern dönüşümü başlatan ve Napolyon'un işgaline karşı İngilizlerin de desteğiyle yönetime gelen Kavalalı Mehmet Ali, merkezi yönetimden bağımsız olarak 'Avrupalı danışmanlarla' yürüttüğü ekonomik program aracılığıyla Mısır'da daha farklı bir sürecin gelişmesine yol açmıştır. Ancak her ne kadar merkezi yönetimden ayrı adımlar atılsa da bölgede Avrupa'yla geliştirilmeye çalışılan işbirliğinin olumlu sonuçlanmadığı görülebilir. İngilizlerin çıkarlarına uygun hareket etmedikleri gerekçesiyle İngilizlerle ters düşen yönetim, Mehmet Ali Paşa'nın desteğini kaybetmesiyle de son bulmuştur (Musallam, 2005: 265-266). Ancak Mehmet Ali Paşa'nın gücünü ve yetkilerini kaybetmeden önce İstanbul'un sınırına dayanması, 'gerçek' bir değişiklik yapılması gerektiğine dair bir kanaat oluşturulmasına büyük bir katkıda bulunmuştur (Gasper, 2020: 10-13). Bu bağlamda bölgesel anlamda ortaya çıkan marjinalleşmelerin sadece yerel alana etki etmediği ve imparatorluktaki reform sürecinin

gelişmesine ve hızlanmasına da yardımcı olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra tüm değişim talepleriyle birlikte reformlar için atılan adımlar hızlandırılmış ve güçlendirilmiştir.

19. yüzyılda yükselişte olan milliyetçi dalganın Osmanlı topraklarında da ivme kazanmasıyla bağımsızlık hareketleri daha geniş kitlelerce taraftar toplamaya başlamıştır. Bir önceki bölümde eleştirel bir süzgeçle yeniden değerlendirilmiş olan bu ideolojiye dair ortaya koyulan tanımlamalar, 19. ve 20. yüzyılda etkinliği artan bir etnik milliyetçi hareket eğilimi olduğu gerçeğini reddetmemektedir. Keza Osmanlı İmparatorluğu'nda da yükselişe geçen milliyetçi hareketlerin, imparatorluğun Avrupa'daki topraklarından yayılan bir etkiyle meydana geldiği de genel kabul gören bir durumdur. Buna rağmen Balkanlardan Orta Doğu'ya çok geniş bir egemenlik alanına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nda standart bir milliyetçilik örneği olduğunu ileri sürmek doğru olmayacaktır. Ortaya çıkan bütün isyanları ya da milliyetçi hareket örneklerini incelemek mümkün olmayacağından imparatorluk genelinde önemli bir kitleye sahip olan milliyetçi gruplar ve bunların Orta Doğu ve Irak ile ilişkileri incelenebilir. Aynı zamanda da milliyetçi hareketlerin bölgede oluşturduğu etkiler analiz edilebilir. Birinci Dünya Savaşı öncesi imparatorluk sınırlarında etkileri görülmeye başlayan etnik milliyetçi hareketler bağımsızlık taleplerini de içermekteydi. Bilindiği üzere, imparatorluk topraklarının genişliği imparatorluklara tabi insanların kimlikleri anlamında bir çeşitlilik sağlamaktaydı. İmparatorluklar, tek bir üst kimlik çatısı altında birleşmeksizin çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir toplumsal yapıya sahipti. Bu kimlik çeşitliliği ve çok kültürlü yaşam ise 19. yüzyıl itibarıyla yükselen etnik milliyetçi ideolojinin ve buna bağlı ortaya çıkan toplumsal hareketlerin de etkisiyle bir sorun teşkil etmeye başlamıştı. İmparatorluğa bağlı farklı etnik kimliklere sahip halklar sadece daha özgür ve adil bir yaşam için taleplerini dile getirmiyorlardı aynı zamanda bağımsızlıklarını da istiyorlardı. Kendi dinlerini ve kültürlerini özgürce yaşadıkları, dillerinin ortak bir dil olduğu ve imparatorluktan bağımsız bir toprak elde ettikleri günün hayalini kuruyorlardı. İmparatorluk içindeki her bir toplumun kendini ait hissetmek istediği bir ülkenin sınırlarını çizmek istemesi ve bu sınırlarla bir tür 'kendinden olana' bağlanma arzusunun gütmesi belirgin bir hale geliyordu. Uzun zamandır boyunduruğu altında olduklarına inandıkları bir yöneticiye daha fazla bağlı kalmak istememeleri, çeşitli isyanlar ve bu

isyanları doğuran birlikler yaratıyordu. Bu anlamda, bu çok uluslu ülkeler¹³, Birinci Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi savaşı takip eden yıllarda da bağımsızlık istemleriyle birlik olmaktan gitgide uzaklaşıyordu.

Diğer yandan imparatorlukların geniş sınırlara yayılan toprakları ve yönetim alanları dolayısıyla merkezi yönetimin zayıf kalıyor ve tüm bölgelere eşit ulaşamayan idari güçlüklerle sebep olurken, savaşlarda da bir dezavantaj yaratıyordu. Bunun yanı sıra yerel yönetim üzerindeki baskı ve denetim arttırılıyordu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu gibi çok geniş sınırlara yayılan ülkelerde toprakların bölünmesini ve dağılmasını yalnızca idari sebeplere ya da milliyetçi hareketlerin artan etkinliğine bağlamak eksik bir analiz gibi görünmektedir. Merkezdeki yönetimin koordinasyon yetisinin azaldığı ve bunun imparatorluk topraklarının dağılmasına asıl etken olduğu gözlemi bazı tarihçiler tarafından halen savunulmaya devam etse de vilayetler arasında egemenlik farklılıklarının olmasının idari bir sorun yaratmadığını ileri süren tarihçiler de vardır (Khoury, 2016: 187-190). Bu bağlamda artan sıkı denetim sayesinde bazı bölgelerde güçlü bir Osmanlı yanlısı taban oluştuğu ve Osmanlılığın benimsendiği ileri sürülmektedir. Ancak özellikle merkezden uzak vilayetlerde artan egemenlik sorunu, Doğu vilayetlerinde de gözlemlenmekteydi. Uzun süredir ülke toprakları içinde uygulanan ayrıştırıcı vergi uygulamaları, eşit olmayan ve ötekileştiren haklar ve tek taraflı tanınan ayrıcalıklar mevcudiyetini korumaktaydı. Kontrolü sağlayabilmek adına arttırılmış baskılar, reformlarla düzeltilmeye çalışılıyor olsa da daha iyi bir yönetim için daha radikal değişimler yapılması talebi devam ediyordu (Neumann, 2016: 81-82). Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yer alan ve Orta Doğu olarak adlandırılan bölge içinde ve Irak'ta da imparatorluk dağılmadan önce ortaya çıkan karşıtlıklar ve bağımsızlık hareketleri, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası farklılaşmaya başlıyordu. Irak'ta 20. yüzyıl itibariyle etkili olan ve daha sonra değişime uğrayacak olan milliyetçilikler de Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşanan milliyetçi hareketlerin yarattığı dönüşümlerle ilişkilendirilebileceğinden imparatorluk sınırlarında etkin olan ve yönetimin de dahil olduğu milliyetçi dalgalanmalara kısaca bakılması yerinde olacaktır.

¹³ Buradaki 'ulus' kavramının Osmanlı İmparatorluğu gibi İslami yönetim altında olan ülkelerde 20 yüzyıla kadar dini bir ayrımı belirtmek için ele alındığı ancak daha sonra bu sınıflandırmanın etnik bir ayrıma dönüştüğü ileri sürülmektedir. Bu konuda güzel bir okuma için bkz. Liu (2018).

3.1.1. İmparatorluğun Sınırlarında Birlik Oluşturma Gayreti

II. Abdülhamid tarafından 1876'da ilan edilen Birinci Meşrutiyet bölgede farklı etnik gruplar arasında yayılmaya başlayan milliyetçiliklere karşı ilk büyük önlem olarak görülebilir. Zira anayasal bir monarşi sistemi azınlık olarak görülen halkların da haklarının koruma altına alınması adına önemli bir güvence yaratıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına sebep olan birçok faktörden biri de bu isyanlardı. Çok geniş bir alana yayılan imparatorluk topraklarında heterojen bir toplumsal yapının hâkim olması, kontrolü güçleştiriyordu. Osmanlı topraklarında bağımsızlık hareketleriyle aynı dönemde ortaya çıkan modernist ve değişim taraftarı bir nesil yetişmekteydi. Bu açıdan tarihsel anlamda öncü ilk grup Genç Osmanlılar veya Yeni Osmanlılardı. Bir grup Müslüman Türk erkeğin reformların yetersizliğine karşı ortaya koyduğu vatanperver örgütlenmesiyle yeşeren bazı fikirler vardı. Bağımsızlık yanlısı tüm hareketlere ve bağımsızlığını ilan eden bölgelerde gerçekleşen ayrılıklara istinaden imparatorluğun birlik ve bütünlüğünü muhafaza edebilmek amacıyla ileri sürülen *Osmanlılık* kavramı Osmanlı topraklarının tüm azınlıkları da kapsayan bir vatan olduğunu ileri sürmekteydi (Cleveland & Bunton, 2009: 74-77). Genç Osmanlıların kimler olduğu hakkında farklı görüşler olmasına rağmen grubun temsil ettiği fikirlerin geniş bir kitle tarafından desteklendiği söylenebilir (Çiçek, 2010: 24-27). Geleneksel olandan kopmaksızın gerçekleştirilecek bir dönüşüm fikriyle birlik olan Genç Osmanlıların, padişahın yaptığı reformların yetersizliğini bu talepleriyle gösterdiği ileri sürülebilir. 19. yüzyılın öne çıkan en önemli ideolojik örgütlenmelerden biri olan *milliyetçilik* ideolojisinden de etkilenen bu grup, 'Osmanlılık' kimliği idealini savunuyordu. 19. yüzyılın sonlarından itibaren örgütlenen ve iktidarı ele geçiren *Jön Türkler* de yine vatanperver olarak adlandırılabilir ve değişimle birlikte anayasal düzen talebiyle ortaya çıkmıştı. Bu yapılanma, Genç Osmanlılarda olduğu gibi bir grup eğitilmiş erkeğin, padişahın mutlak otoritesini kırmak istemesiyle ve yapılan reformların ortaya çıkan krizleri önlemekte yetersiz olduğu düşünceleriyle meydana gelmişti. Bağımsızlık arzusuyla bir araya gelen azınlıkların talepleriyle de billurlaşan imparatorluk sınırlarındaki ideolojik değişiklikler, reformlarla da baskılanamıyordu.

Bu dinamiklerini değiştirmek adına Genç Osmanlılar gibi Jön Türklerin de dahil olduğu birtakım girişimler, anayasal bir reform yapmak ve yönetime liberal bir nitelik

kazandırmak gibi başlıca hedeflere sahipti. Bu düşünceler bütün Osmanlı halkının eşit olduğunu gösteren birtakım reformların ilan edilmesiyle de desteklenmiş olsa da bazı kaynaklara göre İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gerçekleştirmesi beklenen değişimlerle, uygulamaya koydukları arasında önemli farklılıklar bulunmaktaydı (Rogan, 2017: 33; Longrigg, 1953: 42). Nitekim 1908'de padişahın otoritesine karşı bir ayaklanma gerçekleştirildi ve 1909'da gerçekleşen karşı-devrime rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında bazı yenilikleri hayata geçirdiler (Kansu, 2017: 165-167). Fakat anayasal devrimin beklenen değişimi sağlayamadığı ve istenilen etkiyi yaratmadığı şeklindeki gözlem de birçok tarihçi tarafından ileri sürülmüştür (Hanioglu, 2008: 150; Longrigg, 1953: 42-43; McMeekin, 2022). Arnavutlar, Rumlar ve Arap vilayetleri tarafından çok fazla desteklenmeyen Jön Türkleri Türkçü olarak niteleyen bazı gruplar, 1908 Devrimi'ni de coşkuyla karşılamamıştı. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları üzerinde artan bir etkiye sahip olan Türk milliyetçiliği ve bu minvalde hayata geçirilen politikalar dolayısıyla azınlıkların beklentileri karşılanmamıştı. Lonrigg'in belirttiği gibi, cemiyetin politikalarında 'Osmanlılar için özgürlük ve eşitlik' görüşünün belirgin bir rol oynadığı görülmekteydi (1953: 42). Adem-i merkeziyetçiliğin azaltılması ve vilayetlerdeki yerel yönetimlerin yetkilerinin arttırılmaması, azınlıkların beklentilerini yok etmişti. Azınlıklar kendileri için daha eşitlikçi ve ayrıcalıklı haklar tanıyan bir yönetim beklerlerken, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikaları merkezileşme üzerine kurulmuştu. Hasan Kayalı'nın bu iddialara cevaben dile getirdiği eleştiriler arasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 'Türkleştirme' politikaları uyguladığı iddialarının 'Batılılar' tarafından geliştirildiği yer alır. Kayalı'nın ileri sürdüğü araştırmalardan görülen odur ki Jön Türkler etnisiteye dayalı bir milliyetçilikten ziyade 'devlet milliyetçiliği' yapmışlardır (Kayalı, 1998: 1-10).

Osmanlılık ruhunu korumak amacıyla ve toprak bütünlüğüne zeval gelmemesi adına cemiyetin ve Jön Türklerin savunduğu söylenen bazı politikalar daha sonra cemiyetteki nüfuzun farklılaşmasıyla son bulacak olsa da değişimin ilk zamanlarında yürütülen programlar Osmanlı'nın bütünlüğünü koruması açısından önemli bir yere sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yükselen değişim hareketine, reformlara ve anayasal taleplere ses olabilmek ve imparatorluğun daha fazla kayıp yaşamaması tüm bu yenilik talepleri ve girişimleriyle bir şekilde engellenmişti. Fakat yine de özellikle İmparatorluğun sınırlarında yer alan Irak ve çevresindeki bölgelerde 19. yüzyılın başlarından itibaren yapılmaya başlanan reformlar ve sıkça değiştirilen bölge yönetimleri,

bölgede idari sorunlara yol açmanın yanı sıra Irak özelinde bölgede ayrıcalıklı bir yönetim sınıfının doğmasına da sebep oldu (Nissen & Heine, 2009: 148-149). Bölgedeki merkezi yönetim gücünün artırılması adına atılan idari değişikliklere yönelik adımlar bir süre başarılı olsa da sonrasında ortaya çıkan bağımsızlık hareketleri engellenemeyecekti. İmparatorluğun Orta Doğu sınırlarında ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerinin Osmanlı'daki siyasal ve idari sorunlarla temelden ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Fakat imparatorluğun parçalanmasına giden yolda süregelen milliyetçi hareketlerin ve kazanılan bağımsızlıkların henüz bağımsızlığını elde edememiş toplulukları cesaretlendirmeye devam ettiği görülebilir (Göçek, 2002: 30-35).

Olası diğer ayrılıkları önlemek adına özellikle Orta Doğu bölgesinde Müslümanlar arasında bir İslam birliği oluşturmak maksadıyla girişimlerde bulunulmuş ve bu çaba merkezi yönetimin bir süre bölgedeki hakimiyetini korumuştur. Özellikle bu dönemde İslam dininin güzelliği ve üstünlüğü üzerine yapılan vurgulamalara değinen Avrupa-merkezci düşünürler ise İslami birliğe yönelik görüş beyan eden bazı isimleri örnek gösterdikleri ve “Batı medeniyetinin reddi” gibi sonuçlara ulaştıkları görülür (Dawn, 1961: 388-390). Buradaki örnekte İslam birliği çerçevesinde Osmanlılık düşüncesinin reddiyesine ve Araplara İslam'ın çatısında birleşmek için çağrıda bulunulmasına örnek olarak verilmek istense de kullanılan ifadelerin Oryantalist yapısı dikkat çeker. Diğer yandan bir diğer Avrupa-merkezci görüşte Arap milliyetçi hareketlerinin Avrupa'daki aydınlanmanın etkisiyle yükseldiği ileri sürülür (Wien, 2017: 35). Sekülerizm bağlamında Avrupa'daki fikirlerle bir etkileşim söz konusu olsa da buradaki yerel şair ve yazarlar Arap kültürünün parçası olan öğelerle özgün bir milliyetçilik örneği sergilerler. Hatta bazı şairlerin ‘Arap uyanışı’ adına yazdıkları şiirleri Batı'nın materyalizmine karşı Doğu'nun tinsel yaklaşımı olarak ifade edilir (Jones, 2020: 41-43). Dolayısıyla bölgede ortaya çıkan milliyetçi bağımsızlık hareketleri ne tek bir soruna bağlanabilir ne de bunların tek bir kaynağın etkisiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Osmanlı yönetimindeki sorunlar bu uyanıştaki tek sebep olmadığı gibi Avrupa-merkezci yazılarda ileri sürülen Batı'daki değişim rüzgarının da bu milliyetçi bilinç üzerindeki tek etken olmadığı da aşıkardır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan siyasal ve ekonomik güçlüklerin İngilizlerin Irak'ı işgaline ve sömürmesine giden yolda başlıca rolü olduğu söylenebilir.

3.2. IRAK'TA İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİNE GİDEN YOL

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarında gerçekleşen dönüşümlerin Orta Doğu topraklarında yarattığı değişimler hiç kuşkusuz Irak için de geçerliydi. Irak tarih boyunca gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse de Orta Doğu bölgesi için daha kritik bir bölge olmuştur. Irak'ın konumu itibariyle bölgedeki değişikliklerden etkilenmesi daha kolay hale gelirken, tarih boyunca Mezopotamya olarak anılan bu bölge konumu itibariyle çoğu zaman tüm bu değişimlerin merkezinde yer almıştır. Bölgenin çevresel faktörlerle etkileşimi de bulunduğu konum dolayısıyla daha fazla olduğu için dünyada gerçekleşen herhangi bir gelişmeden de etkilenmeme olasılığı azalıyordu. Başka bir deyişle Irak, tarihi ve coğrafi konumu itibariyle hem politik ve ekonomik değişimlerden hem de kültürel dönüşümleri kaçınılmaz olarak etkilemiş ve bunlardan da kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. 19. ve 20. yüzyıllarda dünya genelinde savaş öncesi ve sonrası hissedilen değişim dalgalarının yansıması da bölgede geç olmadan etkisini göstermiştir. Ancak ideolojik anlamdaki değişikliklerin bölgedeki yayılımı ve bu ideolojik unsurların iktidarlarla ve politik aktörlerle ilişkisini yalnız siyasal faktörler üzerinden incelemek bölgenin önemli bir ekonomik kaynak olduğu gerçekliğini de görmezden gelmek olacaktır. Zira imparatorluktaki toprak kaybı endişesi ve bir şekilde birlik yaratmaya yönelik çabalar olası iktisadi kayıpların yarattığı endişeyle de vücut bulmaktaydı. Özellikle Irak gibi dünya ticaretinin yürütüldüğü ve liman kıyıları bulunan ülkelerde yaşanan toprak kayıpları Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir meseleydi. Örneğin, Basra'da uluslararası ticaretteki herhangi bir değişimin etkisi dönem fark etmeksizin hemen hissedilmekteydi. Ancak ticari anlaşmalardaki ve koşullardaki değişimler yalnızca liman kentlerinde değil, üretim merkezlerinde de etkisini göstermekteydi. Özellikle Avrupa'nın yerleştiği kolonilerinden önce bu bölgeler ticari ve ekonomik ağın merkezi konumunda yer aldıkları için bizzat değişikliklerin yaratıcısıydılar (Sluglett & Burke, 2011: 3).

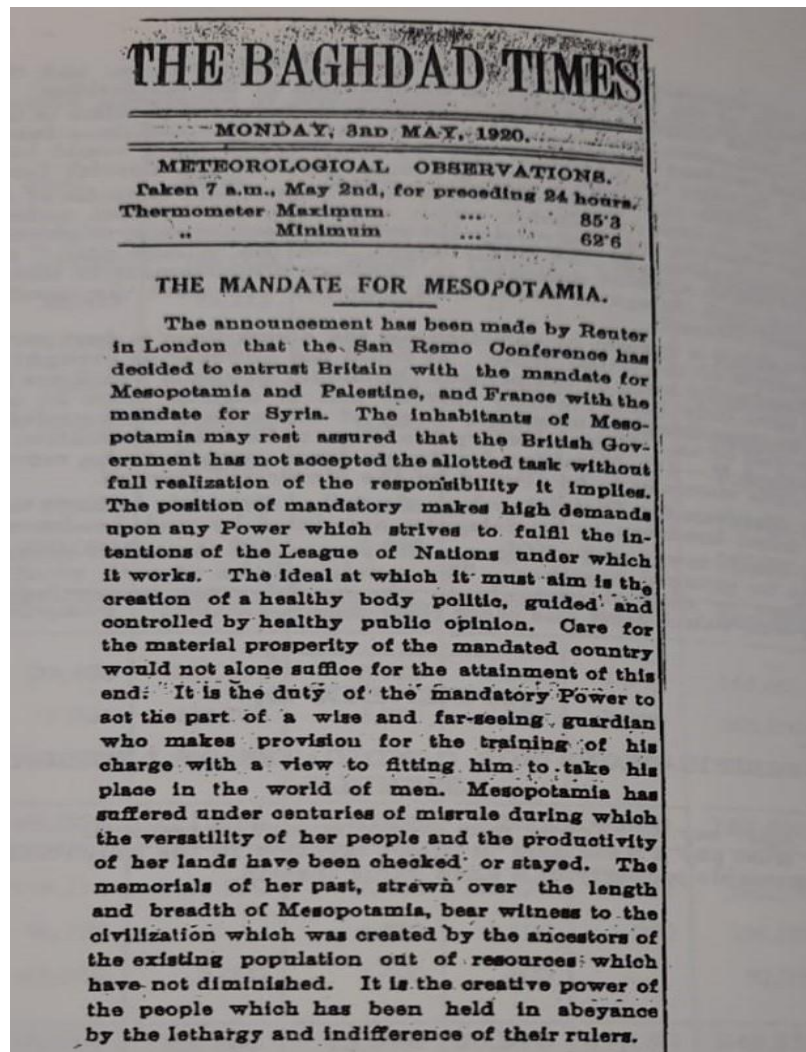
19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın artan ekonomik ve ticari faaliyetleri Orta Doğu'yla olan ilişkilere de tesir etmişti. Bölgede Avrupalı tacirlerle olan ilişkilerin kuvvetlenmesi özellikle bazı sektörel faaliyetleri beklenmedik bir şekilde değiştirmişti. Bunlardan önemli bir kısmı da Osmanlı İmparatorluğu'nda en çeşitli ve en zengin ekonomiye sahip bölgelerinden biri olan Musul'da gerçekleşmişti. Irak sınırları içinde yer alan bölgede 19.

yüzyıl itibariyle artan bir tarım ürünü talebi ortaya çıkmıştı. Bu talep yalnız bölgeye özgü olmasa da özellikle Osmanlı'da Musul'a erişim kolaylığı sağlayan demiryolu ağları sayesinde ve İngiliz iç yasalarında gerçekleşen tarım ticareti kısıtlarının sonlanmasıyla birlikte genel olarak Akdeniz'de artışa geçen tarım ürünü talebinin olduğu söylenebilir (Shields, 1991). Ancak kuraklık gibi iklim şartları ve üretimin hızını yakalayamayan düşük teknolojiye ek olarak iş gücünün ve vergilendirme sistemindeki düzenlemelerin yetersizliği gibi koşullar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alan bölgelerin ilerlemelerinin önündeki engellerden bazılarını oluşturuyordu. Bu noktada kolonyal zihniyetin ve Irak için İngiliz sömürgesinin öne sürdüğü söylem de bölgenin gelişmesine ve modernleşmesine katkıda bulunmak adına müdahalede bulunmak oluyordu.

Ancak yine de Osmanlı hakimiyetinin devam ettiği yıllarda gelişimini sürdüren Orta Doğu ülkeleri ve Irak'ta ülke içinde ve dışında gelişimlerine katkı sağlayacak adımlar da atılmıştı. İnşa edilen demiryolları gibi ulaşım kanallarının yanı sıra 1867'de kullanıma açılan Süveyş Kanalı, bilhassa Avrupa'yla gelişen ticari ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir. Lakin hatalı vergilendirme sistemi Avrupa'yla geliştirilen ticari ilişkiler için ciddi bir gider yükü oluşturmuştur. İktisadi ve politik sistemde yapılan iyileştirmeler ve reformlar olsa da Orta Doğu'da ve Irak'ta Osmanlı karşıtlığını yaratan temel etkenlerden biri de meydana gelen bu hatalar olmuştur. Etnik milliyetçi söylemin artmasıyla da Abdülhamid ve Jön Türk yönetimine karşı oluşan tavır da güçlendi. Özellikle Osmanlı'da yaşayan gayri-müslim grupları destekleyerek bölgede karmaşa yaratmaya çalışan Avrupalı güçler, kendi kazançları için planlar yapıyorlardı (Roshwald, 2013: 2-3).

Buna ek olarak, daha önceki Osmanlı yönetimlerinin ve şimdi de Abdülhamid ve Jön Türklerin uyguladığı politikaların hatalı ve Irak'ın geri kalmasına sebep olan uygulamalar olduğu vurgusu çeşitli propaganda araçlarıyla İngilizler tarafından sürdürülmüştür. İngilizlerin kendilerine meşruiyet zemini oluşturabilmek adına kullandığı başlıca araçlardan biri olarak gazete, bu dönemde hem Iraklı Arapların Türk karşıtlığını besleyebilmek hem de bölgedeki Kürtlerden İngiliz yönetimi için destek alabilmek adına Kürtçe olarak propaganda faaliyeti yürüten gazete de basılmaktaydı (Yavuz, 2018: 120-121). Bu bağlamda İngilizler resmi olarak Irak'ın İngiliz sömürgesi ilan edilmesinden sonra da *The Baghdad Times* gazetesi aracılığıyla propaganda faaliyetine devam ederek, yüzyıllarca yanlış yönetilen Irak'ın artık güvenli ellerde olduğunu belirten bir haber yayımladılar. İngiliz Arşiv Belgelerinde yayımlanmış ve *Görsel 1*'de yer alan olan gazete

kupüründen görülebileceği gibi, San Remo Konferansı'nda Mezopotamya ve Filistin'in resmi İngiliz sömürgesi ve Suriye'nin de Fransız sömürgesi ilan edildiği söylendikten sonra manda yönetiminin görevleri sıralanarak, Mezopotamya medeniyetinin yüzyıllardır Osmanlı yönetiminin 'uyuşukluğu ve ilgisizliği' altında ezildiğine işaret edilmiştir. Aynı haberin devam eden satırlarında Irak'taki değişimin şimdiden hissedildiği ancak daha başarılı bir değişim için Arapların koordinasyon ve işbirliğine ihtiyaç duyulduğu anlamına gelen ifadeler yer almıştır (Rush & Priestland, 2001b: 230).

GÖRSEL 1. "Mezopotamya için Manda", *The Baghdad Times*, 3 Mayıs 1920.

Ancak Avrupalı sömürge güçlerinin Irakla ilişkisi daha doğrusal ve merkez-çevre ilişkisine dayalı olarak tasvir edilse de bölgedeki içindeki uygulamalar ve iç ilişkiler de Irak'ın dış dünyayla olan iletişimini etkilemiştir. İyileştirme yapılabilmesi adına atılan

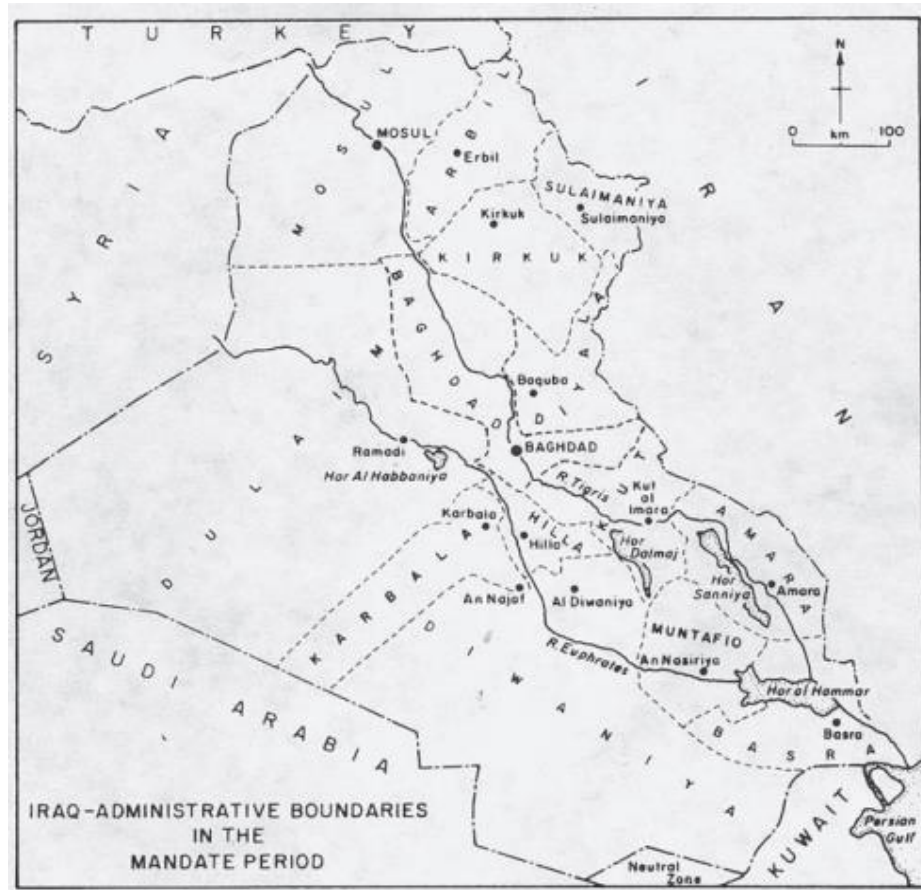
adımlar, ilan edilen fermanlar, hayata geçirilen reform ve anayasal düzenlemeler güven duygusunu inşa etmekte yetersiz kaldığı için hem Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgedeki etkinliğini yitirmesine sebep olmuştur hem de sömürge sisteminin gelişimine katkıda bulunmuştur (Aydın, 2001). Orta Doğu'da ve Irak'ta oluşan 'anti-Osmanlı' hareketlerin dışında başta İngiliz taraftarı izlenimi yaratan tutum da esasında bu karşıtlık dolayısıyla meydana gelmiştir (Wilson, 1991: 205-208).

1916 yılından 1918'e kadar süren Arap İsyanı da bu tutumun bir yansımasıdır. Mekke Şerifi Hüseyin'in İngilizlerin desteği ile başlayıp ilerleyen isyanları Halep'ten Aden'e olan bölgeleri kapsamaktaydı ve bazı bölgelerde cephe savaşı olarak gerçekleşmekteydi. Arap bölgesi için bağımsızlık vaatlerinde bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Henry McMahon, Şerif Hüseyin ile anlaşma yaparak Hüseyin ve oğulları Ali, Abdullah ve Faysal'ın dahil olduğu ve çeşitli bölgelerde yürütülen ayaklanmaları desteklemesi Osmanlı Devleti açısından kan kaybına sebep olan bir durum yaratmıştı (Antonius, 2010: 247-260). Türklere bağımsız bir devlet kurmak isteyen ve Arap milliyetçisi olarak anılan bu isimler daha sonra İngilizlerle anlaşma ve işbirliği yapacaklardı. Esasında İngilizlerin Arap topraklarındaki varlıklarını meşrulaştırma aracı olarak kullandıkları bu ayaklanmalardan sonrası için verilen sözlerin tutulması, İngilizler açısından daha büyük bir soruna sebep olmuştur (Kadhim, 2012: 161-162; Lukitz, 1995: 69). İngilizler, bağımsız Arap ülkesi vaadiyle buradaki Arapları Türklere karşı birlik olmaya ve isyanlar çıkarmaya teşvik etmiş olsa da aslında bu durum daha fazla tahakküm altında kalmak istemeyen halkın ortaya koyduğu tavrın neticesi olarak açıklanabilir. Nitekim, İngiliz mandası bölgede egemen olmaya başladıktan sonra yapılan sömürgecilik karşıtı eylemler de bunun bir göstergesidir. Bu durumu Abbas Kadhim şu şekilde açıklar:

Bu arada, Doğu Avrupa'dan Levant'a kadar Osmanlı İmparatorluğu genelinde birçok ayrılıkçı hareket ortaya çıkmıştı. Bu hareketler ve bazı örneklerde - çoğunlukla Batılı güçlerin yardımıyla- başarılı olan bağımsızlık arayışlarının haberleri Irak'a ulaştı ve bu durum kendi kaderini tayin etme umudu doğurdu. Ancak bu umut, İngiliz işgalinin ülkede sömürgeci bir yönetim kurmasıyla solmaya başladı ve Iraklılara şiddetli bir devrimden başka seçenek bırakmadı (Kadhim, 2012: 52).

Birinci Dünya Savaşı'nın, aralarında Osmanlı İmparatorluğu'nun da bulunduğu devletlerin kaybiyle sonuçlanması hasebiyle birtakım antlaşmalara imza atmak zorunda

kalan Osmanlı Devleti, ağır bedeller ödemek zorunda kalmıştır. Araplara verdikleri sözü tutmayan ve bağımsız bir Arap bölgesi vaatlerinden vazgeçen İngilizler, Sykes-Picot Antlaşmasıyla Fransa ve Rusya ile Orta Doğu topraklarını kendi aralarında paylaştılar. Suriye, Filistin, Lübnan ve Irak Osmanlı idaresinden ayrılan bölgeler arasındaydı. Fransız ve İngilizlerin çıkarları doğrultusunda düzenlenen bu antlaşmayla birlikte İngilizler Bağdat'ın da içinde olduğu Güney Mezopotamya olarak adlandırılan bölgeyi istemelerinin sebebi Süveyş Kanalı ve Basra Körfezi aracılığıyla Hindistan'daki kolonilerine güvenli bir ulaşım sağlamaktı. Elbette buna ek olarak İngilizlerin bölgedeki ticari çıkarları ve en önemlisi de henüz Osmanlılar tarafından hepsi keşfedilmemiş olan petrol rezervlerinin varlığı İngilizlerin ilgisini çekiyordu (Sluglett, 2007: 1-4).

HARİTA 2. Irak'ın Manda Yönetimindeki İdari Sınırları (Sluglett, 2007: xvii).

1916'da savaş henüz devam ederken imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'nda alınan kararlar ve çizilen sınırlar ise çoğunlukla uygulanmıştır (Lukitz,2006: 2). Savaş sonrası

1920’de San Remo Konferansı’nda alınan kararlara göre ise Irak’ın İngiliz manda yönetimine geçmesi kararlaştırılmıştı. Birleşmiş Milletlerin Irak’ta İngiliz yönetimini onaylaması üzerine de Irak resmi olarak İngiliz sömürgesi kabul edilmiştir. Ancak İngilizlerin idaresi altında olmak istemeyen ve sömürge yönetimine karşı ayaklanmalar düzenleyen Araplar ve Kürtler, 1921 senesinde Faysal’ın Irak kralı olarak seçilmesinde gizli bir baskı oluşturmuştu. Esasında İngilizlerin bölgedeki karşıtlıkları bastırabilmek adına ürettiği bir ‘çözüm’ olan Faysal, İngilizlerle ortak bir yönetim kurarak kendi iktidarını korumayı başarmıştır.

3.3. İNGİLİZ SÖMÜRGESİ VE YÖNETİM KRİZİ

İngilizlerin 1917 senesinde Irak’taki faaliyetlerine başlaması ve ardından alınan kararlar neticesinde resmi bir sömürge haline gelmesine giden yolun oluşturulması farklı aktörlerin etkisiyle meydana gelmiştir. İngiltere’nin bölgeyi egemenliği altına alması ise İngilizlerin birden ve sualsizce kabul edildiği anlamına gelmemektedir. Bölgede savaş öncesinde olduğu gibi savaş sonrasında da sürdürülen bağımsızlık mücadeleleri İngilizler açısından da zorlu bir durum ortaya çıkarmaktadır. Anti-kolonyal milliyetçi hareketlerin 1920 Irak İsyanı olarak da anılan bir toplumsal harekete dönüşmesine giden yolu engellemek adına İngilizler birçok ‘mücadele vermişti’. Bu mücadeleler içinden en önemlilerden biri de Irak’ın resmi idaresinin İngiltere’de mi yoksa yerel bir Arap yönetici de mi olacağına dair yaşanan karmaşaydı. Kimin yönetimde ‘görüneceği’ sorusu ve ardından alınan kararlar neticesinde ortaya çıkan sonuç kritikti. Bu bağlamda İngilizler ya bir ‘kukla yönetici’ bulacaktı ya da kural belirleyici olarak kendileri doğrudan iktidarda yer alacaktı.

Arşiv belgelerinde İngilizlerin idareyi doğrudan ellerinde tutabilmek amacıyla çeşitli tartışmalar yürüttükleri görülür. 1918’de Irak ve Suriye için yönetim tartışmaları yapan İngiliz ve Fransızlar¹⁴ aralarında yaptıkları gizli antlaşmaların dışında Osmanlı İmparatorluğu ile savaş sonrası 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti olacak Osmanlı topraklarının kesin sınırları belirlenmiş olsa da

¹⁴ Bu dönemde jeopolitik anlamda Irak ve Suriye iç içe ve doğal birlik olarak görüldükleri için kararlar alınırken iki bölge de göz önüne alınıyordu.

bölgede buradan gelecek herhangi bir saldırı ihtimalinden de çekinildiği görülmektedir. Ayaklanmalardan hemen önce 26 Nisan 1920 tarihli bir belgede yapılan değerlendirmelerde bu çekince şu şekilde dile getirilmektedir:

Politikalarını tanımlayan ve açıklayan hatırı sayılır bir kesimden dürüst bir görüş beklenemeyeceğinden, Türk'ün geri dönme ihtimali de göz önünde bulundurularak, manda yetkisi bir an önce verilmelidir (Rush & Priestland, 2001b: 222).

GÖRSEL 2. 1917 itibariyle İngiliz ordusunun General Maude önderliğinde Bağdat'a girişini gösteren fotoğraf (Menzies, 1920: 49).

Yine de telgraflardaki yazışmalardan görülen odur ki öncelikli olarak Irak'ta yerel bir yönetici seçilmesi gerektiğine dair görüş beyan edilmiştir. Ancak bu görüşe karşı ortaya konulan itiraz, Mezopotamya'daki Arapların yabancı bir Arap yöneticinin yönetime gelmesini kaldıramayacağı yönünde olmuştur. İngiltere ve bölgedeki İngiliz temsilcileri arasında süregelen yazışmalarda bir süre bu konuya dair tartışmalar yaşandığı görülmektedir. Neticede buradaki halkın yararına olmayacak olası herhangi bir kararın,

İngilizlerin aleyhine olabilecek sonuçlar doğuracağı ile ilgili endişeler olduğu aşağıdaki ifadelerden görülmektedir:

Hamlelerimiz eleştirel bir kitle tarafından dikkatle izlenmektedir ve Mezopotamya'nın refahı yerine siyasi saiklere atfedilebilecek her türlü hamle sert kınamalara yol açacaktır (Rush & Priestland, 2001b: 154).

İngiliz yönetimi olası bir saldırı tehdidinden veya yönetimde oluşabilecek herhangi bir boşluktan korkmaktaydı ve bu yüzden Irak'ta tam hakimiyet için doğrudan yönetimde kalmak istemekteydi. Bununla beraber değişen koşullarda doğrudan yönetim imkanının zorlaştığı da kabul edilmekteydi. Zira Hindistan'daki sömürge sisteminde dolaylı yönetime geçilmiş ve 'sömürge ülkelerine ve savaşta kaybeden ülkelere kendi kaderlerini tayin edebilme hakkı' verilmiştir. Savaşı kazanan ülkelere biri olan Amerika Birleşik Devletleri'nde Woodrow Wilson'ın ilan ettiği ilkelerden biri olarak güven ortamını oluşturabilmek ve olası çatışmaları önleyebilmek adına bağımsızlığını kazanan ülkelere kendi kaderini tayin (*self-determination*) hakkı tanınmıştır. Bu ilkeler bağlamında Avrupa, yeni sömürgelerinde daha temkinli davranmak durumunda kalmıştır. Buradaki çelişki 'kendi kaderini tayin edebilme' yetkisinin yine Batı tarafından 'uygun görülen' bir sonuç olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Antlaşmalardan da sonradan uygulanan politikalardan da bazı kararların savaşın bir sonucu olarak meydana gelen devasa boyutlardaki kayıplar dolayısıyla kamuoyundan daha fazla tepki toplamamak adına alındığı görülmektedir. Keza bu kararların yalnızca savaşı kaybeden ülkelerin ya da sömürge ülkelerinin haklarını korumadığı ve zorunluluklardan kaynaklı olarak alınan kararlar oldukları da belgelerde görülebilir (Jarman, 1992; Rush & Priestland, 2001b).

Savaş sonrası alınan kararlarda özellikle İngiltere ve Fransa emperyal, iktisadi ve politik çıkarlarını 'yardım etmek' söylemi altında sunmuşlardır. Uluslararası güven ve barışı sağlayabilmek adına kurulduğu beyan edilen Milletler Cemiyeti de sömürge sistemine 'manda ve himaye' adı altında resmi bir nitelik kazandıran bir kuruluş haline gelmiştir. Fakat sömürgeci sistemin sürdürüldüğünü devam eden çıkar çatışmalarından anlamak mümkündür. Sömürgeleştirdikleri ülkelerde dolaşıma soktukları söylemler genelinde ve Avrupa-merkezci anlatılarda gözlemlenebileceği üzere, yalnızca geri kalmış koşullardaki ülkelere uygarlık götürmek ve onları desteklemek adına bu bölgelerde bulduklarını

iddia etmektedirler. Sömürgelelerini ve işgal eylemlerini meşru kılabilmek adına yürüttükleri bu söylemin aldatıcı olduğunu anlayabilmek içinse yayımlanmış arşiv belgelerindeki bazı yazışmalara bakmak yeterli görünmektedir. Deklarasyonda destekleneceği söylenen bağımsız yerel yönetimlerin, ilerleyen günlerde yürütülen yazışmalarda bir sorunun parçası olarak tartışıldığına ve kendi çıkarları için bir tehlike olarak görüldüğüne ulaşılabilir. Telgraflarda İngilizlerin uzun sayılabilecek bir süre boyunca Irak'ta doğrudan yönetimde olmak istedikleri görülmektedir:

Beşinci bir alternatif henüz Bağdat'ta tartışılmadı, ancak önermeme izin verilirse, muhtemelen Bağdat'ta hemen kabul görecektir ve kırsal bölgeler için daha da kabul edilebilir bir alternatif olacaktır: Sir P. Cox'un ilk beş yıl için herhangi bir Arap Emir veya başka bir Devlet Başkanı olmadan, ancak İngiliz danışmanlar tarafından desteklenen Arap Bakanlarla Yüksek Komiser olarak atanması. Ulusal barış politikamızla ve Arap coğrafyasındaki genel gidişatla uyumlu olması halinde bu yolun benimseneceğini ümit ediyorum (Rush & Priestland, 2001b: 156).

Ancak hem kendi güvenlikleri adına hem de çıkarlarını muhafaza edebilmek için Irak'ta doğrudan İngiliz idaresi kurmanın tepki alacak bir karara dönüşebileceği de göz önünde bulundurularak 'uygun' bir yönetici seçilmesi gerekliliği oluşmuştu. Doğrudan yönetim arzusunun 'İngiliz yöntemi' olarak daha önceki bölümlerde dile getirilen dolaylı yönetim biçimine bu bölgede de uyulması gerekiyordu. Bu durum uluslararası atmosferin yarattığı zorunluluktan ve bölgedeki gerginliklerden kaynaklı olarak ortaya çıkmıştı. Nihayetinde İngilizlerin desteklediği bir yönetici seçilebileceği kararına varılmış olsa da bu kişinin kim olacağı ile ilgili bir endişe söz konusuydu. Bu anlamda Irak için bir yönetici seçmenin İngilizler adına bir yükümlülüğe dönüşmesi sömürgeci bakış açısının yarattığı bir mecburiyet idi ve bu, kendi çıkarlarını en iyi şekilde muhafaza etme gayesinden kaynaklanıyordu. Peter Sluglett bu yönetim krizine dair Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından 1920 İsyanı'na kadar İngiliz sorumlularından biri olarak yönetimde kalan Arnold Wilson'ın düşüncelerini okur:

(A. T. Wilson) Mezopotamya halkının böylesi kararları almadaki yetersizlikleri ve onların refahı için duyduğu menfaatsiz sorumluluk karşısında, onlar adına karar vermeyi kendisi için bir vazife olarak görüyordu (Sluglett, 2007: 22).

Telgraflarda uygun adayın kim olduğu, olası yöneticinin hangi kriterlere göre seçileceği ve hangi sınırlara hakim olacağı gibi konuların tartışıldığı görülmektedir. Yönetici adayının ve olası ‘lider’in hem bölgedeki mezhepsel dengeleri sağlama konusunda hem de İngilizlerle güvenilir bir ilişki yürütmek konusunda yetkin olması beklenmektedir. Buna göre manda yönetiminin devamı ve sürdürülebilirliği için seçilecek aday önemlidir. Bu anlamda Şerif Hüseyin’in oğullarından birinin yönetime gelmesi fikrinin tartışıldığı ve İngilizler için en uygun görülen adayın Abdullah olduğu görülür. Belgelerde devam ettiği görülen tartışmalarda, ayaklanmaların ardından 1921’de Irak kralı olması için adaylığı değerlendirilen isim, Şerif Hüseyin’in diğer oğlu Faysal’dır. 30 Ocak 1919 tarihli bir belgede Faysal’ın olası Irak yönetimiyle ilgili görüş bildiren yazıda Faysal’ın Fransızlardan ziyade İngiliz mandasını tercih ettiği bu yüzden de uygun olduğu ileri sürülmektedir (Rush & Priestland, 2001b: 171-172). Öte yandan İngilizler doğrudan yönetimde ısrarcıdır zira kendi hakimiyetleri altında duracak ‘sadık ve güvenilir’ Arap bir yönetici bulmakta zorlanmaktadır. Sünni Arap bir *emir*in başa geçmesi demek özellikle Şiiiler ve Kürtler tarafından hoş karşılanmayacak bir durum demektir. Fakat doğrudan yönetimin milliyetçi tepkiler doğurduğunun da farkındadırlar. 14 Şubat 1919 tarihli bir telgrafta herhangi bir Arap Emir’in yönetime gelmeyeceği, yalnızca İngiliz Büyükelçisi’nin görevde olacağı belirtilmiştir. Ardından vilayetler ve yönetimleri anlatılırken, İngilizlerin buradaki finansal ve siyasi planlarına yer verilmiştir. Buna önemli bir not olarak eklenen kısımda ise bir problemden bahsedilir:

Önümüzdeki sorun, Doğu dünyasındaki pozisyonumuzdan kaynaklanan diğer pek çok sorun gibi, büyük ölçüde çözümsüzdür. Her zaman peşimizde olan siyasi hoşnutsuzluk gittikçe artacak; Arap Milliyetçilerinin iştahı kabaracak ve tatmin edilmedikleri takdirde kin duyacaklardır. Bu gibi zorluklar, ordularımızın Doğu’da bize kazandırdığı elverişli konumun doğasında mevcuttur ve bu durum bizi yıldırılmamalıdır (Rush & Priestland, 2001b: 176).

Bu paragrafta ifade edilenler İngilizlerin ve aslında Avrupa-merkezci araştırmacıların büyük bir çoğunluğunun Orta Doğu’daki siyasal gelişmelere bakış açısını sergiler niteliktedir. Literatürde olduğu gibi belgelerde de Doğu’ya dair Oryantalist bakış açısı, genellemeler ve önyargılarla dolu bir tablo sunar. Zira “Arapların tatmin edilmediği takdirde kin duyacak” olmaları ve bu gibi durumlardan kaynaklanan zorlukların İngiliz güçlerini yıldırılmaması gerektiği gibi ifadeler, bir işgale direniş değil haklı bir davaya

itiraz gibi resmedilir. Bu anlamda, bölgedeki varlıklarının huzursuzluk yarattığının bilincinde olan İngilizler bunu çözülmeyecek bir sorun olarak ‘kabullenmekte’ ve ayrıca kendi mevcudiyetlerine karşı ortaya konan hareketleri hakir görecektir ifadeler kullanmaktadırlar. Oryantalist bakış açısıyla açığa çıkan özgüven duygusu ve bölgedeki kolonyal çıkarlarının olası bir kaybının yarattığı endişeyle hiçbir Arap yöneticiye güven duyamamaktadırlar. Buna ek olarak bölgedeki anti-kolonyal milliyetçi hareketlerin etnik milliyetçilik olarak yorumlandığı da anlaşılmaktadır. Ancak bağımsız bir devlet gibi liberal taleplerle eş zamanlı olarak kendi içlerinde bir araya geldiği görülen Araplar ve Kürtlerin yürüttükleri İngiliz karşıtı ayaklanmalar etnik unsurlardan ziyade liberal elementler de barındırmaktadır. Bölgedeki sömürge sistemine karşı bağımsızlık ve eşitlik arzusuyla gerçekleştirilen bu hareketlerin İngiliz perspektifinden görüntüsü ise ‘etnik milliyetçilik’ ile sınırlıdır. Her şeye rağmen tek hakimiyet sahibi olunmasını isteyen bölge temsilcisi Albay Arnold Wilson doğrudan yönetim şekline vazgeçilmemesi konusunda ısrarcıdır. Bunun sebeplerinden biri de bölgedeki Kürt ve Şii grupların Sünni bir Arap yöneticinin liderliğini kabul etmeyeceğiyle ilgili endişedir. Ancak benzer şekilde İngilizlerin kabul görmediği bir durumda da İngilizler açısından büyük bir sorun oluşacaktır. Dolayısıyla en güçlü doğurmayacak, istikrarlı ve kazançlı görünen sistem İngilizlerin doğrudan yönetimi olacaktır. Fakat bu karar verme aşamasında yaşanan ve Milletler Cemiyeti’nin 1 Mayıs 1920 tarihinde Irak’ı resmi İngiliz mandası ilan ettiği güne kadar Irak’ta isyanlar için zemin hazırlayan ve İngiliz karşıtlığını güçlendirmeye devam eden olaylar yaşanıyordu. 24 Haziran 1919 tarihindeki raporda görüldüğü üzere özellikle Şerif ve çevresindeki gruplar İngilizlerin doğrudan yönetimine karşı çıkıyordu:

Bağdat’tan, Şerif’in Irak’taki propaganda faaliyetlerine ilişkin raporlar aldık (3 Mayıs 1919). Mardin’den gelen kişiler, Şerif’in Tai ve Şammar Şeyhlerine mektup göndererek, Hıristiyan olan İngilizlerin rolünü kabul edemeyeceklerini belirttiğini, Arap bağımsızlığı planlarında Şerif Hükümeti’ne yardımcı olmalarını tavsiye ettiğini ve Kürtleri örnek almalarını önerdiğini iddia ediyorlar. Kral’ın Kürt meseleleriyle yakından ilgilendiği ve Tai şeyhlerinden mesajını Rochan (Rashyan?) Kürtlerine iletmelerini istediği iddia ediliyor (Rush & Priestland 2001b: 163).

Esasında İngilizler Şerif Hüseyin ve çevresindekilere İngilizlerle işbirliği konusunda güveniyor olsa da onlar kendileri yönetimde olma konusunda ısrarcıydılar. Şerif Hüseyin ve çevresindekilerin bağımsızlık arzusunun ve milliyetçiliklerinin bir yandan da kendi

ayrıcalıklı konumlarını sürdürmek için veya yönetimde daha fazla ayrıcalık elde etmek istedikleri için bir araç olarak kullanıldığı da söylenebilir (Yakoubi, 2017: 267). Ancak daha önce de Birinci Dünya Savaşı sonrası Türklere karşı gerçekleştirdikleri ayaklanmalardan ve onların iktidarına karşı yürütülen savaştan bunun samimi bir direniş olduğu sonucuna da ulaşılabilir. Daha sonra Şerif'in oğlu Faysal ile gerçekleştirilecek anlaşmalar bir zaruretten doğmuş yahut kendi çıkarları anlaşmayı gerektirdiği için gerçekleştirilmiş olabilir. Her halükârda bu durumda sömürge karşıtı bilinç ve mücadelenin bulunduğu açık görünmektedir. Nitekim bağımsız bir devlet taleplerini koruyan Araplar ve Kürtler bölgede kurulmak istenen sömürge sistemine karşı direniş göstermişlerdir (Nissen & Heine, 2009: 151-152). 1914-1932 yılları arasında, 'Mezopotamya'nın İngiliz askeri işgali sırasında' ve sonra da 'İngiliz mandası olarak kabul edildiği' dönemleri kapsayan 'mülki idare'sini gösteren yayımlanmış *Iraq Administration Reports*'ta da Arapların ve Kürtlerin bağımsız bir yönetim için mücadele ettiklerine dair kayıtlar mevcuttur. 1 Ekim 1920 tarihli rapora bakılırsa, bu durum üzerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yürüttüğü politikaların da etkisi vardı:

Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası olan toplumlar, özgürlük ve eşitlik sloganlarından cesaret alarak, İttihatçıların yerini aldığı rejimden bile daha fazla güç aldığı merkeziyetçi ruha tamamen zıt emeller beslemeye başlamışlardı. İlk olarak Suriye'de duyulan yerel özerklik talepleri, bölgede daha emin tonlarda dile getirilmiş ve Mezopotamya'da sadece Arap nüfus arasında değil, aynı zamanda Osmanlı Hükümeti'nin korumakta güçlük çektiği istikrarsız bir otorite iddiasıyla kendilerine en az Araplar kadar yabancılaşmış olan Kürtler arasında da yankı bulmuştu. Mezopotamya'daki Basra, Bağdat ve Musul Vilayetleri'nin, sözde yerleşik bir yönetimin varlığıyla çelişen asayişsizliğin sınırlarına ulaştığını söylemek çok da abartılı olmaz. Geçmiş yıllarda İngiliz Konsolosluk çalışanlarının yerel beylerden ve aşiret reislerinden, İngiliz Hükümeti'nin ülke kontrolünü ele alarak tahammül edilemez kaosa son vermesi adına utanç verici talepler almaya başladıkları görülmüştür (Jarman, 1992: 3).

Bu anlamda sömürgelerinde kullandıkları meşrulaştırma yöntemlerinden biri olan 'düzen götürme' söyleminin bu bölgedeki işgallerinde de tezahür ettiği iddia edilebilir. Bu noktada sömürgeleştirme sürecinin meşrulaştırılmasına katkı sunan bir hususun da yerel yönetici ve beylerden gelen talepler olduğu kaydedilmelidir. Yerel yönetimlerinin güçlü olduğu alanlarda dahi gözlemlendiği söylenen ayaklanmalar da onların eylemlerini ve yardım talebine dair iddialarını destekler görünmektedir. Fakat aynı dönemde ortaya çıkan İngiliz karşıtı bağımsızlık hareketleri bu taleplerle çelişki yaratmaktadır. Keza

İngilizler için kargaşa yaratan vaziyetin bağımsızlık hareketleri olduğu söylenebilir. Nitekim belgede de ifade edildiği üzere, ‘özgürlük ve eşitlik sloganlarından cesaret alan’ bu gruplar, İngiliz sömürgesinden bağımsız özgür bir ülke talebiyle direnişe geçmişlerdir. Ancak İngilizlerin Oryantalist yorumları karşısında değersizleştirilen bu olaylar, bir itaatsizlik suçu ve hatta amaçsızca sorun ve kaos ortamı yaratan eylemler olarak resmedilmektedir. Hindistan’daki anti-kolonyal hareketleri değerlendiren Ranajit Guha’nın İngilizlerin raporlardaki söylemini incelediği kısımda, Roland Barthes’a da referansla, bir analiz yaptığını görürüz ve İngilizlerin ‘bazı kelimeler’ yerine diğerlerini seçmesi, hem bu hareketlerin değerinin azaltılması adına hem de bu hareketlerin bastırılabilmesi adına önemlidir:

Cümle ve anlatı arasındaki eşbiçimlilikten söz etmek gerekirse, belirteçler [indices], işlevsel bir rol üstlenen fiillerin aksine, birtakım sıfat ya da lakap rolü oynarlar. İkincisiyle yakından ilişkili olan bu ifadeler, raporu yalnızca bir olay kaydı olmaktan çıkarır ve ona bir anlam, bir yorum yüklemeye yardımcı olarak, anlatının esas kahramanlarının köylüler olarak değil ‘İsyancılar’ olarak, Müslüman olarak değil ‘fanatik’ olarak ortaya çıkmasına sebep olurlar. Eylemleri taşralı seçkinlerin zorbalığına karşı direniş olarak değil, ‘bölge sakinlerine karşı en cüretkâr ve ahlaksız zulümler’ olarak; projeleri zamindara karşı bir isyan olarak değil, ‘Devletin otoritesine meydan okumak’ olarak; taşradaki huzurun yarı feodal toprak beyliğinin resmi olarak göz yumulan anarşisi tarafından ihlal edilmeyeceği alternatif bir düzen arayışı olarak değil, ‘kamu huzurunu bozmak’ olarak karşımıza çıkar (Guha, 1983: 13).

Guha’nın Hindistan’ın İngiliz raporlarında söylemsel olarak nasıl çerçevelediğine dair gözlemlerinin Irak’a dair raporlar için de benzerlik arz ettiğini iddia etmek mümkündür. Bazı örnek alıntılarda yer verilen Arap milliyetçiliği için kullanılan “iştahı kabaran Arap milliyetçiler” terimi, bağımsız bir devlet arzusunun “ütopya” olarak adlandırılması, sömürge karşıtı ayaklanmalardaki olaylar için “Binbir Gece Masalları” benzetmesinin yapılması ve Wilson İlkeleri’nin bir “ajitasyon” malzemesi olduğuna dair söylemler, Guha’nın analiziyle benzer görünmektedir. Bu direnişlerin gayesi farkında olunsa da bütün Batı dışı bölgelere dair sahip olunduğu, sömürge karşıtı milliyetçilikler için de hiçbir rasyonel yöne sahip olmayan, kargaşa yaratan, düzen bozucu ve liberal niteliklerden mahrum etnik milliyetçilik benzetmeleri sunulmuştur. İngiliz arşivlerindeki anlatıda Batı’nın etkisiyle gelişen milliyetçi ideoloji söyleminin, Irak’taki entelektüel gelişmeler için kullanılan terimlerin ve betimlemelerin vahametinin yalnızca arşivdeki

anlatıya özgü bir durum olmadığına da literatürdeki örneklerle değinilmiştir. Bu durum Avrupalı sömürgeci söylemin bölgedeki gelişmelere olan yaklaşımını da yansıtan bir nitelik taşır. Orit Bashkin tarafından da dikkat çekilen bir unsur olarak irdelenen meselede fikir ve eylemlerin öznesi konumundaki entelektüellerin portresinin de Oryantalist bir bakış açısıyla çizildiği belirtilir. Buna ek olarak, İngilizlerin sömürgelerini kaybetme korkusunun bu tablodaki asıl etken olduğunu belirten Bashkin şu ifadeleri kullanır:

İngilizler Irak'taki yazarları aydın kişilerden ziyade aşırı uçlar ya da muhalifler olarak tanımlama eğilimindeydiler. Üstelik İngiliz kaynakları, ağırlıklı olarak 1920'lerde Kemalist fikirlerin, 1930'larda ise Faşist ve Nazi yanlısı propagandanın nüfuz etmesinden duydukları endişe nedeniyle sömürgeci korkularını sıklıkla yansıtmışlardır (Bashkin, 2009: 8).

Bu bağlamda Irak'ta görülen milliyetçiliğin ya yalnız Arap milliyetçiliği olduğu ya da yalnızca Türk karşıtlığı beslediğine dair bir inanç oluşturma eğilimi vardır (Haddad, 1991: 138-139). Lakin Batı'nın yabancı toprakların işgaline ve sömürüsüne maruz kalmayan topraklarında ortaya çıkan ideolojik 'aydınlanma' ve gelişmeler, Batı dışı dünyada yeşeren ideolojik tohumlarla aynı kefedeki değerlendirilmemelidir. Farklı bölgelerin değişkenlik gösteren gelişme standartları olabileceği gibi bunlar, Batı'nın belirlediği şekliyle de gerçekleşmek zorunda değildir. Ayrıca, daha önce de değinildiği üzere, Avrupa-merkezci bakış açısının literatüre ve eğitim sistemlerine başarıyla empoze ettiği Batı aracılığıyla yayıldığına inanılan birtakım fikirler ve hareketler esasında ülkelerarası bir etkileşimle meydana gelen düşüncelerdir. Ticaretler ve göçler aracılığıyla farklı bölgeler/ülkeler arasında kültürel ve siyasal anlamda bir etkileşim olduğu doğrudur. Fakat buradaki problem yalnızca Batı'dan yayılan bir etki dalgası olduğuna dair inançtan kaynaklanır. Böyle kabul edildiği takdirde 'orijinal' hali Batı'da görülen fikirlerin başka coğrafyalarda filizlenmesi mümkün görünmemektedir. Ancak Batı'nın tanımladığı haliyle doğru kabul edilebilen birtakım ideolojik adlandırmalar Batı dışı dünyadaki gelişmeleri açıklayabilecek tek olası seçenektir. Buna göre de Orta Doğu ve Irak'ta görülen milliyetçiliklerin etnik milliyetçilik bağlamı dışında değerlendirilmesi güçtür. Ancak Batı'dan yayılan değişim rüzgarının kuvveti bu etnik milliyetçilik atmosferinde değişiklik sağlayabilir ki burada da öznenin Batı, nesnenin ise Batı dışında kalan bölgeler

olduğu algısı sabittir. Bu durumu açıkça gözlemleyebildiğimiz belgelerden bir örnek vermek gerekirse:

Komite, kendisine sunulan veriler ışığında Doğu ülkelerindeki durumu kapsamlı bir şekilde inceledikten sonra, kuşkusuz tüm Doğu'da kendini gösteren huzursuzluğun, bir ölçüde savaş öncesi koşullardan, her türlü yabancı kontrolüne karşı milliyetçiliğin zaten gelişim gösterdiği bu dönemden, siyasi bilince yol açan eğitim ve endüstriyel gelişmelerin yayılmasından ve de ırksal ve dini önyargılardan kaynaklandığı kanaatine varmıştır (Rush & Priestland, 2001c: 543-544).

Doğu olarak adlandırılan bölgenin 'üstün Batı'nın' toplumsal değerlerinde, geleneklerinde veya siyasal/ideolojik yaşamında bir etki bırakmış olması söz konusu dahi gözükmezken, 'yabancı karşıtlığı'nı oluşturan yönlerden biri olarak görülmektedir. Aynı zamanda Batı'dan yayılan gelişmeler de bölgedeki "eğitimi" ve "siyasal bilinci" artırmış, kazandıkları bu bilinç 'sayesinde' de harekete geçmişlerdir. Bu anlatıya göre bölgeler arası etkileşim ağı tek yönlü bir güzergahı takip eder. Ayrıca "ırksal ve dini önyargılarla" harekete geçtiği söylenen bu toplumlarda siyasi ve milli bilincin ancak Batı'dan yayılan etkiyle gerçekleşebileceği söylenir. İlerleyen kısımlarda belgelerden yapılan alıntılarda görülecek olan sömürge karşıtı birliğin mezhepleri bir araya getirmesi ve bu milliyetçiliğin taşıdığı liberal özellikler ise görmezden gelinemeyecektir. Raporlardaki bu çelişkili ifadeler esasında Doğu'ya karşı Oryantalist bakış açısının perdelenemiyor olmasından kaynaklıdır. Zira bu söylemlerdeki antagonizma ancak bu şekilde gerekçelendirilebilir. Gördükleri ve farkında oldukları ancak aşağı görmek isteğinin de engellenemediği bu durum, kullanılan ifadelerle de yansır.

Irak'ta Arap ve Kürt bağımsızlık hareketlerinin Batı'nın tanımlamaları çerçevesinde etnik birliktelik güdüsüyle bir devlet kurma arzusunun sonucu ortaya çıktığı açıktır. Belgelerde bu amacın yanı sıra, sömürge karşıtı milliyetçi hareketlerin çıkarıcı bir kesimin 'tatmin edilmeyi' bekleyen menfaatlerinin açığa çıkardığı bir serzenişler dizisi olarak da lanse edildiği görülmektedir (Rush & Priestland, 2001b: 162). Bu anlamda Avrupa-karşıtlığının ve sömürge karşıtı hareketlerin varlığı değersizleştirilmeye çalışılırken Irak'taki Türk muhalifliği ön plana çıkarılmaya çalışılır. Mahmud Haddad tarafından Irak'taki Avrupa aleyhtarlığının Türk karşıtlığına nazaran daha etkili ve önemli olduğu şu cümlelerle ifade edilir:

Jön Türkler döneminde (1908-1914) Arap milliyetçiliği ya da daha doğrusu proto-Arap milliyetçiliği konusunu ele alırken akla gelen ilk fikir, Arap'a karşı Türk ya da Arap vilayetlerine karşı Osmanlı merkezi hükümeti fikridir. Bu doğru bir yaklaşım olmakla birlikte eksiktir, çünkü o aşamada "Arap milliyetçiliği" bünyesinde iki genel kalıptan söz edilebilir. Biri Türk egemenliğine karşı bir tepkiyi yansıtırken, diğeri Avrupa'nın veya Batı'nın ekonomik, siyasi ve kültürel nüfuzuna karşı bir tepkiyi yansıtıyordu. Her ne kadar ilk model önemsiz bir patern değilse ve hafife alınmaması gerekiyorsa da nispeten daha az etkiliydi. Bu model, en azından Irak örneğinde, daha geniş tabanlı, sosyal ve siyasi olarak daha önemli olan Avrupa karşıtı örüntü tarafından gölgede bırakılıp küçüleştirilmiş oldu (Haddad, 1991: 120).

Bu bağlamda da Avrupa-merkezci anlatı gerek literatürdeki tesiriyle gerekse de İngilizlerin yazışmalarındaki dışavurumlarıyla, Irak'taki milliyetçi hareketlere dair bakış açıları üzerinden gözlemlenebilir. Özellikle bazı gerçekler kabul edilse dahi bunların ifade ediliş biçimlerinden ve raporlara yansımalarından değersizleştirilmeye çalışıldığı görülebilir. Buna ek olarak, İngiliz sömürgesinin Irak'taki mevcudiyetini meşrulaştırabilmek adına bazı söylemleri kullandığı da fark edilebilir. Örnek olarak yönetim raporlarında yapılan değerlendirmeler verilebilir. Rapordaki anlatıya göre, buradaki isyanlar bazı Araplar için de karmaşa yaratan ve istenmeyen olaylardır ve İngilizler için utanç verici olarak nitelenen yardım istediklerine dair iddia (bu durumun doğru olduğunu teyit edecek herhangi bir alıntı ve belge olmamasına rağmen) İngilizler tarafından Irak'taki varlıklarının haklı çıkarılması adına kullanılmıştır. Daha önce de pek çok Batı dışı ülkeye 'düzen ve medeniyet' götüren İngilizler, Irak'a bağımsızlığını elde etme yolunda yardım etmekten başka çare bulamamışlardır. Keza buradaki gelişimin sürekliliği ve yapısal dönüşümler adına, yine yönetim raporlarında yer alan bilgilere göre, Irak'ta Osmanlıların oluşturduğu eğitim sisteminin de kararlı bir değişikliğe gitmesi gerektiği fikrindeydiler (Jarman, 1992: 13). Fakat bu durumun herhangi bir öğretim ve gelişim aracı olarak değil, bir İngiliz propaganda aracı olarak kullanılacağı tahmin edilebilir. Toplumdaki dönüşümün ve İngiliz yönetiminin doğrudan veya dolaylı da olsa halka tesirinin gerçekleşebilmesi ve İngiliz çıkarlarının muhafaza edilebilmesi için bu alanlarda yapılacak değişimler zaruri görülmekteydi.

Buna ek olarak yine Osmanlı etkisinde olan yargı sisteminin ve anayasanın da uygulamadan kaldırılması ve yenisiyle değiştirilmesi gerekiyordu. Ancak bu değişimler uygulamaya konulurken bu bölgedeki varlıklarını güçlendiren İngilizler için esas sorun

oluşturan ve tartışma yaratan kısım, siyasal yönetimin yerel bir yönetici ‘aracılığıyla’ mı yoksa İngilizlerin gözünde zaten meşru görünen bu ‘himaye’nin doğrudan İngiliz güvencesiyle mi devam ettirileceği kısmıydı. Bu tartışmalar devam ederken Irak’ta İngiliz varlığını onaylamayan bir duruşun hem Araplar hem de Kürtler tarafından sergilenmesiyle ortaya çıkan bazı isyanlar kaçınılmaz olarak İngiliz sömürgeci için daha büyük bir sorun doğurmuştu (Rush & Priestland, 2001b: 173-179). Bu bağlamda da dolaylı yönetim olasılığı bölgede Arnold Wilson gibi isimler tarafından kabul edilmesi zor ve rahatsız edici olarak görülmeye devam etse de İngiliz dolaylı yönetim sistemi 1920 İsyanı sonrası, Wilson’ın da itibarını kaybetmesiyle, uygulamaya konulmak zorunda kalacaktı.

3.4. SÖMÜRGE KARŞITI AYAKLANMALAR

Irak’ta sömürge karşıtı ayaklanmalar olarak araştırma yapıldığında genelde ilk olarak 1920’de gerçekleşen büyük isyanla karşılaşılsa da bu tarihten önce meydana gelen ayaklanmaların da aynı karşıtlıkla ortaya konduğu ve 1920 isyanını hazırladığı söylenmelidir. Sömürge güçlerinin savaş sonrası bölgeye yerleşmeye başlamasıyla birlikte özellikle Araplara verilen bağımsızlık sözünün tutulmamasının da isyanlar üzerindeki etkisi büyüktür. Fakat daha önce de belirtildiği üzere, bölgede isyan edenler yalnızca Araplar değildi. İngilizlerin Batı dışı bölgelerdeki gruplar arasında ancak çıkarlarına göre bir ayırım yaptığı kaydedilmelidir. Yine de onlar için ‘irrasyonel ve gelişmemişlik’ gibi etiketlerin hepsi bu bölgelerdeki çoğu grup için geçerli bir görüştür. Irak’taki Kürt nüfusu için izlenecek planın gerekliliklerine dair bölgede veri toplamaya çalışan İngiliz elçileri, Kürtlerin Araplarla aynı devlet altında yönetilemeyeceğini beyan eder. Ayrıca Araplarla için olduğu gibi Kürtlerle ilgili de çekinceleri vardır (Rush & Priestland, 2001b: 124-128). Zira kendi otoritelerine ve sömürge sistemine karşı herhangi bir tutumun gelişmemesi adına bu bölge için de yönetim planlamalarını isabetli bir şekilde yapmaları gerekmektedir. Fakat hem Kürtler hem de Araplar tarafından gerçekleştirilen ayaklanmalar dolayısıyla İngiliz planları uygulanamamıştır. Haziran 1920’de İngilizler için sırasıyla Bağdat’ta ve Erbil’de “olası tehlike kaynakları” ve “sorun” yaratan durumlar şu şekilde sıralanmıştır:

Olası tehlike kaynakları

- (a) Şerifi propagandalar
- (b) Kürt sınırında sorun.

Sorun kaynakları.

- (a) Kürt milliyetçi propagandası
- (b) Revanduz'da yerel sorunlar
- (c) Hem (a) hem de (b) (Rush & Priestland, 2001b: 126).

Kürtlerin ve Arapların içinde fark edilen sömürge karşıtlığı İngilizlerin bu endişesini doğuruyordu. Bölgedeki Araplar adına söylemlerinde görüldüğü gibi bazı Kürt gruplarının da besledikleri sömürge karşıtı görüşler, bir etnik milliyetçilik örneği olarak görülüyordu. Ancak özellikle Arapların 'Avrupalı güçlerin desteğiyle' Türklere karşı verdiği savaştan sonra yaşadıkları kayıplar ve sonunda elde edeceklerini hayal ettikleri bağımsızlık ve Barış Konferansı'nda alınan kararlar sonucu 'kendi kaderini tayin etme' hayali yerini İngilizlerin ve Fransızların işgaline bırakınca Şerif Hüseyin ve çevresindekiler tarafından tepkilere yol açmıştır. Bu tepkiler ve beraberindeki yönetim sorunları İngilizler için daha büyük bir endişe oluşturmaya başlamıştır. Fakat bu sorgulama İngiliz mandasının hoşuna gitmeyen bir meseleyle daha yüzleşmesine sebep olmuş ve bir isyan gerçekleşeceğine dair hissedilen huzursuzluk raporlara şu şekilde yansımıştır:

I.O. [International Office?], her halükârda Mezopotamya'yı elimizde tutacağımıza dair bir açıklama yapılmasını öneriyor. Sayın Vansittart, herhangi bir eylemde bulunmanın gerçekten gerekli görülmesi halinde bir formül önerisinde bulunmaktadır. Benim kendi görüşüm, bu noktada böyle bir açıklamanın yapılması son derece sakıncalı olacaktır ve eğer böyle bir açıklama yapılacaksa, bunun tam tersi bir anlamda ve daha ziyade Araplara, eğer gerçekten çekip gitmemizi istiyorlarsa bunu yapacağımızı bildirmek amacıyla yapılması gerektiği yönündedir! Şimdi yapılacak herhangi bir açıklama, ne kadar dikkatli ifade edilirse edilsin ve ne kadar iyi niyetle yapılırsa yapılsın, bizimle sorun çıkarmak isteyenler tarafından kesinlikle yanlış yorumlanacaktır- tabii ki 1918 bildirgesinin hatırlatılması ya da Mezopotamya için de geçerli olduğuna dair çarpıcı bir emareyle belirtilmesi dışında.

Kral Hüseyin, Mezopotamya'da bizim uyguladığımız kontrolün aynısının Suriye'de Fransızlar tarafından uygulanmasına razı oldu. Faysal'a gönderdiği son telgrafta da örneklendiği üzere, şu anki tutumunun temelinde, niyetlerimizin kendisine

verdiğimiz sözlerle örtüşmediği endişesi yatmaktadır (Rush & Priestland, 2001b: 195).

Belgede görüldüğü üzere bölgede ortaya çıkan hoşnutsuzluklar karşısında İngilizler yalnızca sorun çıkarmak isteyen bir grup görmektedir. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla her ne kadar sözlerini tutmadıklarına dair hissedilen şüpheyi kavrasalar da onlara göre kendilerinin bölgeden ayrılması Irak'ın ve Arapların yararına olmayacak bir adımdır ve neredeyse tehdit içeren bir tavırla gerekirse 'çekip gideceklerini' belirtmişlerdir. Burada İngilizlerin kendilerini bölgede iletişimde oldukları Araplarla otorite sahipleri üzerinde bir güç olarak gördüklerini ve kendi yönetimlerine 'muhtaç olan Doğu' imgesinin yeniden zuhur ettiği görülebilir. Aynı zamanda Arapların tam bağımsız bir yönetim elde etme konusunda İngilizlere olan güveninin tamamen sarsıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle raporlarda belirtildiği gibi Arnold Wilson'ın doğrudan yönetim konusunda ısrarcı olmasının bu durum üzerinde önemli bir etki oluşturduğu aşikardır. Nitekim araştırmacı Peter Sluglett da Wilson'ın yönetim politikalarındaki hataların 1920 Irak İsyanı'na giden yolu hazırladığına işaret etmiştir (2007: 21-35). Belgelerde Wilson yönetimi ve Irak'taki Avrupa karşıtlığına ilişkin ifadeler dikkat çekicidir:

İlk olarak aktarılan eleştiriler ilk bakışta Albay Wilson'ın yönetimine yönelik oldukça ağır bir itham gibi görünebilir ve bu nedenle Albay Wilson'a hak vererek birkaç açıklama yapmak istiyorum. Suriye'den gelen eleştirilere çok fazla önem atfetmekten sakınmalıyız. Zira Bağdatlı subaylar konuyla tarafsız olamayacak kadar yakından ilgilenmektedir ve Albay Brayne gibi Suriye ve Mezopotamya hakkında çok derin bilgisi olmayan İngiliz subaylar da bilgilerini bu tek ve bir o kadar da kusurlu kaynaktan almaktadırlar. Bağdatlı subaylar, ülkelerinde kendilerine hemen bir görev tahsis edileceğini beklemiş olabilirler. Hüsrana uğrayan bu kişiler bugün hâlâ Suriye'de toplanmış durumdalar ve burada -herkesin söylediğine göre- işleri berbat etmekte ve kalıcı bir iş bulma ihtimalleri de yok denecek kadar az. Bayan Bell 11 Ekim'de Şam'dan şöyle yazıyor: "Sonunda anladım ki, Bağdatlı Rikabi'nin söyledikleri neredeyse tamamen doğru, bütün büyük askeri mevkiiler onların elinde. Partinin görüşlerini şekillendiren lider kadrosu da sadece Arap taraftarı değil, aynı zamanda da Avrupa karşıtı. Onlar, bağımsız bir Suriye ve Avrupa'nın denetimi, yardımı ya da tavsiyesi olmaksızın, tümüyle Avrupa'nın kontrolünün dışında bir Mezopotamya arzulamaktalar. Kuşkusuz, bu Ütopya'da kendilerine konforlu bir yer edinme peşindedir. Amaçlarına ulaşmak için her iki vilayetin de acil (ve bence nihai) çıkarlarını feda etmeye oldukça hazırlar; çünkü Suriyelilere ne olduğu konusunda doğal olarak kayıtsız olsalar da Mezopotamyalıların kaderi için de neredeyse aynı derecede kayıtsızlar, çünkü hiçbiri kendi ülkelerinde uzun süre yaşamamış (ya da çok azı yaşamış) ve hiçbirinin bu konuda kişisel bir çıkarı yok. Aralarında bizim büyük ailelerden tek bir fert bile yok, sadece Naci Süveydi var, o da geçen gün

Bağdat'tan öfkeyle döndü ve valilik görevini bıraktı, hatırlarsınız (Rush & Priestland, 2001b: 211).

Kasım 1919 yılında yazılan bu notlarda görülen odur ki bu aleyhtarlık geçici bir durum değildir ve 1920 senesi itibariyle gerçekleştirilen büyük isyanla hem durumun ciddiyeti hem de Arapların bağımsızlık isteklerindeki kararlılıkları sergilenmiş olacaktır. İngilizler bağımsız bir Mezopotamya hayalini bir “ütopya” olarak niteleyerek bu ütopyayı dile getiren ve Avrupa karşıtlıkları gerekçesiyle Suriye’de yer aldığı söylenen grup onlar açısından yönetimde işbirliği için uygun değildir. Ancak burada daha da önemli bir husus İngilizlerin anti-sömürgeci milliyetçi eğilimi görmeleri ve bunu basit bir Avrupa karşıtlığı olmaktan öteye yorumlayamamış olmalarıdır. Raporun bu belgesinde Arap milliyetçiliği olarak referans verilme de “Arap taraftarı” olan bu grubun bir de “Avrupa karşıtı” olduğuna değinilerek, yalnızca menfaat ilişkileri bağlamında bir değerlendirme yapıldığı görülmektedir. Belgelerin günlük yazışmalardan, raporlardan ya da notlardan oluştuğu bilinciyle birlikte Arap taraftarlığı, daha önceki kısımlarda değinildiği üzere, bir ‘Doğu tipi milliyetçilik’ örneği oluşturur ve Avrupalı güçlere karşı hasımların oluşması yabancı düşmanlığından ya da dini sebeplerden ileri gelmektedir (Coakley, 2018: 260-265). Belgelerde aktarılan sömürge karşıtı birlik, İngilizlerin çıkarlarına aykırı bir durum teşkil ettiği için bunu değersizleştirebilmek maksadıyla harcanan çaba, tüm hızıyla yükselişe geçen İngiliz karşıtlığı karşısında özellikle Sünni ve Şiiilerin topladığı Mevlitler ve sokaklarda artan propaganda faaliyetleri dolayısıyla görmezden gelinemeyecek bir duruma evrilmeye başlamıştır.

1919 senesinin sonlarında bölgede İngilizler adına huzursuzluk yaratan sömürge karşıtı bilinç, 1920 senesinin Mayıs ayında sömürge karşıtı milliyetçi isyanlarla İngilizleri defetmek adına örgütlü bir şekilde ortaya konacaktı. Şerif Hüseyin ve oğullarının artan İngiliz karşıtlığı karşısında ne yapılması gerektiğine birbirleriyle iletişim halinde olan İngilizler, merkezi bir hükümet kurulabileceği ve buraya bir Arap temsilci atanabileceği fikrini şu sözlerle değerlendiriyorlardı:

Bununla birlikte, her şey söylenip yapıldığında, ileriye doğru kararlı bir adım atmanın zamanının geldiği kesindir ve bu noktada ben, dikkate alınması gereken bir sonraki önemli adımın, Mezopotamya’nın egemenliğinin sağlanacağı ve en azından bir Arap temsilcinin bulunacağı merkezi bir Hükümetin kurulması olduğuna

inanıyorum. Böyle bir organın alternatifi bir Arap Emiri'dir ki mümkünse bu alternatiften kaçınmak gerekir. Fakat bunun için de epeyce düşünülmesi gerekiyor. Bu süre zarfında, Bay Garbett tarafından önerilen bazı yerel önlemler ve desantralizasyon gibi konular üzerinde çalışılabilir.

Bu durum Şerif'in entrikalarına karşı gerçekten etkili olan tek karşı propagandadır. Fakat Faysal'ı bize sorun yaratması için finanse etmeye devam edip etmeyeceğimiz konusu bir muammadır. Albay Wilson 3 Eylül tarihli bir telgrafında "Faysal'a Mezopotamya'yı rahat bırakmasını söylemenin zamanı geldi, aksi takdirde kendisinin ve babasının sübvansiyonu durdurulacaktır" şeklinde bildirmiştir. Muhtemelen Suriye'yi boşaltırsak Faysal'ı Fransızlara karşı finanse etmek çok zor olacaktır ve paramızın Mezopotamya'da değerlendirilmesi, tedariki kesmek için bir başka gerektir. Ama yine de Kral Hüseyin olacak (Rush & Priestland, 2001b: 213-214).

Bu anlamda Şerif Hüseyin ve Faysal'ın İngilizlerle işbirliği yaptığı açıkça ortada olmasına rağmen onları finanse etmenin zorlaşmasının bir sebebi vardır: İngilizler bağımsızlık sözlerini tutmamışlardır. Arkalarından 'entrika' çevrildiğini düşünen İngilizler daha fazla risk almamak için bir Arap bir temsilcinin olduğu merkezi bir hükümetin kurulması gerektiğinin ve Irak'taki yerlerini güvence altına almalarını sağlayacak bir yatırım yapılması gerektiğinin farkındadırlar. Lakin yine de İngilizler karşılarında Arap gruplarının bir araya geldiklerini görürler ve esasında bu karşıtlığın ciddiyetini gösteren bir durum olarak 26 Nisan 1920 tarihli raporda bir Emir seçilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Ancak elbette ki belli şartlarla:

İngiliz Hükümetinin beyanlarına uygun bir Hükümet kurmanın en kolay yöntemi, Hükümetin başında Mandater Güç ile işbirliği yapmaya istekli ve aynı zamanda halk tarafından kabul edilebilir bir Emir'in bulunmasıdır- tabi böyle bir adam bulunabilirse (Rush & Priestland, 2001b: 223).

Doğrudan yönetim konusunda neredeyse iki yıl boyunca kararlı olan İngilizler açısından bölgede paniğe yol açan memnuniyetsizliklerle birlikte politika değişimi yaşanmaya başlamıştır. Ancak bu karar artık geç kalmış bir karardır. Hem Araplar hem de Kürtler bekledikleri bağımsızlığı elde edemediği için artık direnişe geçmeye ve bu durum karşısında sessiz kalmamaya karar vermişlerdir. Keza belgelerde Sünni yönetim altında yıllarca baskı altında tutulduğu ileri sürülen Şiiler ve nüfus olarak daha yoğun olduğu söylenen Sünniler yıllardır süregiden mezhepsel anlaşmazlıklarına rağmen İngilizler

karşısında bir araya gelmeye başlamışlardır. Nitekim 27 Nisan 1920 tarihli aynı raporda bu duruma şu sözlerle tanıklık edilmektedir:

Şu anda Şiiiler ve Sünniler arasında bir kaynaşma eğilimi var, ancak bu bizim işgalimizin bir sonucu ve eğer geri çekilecek olursak, iki mezhep arasında çok yakında aleni bir kopuş yaşanacaktır (Rush & Priestland, 2001b: 216).

İngilizler tarafından kabul edilen ve hatta itiraf edildiği ileri sürülebilecek olan bu argüman, bölgede sömürgecilere karşı ortak bir mücadelenin olduğunu kanıtlayan göstergelerden biridir. Belgelerde yer alan ifadelerdeki tutarsızlık, İngilizlerin Oryantalist bakış açısının bölgede ortaya çıkan milli bilinci değersizleştirememesinden ve bunu kabul etme zorunluluğunun doğmasından kaynaklanır. İngilizler sömürge karşıtlığıyla mücadele edebilmek için ifade özgürlüğü ve demokrasi isteyen birçok Arap gazetesine de sansür uygulayarak karşıtlıkların şiddetini tetiklemişlerdi (Bashkin, 2009: 38-41). Öte yandan daha önce de belirtildiği üzere, Kürtler için de aynı memnuniyetsizlik söz konusuydu. Araplara verdikleri sözler gibi Güney’de özerk bir Kürt devleti ya da İngilizlerin himayesinde bir Kürt devleti kurulacağına dair söz veren İngilizler bu düşüncelerinden de kendi çıkarları doğrultusunda olmadığı için vazgeçmişlerdi. Zira bağımsız bir Kürt devleti olması Irak’taki İngiliz mandasının hakimiyetini de sarsabilirdi. Kendilerine karşı halihazırda cephe almış olan ve bağımsızlıkları için İngilizlerden söz almış olan Araplar Kürtlere özerklik verildiği takdirde kendilerine verilen bu sözü hatırlatabilir ve dahası bunu elde etmek için harekete geçebilirlerdi (Eskander, 2001: 155).

Şeyh Said gibi bazı dini liderler ise şeriat hukuku altında Arap liderlerle birlikte kurulacak bağımsız bir devlet istiyorlardı ve esasında 1920 Irak İsyanı’ndan önce zaten harekete geçmişlerdi. Raporlardaki notlara göre:

Şeyh Said 25.5.19 tarihinde bir Ajan ile yaptığı görüşmede, kendisinin ve Bağdat sakinlerinin büyük bir kısmının Şeriat Kanunlarına dayalı bir Arap Kralı yönetiminde bir Arap İdaresi istediklerini söylemişti (Rush & Priestland, 2001b: 280).

Olası bir Kürt bağımsızlık hareketine karşın Nusaybin’de toplanan Türk ordularının varlığına değinildikten sonra savaş sonrası durumda çatışmaların yeniden başlayacağı endişesiyle birlikte Irak’ın ‘geleceği’ne dair de kaygılar olduğu belirtilmektedir. Suriye ve Hicaz’da toplanan bir grubun dışında, Hintli memurların da İngilizlerin politikaları karşısında toplandığına dair bilgiler verilen raporda bir memurun taşıdığı ve Türkçe’ye şu şekilde tercüme edilebilecek olan bir pankart bağımsızlık ve özgürlük taleplerini göstermesi bakımından ilgi çekicidir:

Çok yaşa Bağımsızlık.

Özgürlük, Bağımsızlığın kızıdır.

Bağımsızlık olmadan özgürlük, özgürlük olmadan da şeref olmaz.

Bağımsızlık bizim en adil ve kutsal hakkımızdır.

Biz bağımsızlık istiyoruz çünkü bizler köle değil bağımsız olacağız.

Arap Bayrağının gölgesi altında ve Arap Birliği içinde yaşamadıkça tam bağımsızlığa sahip olamayacağız.

Ölene kadar bağımsızlığınızı koruyun.

Ulusumuz çok yaşa.

Çok yaşa Yüce Sultan Birinci Hüseyin, Arapların Kralı (Rush & Priestland, 2001b: 281-282).

Bölgedeki direnişlerin sergilenişlerinin birçok farklı araçlarla gerçekleştirildiği görülebilir. Henüz 1920’ye gelinmemişken ortaya koyulan bu sömürge karşıtı milliyetçi hareket ve birlik, İngiliz yönetimini tedirgin etmenin yanı sıra toplumun bağımsızlık arzusunu aslında en başından İngilizlere göstermiş oluyordu. Bölgede gözlemlenmesi zor olmayan ve hatta kayıtlara yansıdığı haliyle dahi yoğun olarak sezilen sömürge karşıtı eylemler dışında, bağımsız bir Arap devleti kurulmasının talep edilmesi, Avrupa-merkezci bakış açısıyla bakıldığında bir Arap milliyetçiliği hatta Pan-Arap milliyetçiliği dışında değerlendirilemezdi. Ancak buradaki talepler, Oryantalist milliyetçilik analizlerinin iddia ettiğinin aksine liberal niteliklere sahipti. Liberal milliyetçilik özelliklerinin ‘Batı dışı dünyada’ görülemeyeceğini, görülse bile ancak Batı’dakinin kopyalanmasıyla gerçekleşebileceğini söyleyen Oryantalist milliyetçilik literatürünün aksine, bölgedeki sömürgecilerin etkisiyle burada kendine özgü bir milliyetçilik modeli

gelişmiştir. Burada çok yönlü ve ülkelerarası etkileşimlerden doğan bir durum söz konusudur. Fakat Avrupa-merkezci bakış açısı milliyetçiliğe dair ‘iyi’ olan özelliklerin Batı’ya, ‘kötü’ olanların Doğu’ya ait olduğunu söyler. Buna göre, Doğu’da gelişen milliyetçiliklerin etnik ve dini kaygıları onu “sivil yaşamı tehdit eden” bir ideoloji haline getirir (Chatterjee, 1993: 4). Bu anlamıyla moderniteyle bağı henüz oluşmamış olan koloni ülkelerindeki bağımsızlık talepleri ve isyanlar da ancak Avrupalı sömürgecilerin eğitim, siyaset ve sosyal yaşamdaki tesiriyle ortaya çıkabilir (Kohn, 2005: 270-272). Özellikle Osmanlı’dan ayrılan ülkeler için gelişen anlatıda Osmanlı’nın ‘Batı tipi modernleşme’ politikalarından gelen bir etki olduğuna değinilir. Batılıların reformlarda Osmanlı’ya ‘yardım etmesi’ buradaki toplumların bilinçlenmesindeki en önemli faktör olarak aktarılır. Daha öncesinde temsil hakkına, bireysel hak ve özgürlüklere ve vatandaşlığa dair bir fikri olmayan bu toplumlar Batı’nın desteğiyle bu bilince erişmişlerdir (Göçek, 2002: 26-31). Fatma Müge Göçek’in anlatısında eklenmeyen ancak belki Arapların, Ermenilerin, Türklerin ve Rumların ‘gelişen’ milliyetçilikleriyle ilgili anlatılmak istenen Kohn’un anlatısında farklı bir örnekle vurgulanmıştır. Bu söylem, siyasal özgürlüğü Batılı öncülerinden öğrenen toplumların, nasıl daha ileriye gittikleriyle ilgilidir:

Ticaret ve ticari kapitalizmin gelişmesiyle birlikte Anavatan [Motherland] ve koloniler birbirlerine bağlanmış, bu da onlara ortak bir çıkar ve ortak bir gelecek hissi vermiştir. Siyasi açıdan sömürge halkı Avrupa kıtasındaki herhangi bir halktan çok daha özgürdü; hatta Büyük Britanya’daki İngilizlerden bile daha özgürdüler (Kohn, 2005: 272).

Batı dışı dünya ve bu anlatıda Orta Doğu, prematüre devletlerdir ve nihayetinde gelişim gösterdiklerinde ‘ana’ öğreticilerine karşı çıkmayı öğrenirler, zincirlerini kırarlar. Bu noktada henüz gelişimini tamamladığını düşünen Batılı ülkeler devreye girer ve onlara ‘yol göstermek’ için müdahalede bulunur zira onlar henüz hamdır, eksiktir ve hatalıdır. Sömürgecilerin gözünde, Irak’taki bağımsızlık mücadelesi, arzusu ve çağrısı da ‘kendinin farkında olmayan’ ve tüm gelişmemişlikleriyle harekete geçen grupların bir ‘çabası’ndan ibaret görülür. Esasında Irak’a ve Iraklıya dair “önyargıları” onları böyle düşünmeye ve yazmaya yönlendirir (Kadhim, 2012: 24).

Bu eylemcilerin öncelikli arzuları ve gayeleri sömürge yönetiminden ‘bağımsız olmak’ ve ‘kendi kaderini tayin etmek’tir. Ancak incelenen belgelere yansıyanlardan görülebildiği kadarıyla, İngilizlerin “iştahı kabaran Arap milliyetçileri”nden başka bir amacı olan bir grup görmek istemedikleri ve sömürge karşıtı bilinci kabul etmekte zorlandığı görülebilir (Rush & Priestland, 2001b: 176). Bu anlamda da buradaki milliyetçi hareketler onlar için etnik öğelerle bezenmiş ve irrasyonel görünmektedir. Avrupa-merkezci anlatı kendi kavramsal kategorilerinin dışına çıkamaz ve etnik unsurlarla bezeli milliyetçiliğin ardında başka bir emel görmek istemez. Görmezden gelinen diğer bir durum ise ortak bir paydada birleşmesi zor görünen iki İslami mezhebe mensup Arapların ve onlardan ayrı olarak Kürtlerin aynı amaç çatısında buluşuyor olmalarıydı. Etno-sembolizm yaklaşımında kullanılan İslam’ın mezhepler arası çatışmaları tetikleyen bir yönünün olduğu ve Hristiyanlığa kıyasla ‘tebaa’ olmaktan öteye gidemeyen toplumlar oldukları gibi analizler de bu çerçevede yanlışlanmış olmaktadır (Batatu, 1978: 23). Bütün bu grupların harekete geçmesi için zemin hazırlayan temel faktör İngilizlerin Irak topraklarını işgaliydi. Tüm bu karşıtlıklar, yönetim krizi ve kendi kaderini tayin etme hakkına ve verilen sözlere rağmen buradaki halkın elde edemediği bağımsız devlet neticesinde ortaya çıkmıştı. Nihayetinde artarak devam eden bu memnuniyetsizlikler 1920’deki büyük isyanın yükselişiyle sonuçlanmıştı.

3.5. İNGİLİZ KARŞITI BİRLİK VE 1920 IRAK İSYANI

İsyanlara zemin hazırlayan temel etkenlerin yanı sıra özgür olmak isteyen Irak toplumu bu hakların daha fazla başka güçler tarafından gasp edilmesini istemiyordu. İsyandan yaklaşık bir sene önce kayıtlara geçen bir Mezopotamya Birliği de bu durumun devam etmemesi adına kurulan bir ittifaktı. 6 Ağustos 1919 tarihli bu rapora göre Suriye’de yer alan bu birliğin amacı Irak için tam bağımsızlık elde etmektir ve bu yüzden de İngiliz karşıtıydı. Türk ordusunun eski subayları, Suriye’deki Arap ordularının Mezopotamya subayları ve Hicaz’dan birtakım kişiler grubun üyeleri idi. Birliğin Halep, Ürdün ve büyük ihtimalle Medine’de de şubeleri olduğu belgelerde kaydedilmektedir. İngilizler için önemli olan husus, birliğin nihai amacını gerçekleştirebilmek adına ortaya koyduğu

faaliyetlerdir. Grubun planları ve eylemlerinin olasılıklarına dair raporda şu şekilde bir değerlendirmeye yer verilmektedir:

Birliğin şimdiki planlarının tüm Mezopotamya'da ve ayrıca çöldeki Arap kabileleri arasında İngiliz karşıtı propagandayı yaymak olduğu söyleniyor. Bu kapsamda İbn Raşid, İbn Suud, Muntifiq liderleri ve Yemen Kabilelerinin yöneticilerine de temsilciler gönderilmesi amaçlanıyor. Nitekim Irak, Arabistan ve Suriye Çölü'nde genel bir ayaklanmaya yol açma için girişiminde bulunulacaktır (Rush & Priestland, 2001b: 289).

Bu birliğin Suriye Ordusu'ndaki Mezopotamyalılar üzerinde 'tam kontrol'ünün olduğu belirtilir. Belgelerde Mezopotamya'daki propagandaların Şam'daki son karakol komutanı Cemil Bey tarafından yönetildiği söylenir. Ayrıca Cemil Bey'in son Türk Genelkurmay Başkanı Raşit Bey ile iletişimde olduğu ve 20 Temmuz'da Bağdat'ta bir araya geldikleri iletilmektedir. Teyit edilememiş bir hikâye olsa da Faysal'ın kardeşi Emir Zeyd'in, Faysal Avrupa'dayken, bu birliğe Mezopotamya bağımsızlığını aldığı anda hükümdar olmak şartıyla destek olma eğiliminde olduğu ileri sürülür (Rush & Priestland, 2001b: 290-291). Uzun bir listeyle birliğin daimî üyeleri sıralanmıştır ve içlerinde Arapların Şam'daki ordusunun lideri, Yasin Paşa, Anadolu'dan gelen Miralay Raşid Bey ve Şerifi güçlerden isimler vardır. İlerleyen haftalarda İngilizler kendi yönetim planlarının ve bölgedeki uygulamalarının bu birliğin faaliyetlerini şekillendiren bir unsur olduğu kanaatine vardıklarını ve aksiyonlarının bunu göz önünde bulundurarak alınması gerektiğine dair tartışmalar yürütmüşlerdir (Rush & Priestland, 2001b: 289-292). Ancak bir önceki bölümde belirtildiği üzere, Arnold Wilson gibi İngiliz temsilcilerin bölgede tam hakimiyet kurmak istemesi ve güvenilir bir Arap yönetici bulabilme konusundaki endişeleri İngiliz karşıtı hareketliliği artırmıştır. Arapları memnun edecek ölçüde bir özgürlük sağlanmadığı takdirde Irak'ta asayişin sağlanmasını mümkün görmeyen İngilizler çıkarlarını kaybetmek istemiyorlardı. Araplar tarafından Bağdat'ta gelişebilecek büyük çaplı bir ayaklanma olacağına dair bazı isimler tarafından bilgilendirilen Fransızlar, İngilizlerin mektupta şöyle yazdığını raporlara kaydetmişlerdir:

Bay Kumaid, Şam'daki İngiliz yanlısı oylara karşı Lütfullah'ın Mısır'ı kışkırtma teorisini doğruluyor; ancak Bağdatlıların İngiliz karşıtı duygularının daha önemli olduğunu düşünüyor. Kendisi Mezopotamya'da bize karşı güçlü bir milliyetçi-liberal hareket başladığını söyledi (Rush & Priestland, 2001b: 296).

İngiliz sömürgeci karşıtlığıyla birlikte eşitlik ve adalet gibi talepleri olan bu bağımsızlık hareketinin liberal milliyetçi fikirler beslediği görülmektedir. Ancak burada belirtilenin aksine bölgedeki milliyetçiliğin etnik milliyetçilik olarak görüldüğüne de belgelerde rastlamak mümkündür. Bu anlamda bölgedeki anti-kolonyal milliyetçi hareketin sahip olduğu kendine özgü ve Batı'nın belirlediği standartların dışında çok yönlü bir milliyetçilik örneği olduğu görülebileceği gibi, İngilizlerin kullandığı ifadelerin de kendi içinde bir tezat oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca alıntıdaki bu bölümde bir başkasının görüşünün aktarıldığı görülmektedir ki bunun raporların diğer bölümlerinde onaylanan ya da sürdürülen bir görüş olmadığı kanaatine varmak mümkündür. Liberal, etnik ve sömürge karşıtı milli bilince sahip olan bu toplumlarda direniş ve hak arayışı sömürge yönetimi altında olduğu ve farklı bir kültürden doğduğu için farklılaşıyordu. Diğer bir ifadeyle özgün nitelikleri sömürgecilikle birlikte daha farklı unsurlarla da birleşmek mecburiyetinde kalıyordu. Bazen Hristiyan sömürgeci güce karşı İslam'ın çatısı altında birleşen gruplar, bazen de etnik bir birliktelik duygusundan besleniyordu. Buradaki bağlayıcı etmen ve ortak gaye ise İngiliz sömürgesinin defedilmesine karşı ortak güdülenme ve sömürge idaresinden bağımsız bir devlet kurulmasına dair beslenen arzuydu.

Belgelere yansıyan bir raporda Mekke'ye çok yakın bir bölgede Kral Hüseyin ile buluşan bir Albay'ın notlarına yer verildiği ve buradaki hareketin tehlikeli olmaya başladığına dair uyarıda bulunulur. Ancak Hüseyin'in ve oğlu Abdullah'ın bu hükümet darbesinde (*coup d'état*) yer aldığına dair herhangi bir gösterge olmadığı belirtilir. Bu protestolar ve ayaklanmalar ise *Binbir Gece Masalları* (*Arabian Nights*) benzetmesiyle tasvir edilir: “Görünüşe göre olayda “Binbir Gece Masalları”ndan bir esinti var ve Suriye'nin farklı bölgelerinden de çok sayıda protesto mesajı gönderildiği söyleniyor.” (Rush & Priestland, 2001b: 307). Bu benzetme özellikle, İngilizlerin olaylara bakış açısını serimlediği için manidar görünmektedir. ‘Doğu’nun birçok medeniyetinden toplanan masalların yer aldığı *Binbir Gece Masalları* kitabı, çeşitli kültürleri de içinde barındıran farklı ülkelerin hikayelerinden derlenen bir kitap olarak ilkin Farsça ve Arapça olarak yayımlanmıştır. İçinde sadece ‘Doğu’ya ait hikayeler vardır ve İngilizceye çevrilmesi 19. yüzyılı bulmuştur (Ulutürk, 1992). Masalın ilk yaygın okunan ve çok satan İngilizce çevirisinin

Richard Francis Burton¹⁵ tarafından yapıldığı ve Binbir Gece Masalları'nın bu çevirisinde şaibeli anlatı olduğuna yönelik görüşler vardır (Karimzadeh, 2011). Bu eleştiriler çevirideki Oryantalist bakış açısına yöneliktir ve Burton'ın bu çevirisinin 'Doğulu'nun Batılı'nın iktidarını kabul ettiği anlamına dayandırılarak yapıldığı ileri sürülür. Masalları dikkatlice İngilizceleştirdiğini söyleyen Burton, metinlerde anlatılanların bir 'barbarlık' örneği olduğunu söyler. Çevirisinde sıkça yer verdiği dipnotlarda da 'Doğulu' hayatının ve 'Doğu'nun barbarik, egzotik ve 'medeniyetten uzak' eylemlerinin tasvirine yer verir (Karimzadeh, 2011). Kuşkusuz Irak'taki protestolar için yapılan bu benzetmenin alt metninden okunabilecek şeylerden biri de Burton'ın 'gördüğü' barbarik öğelerdir. Aynı zamanda Doğu'nun etnik ve egzotik bütün öğelerini temsil eden bu kitaba yapılan referansta, ayaklanmaların farklı 'Doğu toplumlarını' birleştirdiği de düşünülmektedir. 'Arapların' anlatısından oluşan bir hikayeler bütünü olarak bu masalların temsil ettiği düşünülen 'Arap birliği', cümbüş, kaos ve Doğu'ya ait olduğu düşünülen 'tuhafliklar' bu hareketlerde bir araya gelip vücut bulmuş olur.

İngiltere'nin sömürgesi olan diğer ülkeler de dahil olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde dikkatle takip edilen, birçok protesto ve isyana rağmen devam ettirilen Orta Doğu'daki işgaller Hindistan'da da sorgulanmıştır. Burada haftalık olarak yayımlanan *Zamindar* gazetesinin 18 Mayıs 1920 tarihinde basılan sayısının raporlara yansıtılan kısmında İngilizlerin neden Irak'ta kalmakta ısrarcı olduğu gibi cevabını içinde barındıran birtakım sorular yer almaktadır:

Peki İngiltere neden Arap dış politikasını ve aynı zamanda Hicaz Demiryolunu kontrol etmek istiyor? Neden bu çorak ve çöl topraklarını kontrol altına almaya kararlı? Hicaz'ı elinde tutma arzusunun altında yatan herhangi bir siyasi neden var mı? Yoksa bu ülkede İngiltere'nin işgalini zorunlu kılan petrol kaynakları, elmas ya da altın madenleri, ayrıca İngiliz ticaretinin çıkarları ve İngiliz gücünün kuvvetlendirilmesi için büyük limanların varlığı mı söz konusudur? (Rush & Priestland, 2001b: 310)

¹⁵ Burton İngiliz koloni döneminde Doğu Hindistan Şirketi'nde ve İngiliz donanmasında İngiliz istihbarat ajanı olarak da çalışmış olup Arapça, Farsça ve Türkçe dahil birçok Doğu dilini bilmektedir. Bu anlamda hem Doğu olarak adlandırılan bölgelerde hem de Orta Doğu'da yaşamış olan Burton'ın yalnızca çevirisinde bile görülen ırkçı, seksist ve Oryantalist tutumu önem arz etmektedir. Aynı zamanda İngiliz sömürgeciliğinin neredeyse bütün dünyaya yayıldığı 19. yüzyılda, yaptığı çeviriye eklediği bazı dipnotlarla sömürgeciliği övdüğüne dair yapılan değerlendirmeler ve diğer eleştiriler için bkz. Karimzadeh (2011).

İngilizlerin bölgede çıkarının olduğu ve basitçe iyi niyetli sebeplerle bölgede olmadığı açıktır. Daha önce de değinildiği üzere, Hindistan'a giden ticaret yolunu elinde tutmak, Türkiye Petrolleri aracılığıyla keşfine başlanan petrol yataklarına sahip olmak ve sömürgecilikteki ezeli rakibi Fransa'nın Orta Doğu'da elde ettiği topraklara karşı bir güç elde etmek gibi sıralanabilecek birçok sebepten dolayı İngiltere tüm direnişlere ve karşı çıkışlara rağmen bölgeden ayrılmayacaktır. 'Güvenliği', şiddet içeren kanlı önlemlerle sağladıktan sonra işbirlikleriyle bir şekilde bölgedeki iktidarını koruma altına alacaktır.

İngiltere'ye yöneltilen soruların yanı sıra sömürge karşıtı birlik oluşturabilmek için devam eden görüşmeler, İngiltere'nin yakından izlediği tehlike unsuru olarak görülen bir durumdur. 'Mevlit'ler düzenleyerek buluşmalar gerçekleştiren Şii ve Sünni liderler, İngilizler tarafından dikkatle takip ediliyorlardı. Çok yakında gerçekleştirilecek olan büyük protestolar için zemin hazırlandığının farkına varmak istemeyen İngilizler, bu görüşmelerin sonucunda varlığını tüm gücüyle meydana çıkaracak olan milliyetçi seferberlik için atılan adımları küçümseyici bir tavırla gözlemlemeye devam ediyorlardı. Polis raporlarına geçen 22 Mayıs 1920 tarihli kayıtlara göre Şah'ın Irak'a gelişi çok az ilgi görmüştü ve karşılama verilen resepsiyonun 'sönük' olarak nitelendirildiğine dair notlar bulunmaktaydı. Ancak notların devamında, 18 Mayıs gecesinde düzenlenen bir mevlide 150-200 kişinin davet edildiği belirtilmiştir ve esasında bunun İngilizlere karşı yürütülen seferberliğin bir parçası olduğu aşıkardır. Bunun 'milli' bir mücadele olduğu her ne kadar kabul edilmese de Arapların kendilerine karşı birleştiğinin farkında görünmektedirler: "Tüm bu gelişmelerin [Mevlitlerin], Sünni ve Şii kesimlerin geniş bir yelpazede temsil edildiği bir kampanyanın parçası olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur." (Rush & Priestland, 2001b: 312). Notların devam eden kısmında Şiiilerden ve Sünnilerden katılım sağlayan isimler verildikten sonra şöyle devam edilir:

[Mevlitte] Hatırı sayılır bir İngiliz karşıtlığı göze çarpıyordu. Tartışmaların neredeyse tamamen siyasi olarak yürütüldüğü küçük gruplar oluşturulmuştu. Eşrafın önde gelenleri özel bir odaya çekilerek baş başa bir toplantı düzenlemişlerdi. Davet edilenlerin dışında yaklaşık olarak 200 kadar kişinin de davet edilmeden katılım sağladığı tahmin ediliyordu. Sünni bir "Mevlid"nin bir Şii'nin evinde gerçekleştirilmesi ise oldukça önemli bir durumdur (Rush & Priestland, 2001b: 312).

Ardından yapılan değerlendirmelerde ise şu ifadeler dikkat çekicidir:

Böylesi bir durum daha önce İslam'da hiç yaşanmamıştır. Bu duruma [Sünni ve Şii ittifakına] itiraz eden kişiler susturularak, ortak düşman -İngiltere- karşılarında olduğu sürece herkesin birlik olması gerektiği söylenmiştir (Rush & Priestland, 2001b: 313).

İngiliz sömürgesi karşısında oluşan 'milli bilinç' esasında itiraf edilmiş olur. Bu noktada belgelerde tarihsel gelişmelerin anlatımı sırasında kabul edilen durumun literatürdeki Avrupa-merkezci anlatılarda kabul edilmiyor olması ise ironiktir. Özellikle İslam'daki mezhepsel ayrımlar üzerinden Armstrong'un yaptığı etno-sembolist milliyetçilik yazınında mezhepler arası bitmek bilmeyen çatışmalar ve bundan doğan kaos ortamı tanımlamaları, burada sömürgeci karşısında oluşan birliğin değerlendirilmesinde genelleyici ve yetersiz kalır (Armstrong, 1982: 136-145). Diğer taraftan Smith'in ileri sürdüğü bu toplumlardaki organik ve etnik bağların milli bir bilincin gelişmesi önünde engel teşkil ettiği ileri sürülür (Smith, 1994: 26-30) ancak belgelerde sömürgeciler karşısında birlik olan milliyetçi toplumlar görülür. Batı'nın belirlediği 'standartları' karşılamayan Doğu'daki milliyetçi direniş ve hareketler, özgün bir değerlendirmeye tabi tutulmaz. 'Seküler Batı toplumları'yla bağdaşık, iç içe ve ancak bu çemberde anlam kazandığı düşünülen milliyetçilik kavramının, Doğu'da farklı bir formda ortaya çıkması mümkün görünmemektedir (Chatterjee, 1998: 63-64). Henüz modernitenin gereklerini yerine getirmediği düşünülen bir toplumda böyle bir ideolojik bilincin var olması mümkün görünmemekle birlikte, raporlarda yer alan gözlemlere göre reddi mümkün olmayan bir birlik söz konusudur. 'Millet' olma durumunun temeli olarak görülebilecek olan bu birliktelik, Avrupa-merkezci bakış açısına göre Batı dışı toplumlarda ancak etnik unsurlarla tezahür edebileceği düşünülen bir mefhum olarak yerini korur. Oysa, sömürgeci güç karşısında birleşen bu grupların rasyonel ve liberal bir bilinçle bir araya geldikleri görülebilir.

Yine kayıtlara geçen notlara göre neredeyse her gün düzenli olarak gerçekleştirilen mevlitler aracılığıyla buluşan Şii ve Sünni grupların "hayatları pahasına haklarını savunacakları" belirtilmiştir. Devam eden ziyaretler hakkında yazılanlar dikkate değerdir:

Bu ikilinin ne kadar süre birlikte hareket edeceğini kestirmek zor ancak bu durum sürdüğü müddetçe tehlikeli bir durum söz konusu olacaktır. Siyasi konular artık her

yerde, herkes tarafından ve hiç çekinmeden tartışılıyor. İster hayali ister gerçek olsun, bu birliklilik sayesinde özgüven kazanan halk, Hükümeti eskisinden çok daha rahat bir şekilde eleştirebiliyor. Bu “Mevlit”lerin en büyük amacı alt sınıflara ulaşmak ve onları siyasi meselelere ilgi duymaya teşvik edebilmektir. İşte tehlike bu sınıftan gelmektedir (Rush & Priestland, 2001b: 314-315).

Yönetemeyeceklerini ya da kontrol altına alamayacaklarını düşündükleri bu ‘alt sınıfların’ bilinç kazanması İngilizler için korkutucu bir durumdu. Mevlitler aracılığıyla gerçekleştirildiğine şahit olunan birliğin ise “hayali” olabileceği iddiası, buradaki karşıtlığı değersizleştirmek adına kullanılan ifadelerden biridir. Bu bağlamda mevlitlerde birlik duygusu yaratabilmek ve toplanan grupları harekete geçmeye teşvik edebilmek amacıyla birtakım araçlar kullanılır. Buradaki en önemli araçlardan birinin de şiirler olduğu söylenebilir. *Dangers of Poetry* kitabında Kevin M. Jones, şiirlerin bölgedeki mezhepsel ayrılıkları elimine ederek bölgedeki modern toplumsal hareketlerin inşasında önemli bir rolü olduğunu söyler ve şu ifadelerle yer verir:

Bağdat mevlitlerinin devrimci anti-sektaryen doğası, modern isyancı şairin ‘kültürel ve siyasi değişimin bir etkisi olduğu kadar bir öznesi’ olarak hizmet etmesine ve modernitenin yeni ‘toplumsal alanının’ yeniden inşasına katılmasına olanak sağlamıştır (2020, 50).

Avrupa-merkezci düşüncede ileri sürülenin aksine, Doğu’da ve sömürgeleştirilen bölgelerde Batı’da tarifi yapılan milliyetçi direnişin sınırlarının dışına çıkıldığı görülür. Oryantalist söylemin Doğu’daki örnekleri değersizleştiren direniş ve milliyetçilik anlatısının aksine bölgede milliyetçilik ve modernite tanımları tüm özgünlüğüyle ortaya çıkar. İsyancı şairlerin (*rebel poets*) milli bir seferberlik oluşturma gayretinin dışında kolonyal işgalin dayattığı ve bölgede egemen kılmak istediği etkilere karşı da bir direniş örneği olduğu görülür. Jones’un kaydettiği üzere:

İsyancı şiir, aynı zamanda sömürgeciliğe karşı bir direniş eylemidir ve Batı’nın ilerlemesini ve Doğu’nun durağanlığını özcü bir ‘kültürel farklılığın’ sonucu olarak tasvir eden ‘sömürgeci modernitenin’ alenen bir reddidir (2020: 49).

Başka bir araştırmada da şiirlerin bölgede etkili bir toplumsal ve siyasal mobilizasyon araçlarından birini teşkil ettiğini kaydedilmelidir (Yüksel, 2023b: 404). Belgelerde belirtildiği üzere alt-sınıfların uyanışını alenen bir tehdit olarak gören Avrupalı sömürgeciler ise sömürgeleştirdikleri bölgelerde ülkenin ileri gelenleriyle işbirliği yapmak suretiyle bu tehlikeler için önlem alırlar.

Ancak bu durumda herhangi bir yöneticinin desteği kalmadığı için İngilizler kendilerine karşı oluşan bu birliği etkisiz hale getirebilmek adına çeşitli yöntemler denerler. Önceki notlarda değinildiği üzere, bu karşıtlığı destekleyen Faysal'ı, sağladıkları ödenekleri kesmekle tehdit ederler. Aynı zamanda sürekli verilen taahhütlerle bu sözlerin tutulacağına dair bir izlenim oluşturabilme çabası içinde yapılan propagandalar isyan gerçekleşene kadar kullanılan yöntemlerdi. Lakin 1920 yazı itibariyle bu yöntemler fiziksel şiddet içeren bir hal alarak, kanlı bir baskıya dönüşecekti. İngilizlerin diğer sömürgelerinde de yankı bulan olaylar karşısında Hindistan'dan bazı notlar da kayıtlarda kendine yer bulmuştur (Rush & Priestland, 2001b: 310). Bölgede bulunan İngilizlerin ya da herhangi bir Avrupalı sömürgecinin başından beri hatalı olduğunu ancak Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal'ın da bu güçlerle işbirliği yaparak kendilerini, ülkelerini ve dinlerini sattıklarını söyleyen Hindistan Mohammadi'den aktarılan bir raporda, İngilizlere karşı ayaklanan Araplar için yazılanlar ise bu protestoların nasıl bir karşılık bulduğunu gösterir niteliktedir:

Savaşın sona ermesinden ve sözde barışın ilan edilmesinden bu yana, Avrupalı Güçler yavaş yavaş egemenliklerini tüm Arap topraklarına yayarken, Araplar arasında Müttefiklerin politikasını beğenmeyerek onlara karşı ayaklanma düzenleyenler ayırım gözetmeksizin sürgün edilmekte ya da ölüme mahkûm edilmektedir (Rush & Priestland, 2001b: 309).

Tam bağımsız bir Irak için hiçbir koşulda vazgeçmeden devam eden gruplar, Arapların yayımladığı bir bildiriyle niyetlerinin bağımsız bir Irak kurulması olduğunu gösterirken, halkı da harekete geçmeye teşvik etmişlerdir. Bildirgeye ait belgelerde yer verildiği haliyle yapılan çeviride dile getirilenler, 'Mezopotamyalıları' harekete geçirmek ve bir başkaldırı gerçekleştirmek amacı taşımaktadır. Kendilerinin birer köle olmadığını defalarca vurguladıkları metinde ne İngilizlerin ne de Fransızların sahip oldukları hakları ellerinden alamayacaklarını belirtirler. En önemlisi de herhangi bir 'dış gücün'

müdahalesi olmaksızın tam bağımsızlıklarını elde etmeleri gerektiğine dair yaptıkları vurgu ve herhangi bir şekilde gerçekleşecek manda veya himayeye karşı yapılan açık bir reddiyeye yer verilmesidir:

ARAPLAR TARAFINDAN ÖZGÜR MEZOPOTAMYALILARA YAPILAN BİLDİRİNİN ÇEVİRİSİ.

1. Bilindiği üzere, kölelik ipiyle bağlı olan ülkeler özgürleşmiş, bu ipleri koparmış ve tam bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.

Bu, onların sürekli çabaları ve sabırları sayesinde gerçekleşmiştir.

Şüphesiz İrlandalıların, Çeklerin, Slovakların, Ermenilerin, Kafkasyalıların, Ukraynalıların, Litvanyalıların vs. vs. özgürlüğüne kavuştuğunu sizler de duymuşsunuzdur.

Çok yakında Mısırlı ve Hindistanlı kardeşlerimizden ve onların en ufak bir tereddüt olmaksızın tam bağımsızlıkla ödüllendirileceklerinden de haberdar olacaksınız. Tüm bunlar bizzat Müttefikler tarafından ve gazetelerindeki beyanatlarda taahhüt ediliyor. Bu tamda savaş ateşinin en yüksek olduğu zamanlarda gerçekleşti.

Onların bağımsızlığını, İngiltere, Fransa ve sevgili topraklarımızın açgözlüleri ile kölelik destekçileri olan ve bizi esaret altında tutmak, hatta haklarımızdan mahrum etmek isteyen haris kimseler hariç, Dünyanın tüm Medeni Ulusları tanımıştır.

Peki siz Mezopotamyalılar bu kaderi kabul ediyor musunuz? Asla ve siz her zaman kendi evlerinde özgür yaşamış olanların evlatlarıdır.

2. Müttefikler, tarihin sayfalarında ve ulusların kalplerinde hala varlığını sürdüren vaatlerini nasıl unutmuş gibi davranabiliyor.

Müttefiklerden yaptıklarının hesabını vermeleri istendiğinde nasıl cevap verecekler ve onları bizim haklarımızı reddetmeye, bizi zorlamaya, kanımızı emmeye ve bizi köle olarak kullanmaya iten sebepler tam olarak nelerdir.

Şüphesiz ki masum hayatların dünya nimetlerinden mahrum bırakılmasının sebebi müttefiklerin bizim haklarımızı reddetmesi, bizi zorlaması, kanımızı emmesi ve bizi köleleştirmesidir.

Yabancı Güçlerin herhangi bir müdahalesi olmaksızın tam Bağımsızlığa sahip olunmalıdır.

3. Lloyd George Avam Kamarası'ndaki konuşmasında Mezopotamya'nın ilerlemesi vs. için ülkeyi yönetecek bir Vasinin (mandaya) olması gerektiğini söyledi, peki mandanın ne anlama geldiğini biliyor musunuz? Manda yönetimi altındaki uluslar ne kendi başlarının çaresine bakabiliyorlar ne de kendi istedikleri gibi hareket edebiliyorlar.

Lloyd George, Türk yönetimi altındayken Türkiye'nin, başarısının aracı olan Arap Memurlara bağlı bir Yönetim olduğunu unuttu mu yoksa?

Batı'yı hayrete düşürenlerin biz olduğumuzu elbette çok iyi biliyorlar. Suriye'de en büyük rolü oynayanlar Mezopotamyalılar değil miydi? Bir hükümet kurabilen ve Batı'nın takdirini kazanabilen o bilgili adamlardan, siyasetçilerden, hukukçulardan,

askerlerden, tabiplerden ve akliselim adamlardan herhangi birini hiç mi tanımamışlar.

Herhangi bir manda ya da korumadan vs. bahsedenlerin beyanlarını nihai olarak ve tereddütsüz bir şekilde reddediyoruz.

4. Kölelikten kurtulmak uğruna hayatını feda etmek hepimiz için bir şereftir; direnmeli ve ülkemizi bize dayatılan her türlü kölelikten arındırmaya çabalamalıyız.

Mezopotamya halkı için bağımsız ve özgür yaşamak bir şereftir.

5. Biz gerçek Mezopotamyalılar, ülkemizin başarısı ve geleceği için çalışan temsilcilerimizi takip etmeliyiz; temsilcilerimiz ülkemizin tam bağımsızlık kazanmasını talep etmektedirler. Nitekim bu taleplerimizi 18 Cemaziyülevvel gününde Şam'da ilan ettiler. Bu mübarek davranışları için kendilerine teşekkür ederiz/minnettarız.

Bizler, tüm sınıflardan Mezopotamyalılar, bu vesileyle yüksek sesle haykırıyoruz ki: Yaşasın tam bağımsızlık isteyen Mezopotamyalılar, Yaşasın her daim bağımsız yaşamış ve hiçbir alternatifi kabul etmeyen Arap Milletleri.

6. Her bir birey, tüm zorlukların üstesinden gelmeye ve tam Bağımsızlığa ulaşılmasını engelleyebilecek tüm engelleri aşmaya hazırdır. Temsilcilerimiz tarafından beyan edilenler dışında hiçbir şeyi kesinlikle kabul etmeyiz.

7. Haklarımız her şeyin üstündedir.

Mezopotamyalılar ayağa kalkın; haklarınızı talep edin, Tam Bağımsızlığımızı talep edin, temsilcilerinizin taleplerini doğrulayın; Uykunuzdan uyanın; uykunun sonucu felaket olacaktır. Köle olacaksınız, dilinizi Bayrağınızı kaybedeceksiniz ve Milliyetinizi, uyruğunuzu değiştirmek zorunda kalacaksınız.

Bu sizin için bir korkunç hal bir sefalet olmayacak mı? Allah'ın huzurunda cevabınız ne olacak? "Allah'ın laneti köleliği kabul edenlerin üzerine olsun". (Rush & Priestland, 2001b: 319-321).

Karşıtlıklar Türk yanlıları tarafından, Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ı destekleyenler tarafından, halihazırdaki Arap liderlere karşı çıkanlar tarafından ve Kürtler tarafından - buradaki hareketlerden bağımsız olarak- sadece Bağdat'ta değil, Kerbela'da, Nəcəf'te, Kerkük'te ve birçok bölgede ortaya çıkmaya devam ediyordu. İfade özgürlüğü ve dış dünyayla iletişim özgürlüğü, basın özgürlüğü ve tam bağımsızlık talepleri devam ederken, topluluk içinde İngiliz karşıtı ve özgürlük yanlısı kasideler okunarak ve kendi imkanlarıyla bastıkları 'özgür Irak' temalı yayınlar ve faaliyetlerle sürdürülmeye çalışılırken İngilizler tutuklamalar ve askeri müdahalelerle bu olayları önlemeye çalışıyordu. Mevlitler düzenlenmeye ve toplantılar yapılmaya devam ederken 2 Haziran 1920'de İngilizler Bağdat'ta Arap heyetine olayları 'sözde' yatıştırabilmek adına bir konuşma yapmıştı:

Sivil Yönetim'in geçici başkanı olarak sizi uyarmak benim görevimdir; bundan sonra şiddete yönelik her türlü kışkırtma ve önyargıya sevk eden her türlü çağrıya hem askeri makamlar hem de Sivil Yönetim tarafından sert bir şekilde karşılık verilecektir. Bizler, Sivil Hükümet kurulana kadar bu ülkede düzeni sağlayacak yetkiye ve iradeye sahibiz. Askeri makamlardan bunu sağlamak için gereken her türlü gücü kullanmalarını istemekte tereddüt göstermeyeceğiz ve onlar da bu talebi karşılamakta geri kalmayacaklardır. Bunu size bir daha söylemek zorunda kalmayacağımı ve kamu düzenini korumak amacıyla askeri birliklerin kullanılmasına ya da başka özel tedbirlerin alınmasına gerek kalmayacağını ümit ediyorum (Rush & Priestland, 2001b: 322).

Açıkça tehdit içeren bu konuşmalar karşısında olayların şiddetinin artması işten bile değildi. Zira İngilizlerin kararlılığına karşı sömürge karşıtı halk da bağımsız olmakta kararlıydı. Belgelerdeki ifadelerle “Sokaklarda vatanseverlik şarkıları söyleyen” ve özgür bir Irak için protestolara devam eden halk için: “İşin aslı, onların istediği kendileri düdüğü çalacaklar ama İngilizler parasını ödeyecek.” yorumunda bulunmuşlardır (Rush & Priestland, 2001b: 334). Bu da buradakilerin, İngilizler tarafından finanse edilme beklentisi içinde olmalarına rağmen daha fazla söz söyleme hakkı istediklerini bildiren bir cümledir. Diğer bir ifadeyle, İngilizlerin finansman sağladığı bir durumda bölgedekilerin söz hakkının olmadığı ya da İngilizlerinki kadar olmadığı ima edilir.

Olaylarla ve taleplerle hiçbir şekilde tutarlı yanı olmayan bu yorum karşısında İngilizlerin bölgedeki liderlere ve halka bakış açısı bir kere daha görülmüş olur. Tutuklamalarla bastırmaya çalıştıkları olaylar devam ederken halka yapılan isyan çağrısı sürdürülüyordu ve kayıtlara geçen raporlarda halka, elde ettikleri bu şansı kaybetmemeleri gerektiği söyleniyordu. 30 Haziran 1920'ye geldiğinde ise 1920 Irak Devrimi olarak da anılacak bir isyan gerçekleşmişti. Eli Amarilyo bu tarihte büyüyen olayları şöyle anlatır:

1920 Devrimi, 30 Haziran 1920'de, Orta Fırat'taki küçük Rumaytha kasabasında yerel bir meselenin etkisiyle patlak verdi: Sha'lan 'Abu al-Jun adında yerel bir aşiret lideri (şeyh), bir borcu geri ödemeyi reddettiği için İngilizler tarafından tutuklanmıştı. Şeyhin oğulları onun serbest bırakılması için güç kullanmış, bu sırada bir İngiliz askerini öldürmüş ve bir Arap muhafızı da yaralamıştır. İngilizlere karşı ayaklanan şeyhin aşiretine Orta Fırat'taki diğer aşiretler de katılınca, İngilizler onları bastırmakta başarısız olmuştur. Bu yerel ayaklanmalar Irak'ın diğer bölgelerine de yayılmıştır (Amarilyo, 2015: 74).

Ekim ayına kadar süren bu yoğun ‘çatışma’ ve saldırı ortamında Ağustos ayında yükselişe geçen bir ayaklanma dizisi olsa da İngilizler, bağımsızlık isteyen bu grupları büyük ölçüde bastırmıştır. 12 Ağustos 1920’de kayıtlara geçen bir yazışmada olayların nasıl olup da bu raddeye geldiğini sorgulayan İngilizlerin işaret ettiği sebepler arasından birkaç madde oldukça dikkat çekicidir:

Fakat belki de (yozlaşmış grup açısından) ilk sırada askeri zayıflığına ilişkin ortaya çıkan algı gelmektedir. Doğu’da yüzyıllardır süregelen ilke ve uygulamalarla onaylanmış en popüler eğlence, düşene bir tekme de sen vur denilmesidir.

Başkan Wilson’un 14 maddesi ve bu maddelerin yarattığı ajitasyon, hem gönüllü hem de ücretli Şerifi, Türk ve (yozlaşmış grup) ajanları tarafından teşvik edilmiştir.

İngiliz ve Yerli Kamu Hizmetleri arasındaki ırk ve din farkı, kendi başına bir sebep olmaktan çok bir bahane olarak kullanılmıştır.

Cömert İngiliz yardımlarının Şerif Hükümeti’nin memurlarına, özellikle de ordu mensuplarına, bu hükümetin ya da kendi kendini finanse edebilecek şekilde örgütlenmiş başka herhangi bir yönetimin karşılayabileceğinden çok daha fazla maaş ödemesine olanak sağladığı Suriye’nin etkisi.

(Yozlaşmış grubun) Batı ticaret anlayışı nedeniyle sömürüleceği korkusu (Rush & Priestland, 2001b: 351).

Kendilerine çıkardıkları derslerde görülen söylemlerde İngilizlerin ‘cömertliğine’ karşılık olarak ‘nankörlük’ eden Şerifiler, ‘yozlaşmış’ bazı gruplar ve Doğu’ya dair imgeler, Batı’nın yüzyıllardır var olan ‘Doğu dünyası’yla ilgili algısını bir kere daha gözler önüne sermektedir. Tarihsel gelişmelerden habersiz bir kimsenin bu satırlardan çıkarabileceği sonuç belki de İngilizlerin ‘mağduriyeti’ olurdu. Irak’a ve Iraklılara yardım etmek ve onları daha güçlü kılacak birtakım uygulamalarla bağımsız bir devlet haline getirmek gibi birçok bahanenin altına sığınarak Irak’ı sömürgeleştiren İngiltere karşısında isyan eden gruplar, İngilizlerin ‘cömert yardımlarına’ nankörlük etmekle kalmamış, onları en zayıf anlarında aldatmışlar ve haksızlık etmişlerdir (Rush & Priestland, 2001b: 351). İngilizlerin zayıf anından faydalanan grupların Doğu’da bir “eğlence” olarak sürdürülen bu uygulama ilkeyi en somut şekliyle gösterdiği ileri sürülürken, kendi kaderini tayin etme hakkının bir “ajitasyon” olduğu belirtilir. Bu anlamda Doğu’ya dair sahip olunan Oryantalist imgelerin en saf haliyle kaleme alındığı görülebilir. Öldürülen, yaralanan ve kaybolan binlerce Iraklı protestocunun demagojik tavrı aracılığıyla galeyana getirilen halk, birçok bahaneyle İngilizleri defetmek için ellerinden geleni yapmıştır. Aslında,

görüldüğü üzere bir süredir devam eden direniş ve sömürge karşıtı mücadele 1920 bahar ayı itibariyle alevlenerek 30 Haziran 1920’de büyük bir direnişe dönüşmüştür (Kadhim, 2012: 36).

Daha önce belirtildiği gibi “Tarım borcunu ödemeyi reddeden bir şeyhin hapse atılması” ile yayılmaya başlayan isyan, İngiliz karşıtlığının vücut bulması ve sonunda harekete geçme çağrısına verilen bir yanıtı (Marr, 1985: 33). Ancak isyanlar bu bölgede sınırlı kalmayıp Bağdat’ta, orta-Fırat olarak adlandırılan bölgede ve Şii liderlerin olduğu Necef ve Kerbala gibi bölgelerde de yayılmıştır (Kadhim, 2012: 70). Bölgede yoğunlaşarak artan hareketleri bastırabilmek için İngilizler, İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri (*Royal Air Force*) aracılığıyla bir dizi hava saldırısı ve bombalamalar gerçekleştirmişlerdir (Wagner, 2009: 29). Yine 1920’lerde Süleymaniye’de Şeyh Mahmut önderliğinde toplanan milliyetçi Irak Kürtlerinin gerçekleştirdiği ve/ya gerçekleştirmek istediği eylemler Kraliyet Hava Kuvvetleri aracılığıyla bastırılmıştır (Wenner, 1963: 70). 1924’e gelindiğinde de Şeyh Mahmut’un Süleymaniye’deki iktidarını ve Kürtlerin artan İngiliz karşıtlığını ve bağımsızlıklarını sonlandırmak amacıyla devam ettirilecek olan yoğun hava saldırıları sırasında annesinin onu bir mağarada doğurmak zorunda kaldığını belirten Pakize Refik Hilmi, bu olayı bir “felaket” olarak tanımlamıştır (Yüksel, 2023a: 141). Bu yoğun direniş ve çatışma ortamında dahi isyancıları cesaretlendiren ve yönlendiren şairler dışında, yine bazı gazete haberleri ve yazılar aracılığıyla da sömürge karşıtı direniş sürdürülmüştür (Bashkin, 2009: 28). Temmuz ayından Eylül’e kadar süren direnişlere karşı İngilizler galip gelmeyi başarmışlardır. Öldürülen İngiliz askerleri ve büyük bir ekonomik kayıpla İngilizler yeni bir sistem kurmaya mecbur kalarak birçok açıdan zorlanmıştır. Iraklı göstericilerden öldürülenlerin sayısı ile ilgili belgelerde herhangi bir bilgiye erişilememiş olmakla birlikte Amariyo’nun makalesinde 8,450 Iraklı’nın (çoğu Şii olan göstericiler) öldürüldüğü bildirilmektedir. Diğer yandan 312 İngiliz askerinin öldürüldüğü, kayıtlara geçen 451 askerin kayıp olduğu ve 1,228’inin de yaralandığı bildirilmiştir (Amariyo, 2015: 75). Ancak isyanda öldürülen Iraklı sayısının 10 binlere ulaşmış olduğu da ileri sürülmektedir (Cleveland & Bunton, 2009: 205). Sir Percy Cox’un Ekim ayı itibariyle bölgeye gelmesiyle doğrudan olmayan bir yönetim biçimine geçilmeye karar verilmiştir ve Iraklılara bir Arap yönetici tarafından yönetilecekleri sözü verilmiştir (Wagner, 2009: 30). Nihayetinde 1921’e gelindiğinde Faysal ile işbirliği

yapmaya mahkum olan İngilizler için farklı bir devir başlamış, mağduriyetlerini on yıllar süren sömürge sistemleriyle bir şekilde telafi etmeye çalışmışlardır.

Ancak her ne kadar sonrasında İngiliz sömürgeciliği yönetimi almış ve 1958'e kadar bölgedeki hakimiyetini sürdürmüş olsa da 1920'den önce başlayan ve 1920 itibariyle İngiliz sömürgeci güçler tarafından bastırılan bu direniş ve mücadeleler on yıllardır aktarılan bir kahramanlık hikayesine dönüşmüştür. Frantz Fanon'un sözleriyle bu anlamlı direniş için anlamlı bir sonuç çıkarılacak olursa: "İnsan ne kadar çok anlarsa, o kadar ihtiyatlı olur, aslında her şeyin kendisine bağlı olduğunu ve kurtuluşunun dayanışmasına, çıkarlarını tanımalarına ve düşmanlarını belirlemesine bağlı olduğunu o kadar iyi idrak eder." (Fanon, 2004: 133). 1920 Irak İsyanı ve belki de devrimi, buradaki insanların her şeyin kendilerine bağlı olduğu bilinciyle harekete geçtiklerini gösterse de verdikleri mücadelede emellerine ulaşmayı başaramamışlardır. Sömürge karşıtı Iraklılar, çıkarlarını korumak için mücadelelerine devam etmiştir ve sömürgeci bağımsız bir Irak ancak 1958'de mümkün olmuştur.

3.6. SONUÇ

Irak'ta bağımsız bir modern devlet oluşturulması için verilen mücadelelerin tarihsel sürecine ışık tutulabilmesi adına geliştirilen bu bölümde ilk olarak Irak'ın Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeyken bölgede yaşanan değişimlere yer verilmiştir. Osmanlı'da yaşanan ideolojik ve siyasal dönüşümlerin hem Araplar üzerindeki hem de bölgede yürütülen idari politikalar üzerindeki etkisine işaret edilmeye çalışılmıştır. Bu süreçle birlikte ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı ve İngilizlerin 1917 yılı itibariyle Irak'ı işgale başlamasıyla yaşanan gelişmeler, Irak'ta özgür bir yönetim kurulacağına dair güven duygusunu yok etmiştir. İngiliz sömürgesinin yönetim politikaları, Osmanlı'ya karşı gerçekleştirilen Arap İsyanı ve beklenen bağımsızlığın elde edilememesinin dışında, Barış Konferansı'nda alınan kararların uygulanmaması gibi gelişmelerin ardından toplumda yükselişe geçen bağımsızlık talebi etkili bir ayaklanmayla sonuçlanmıştır. 1920 Irak Devrimi olarak da adlandırılan isyana kadar olan süreç İngiliz arşiv belgeleri aracılığıyla incelenmiştir. Bu incelemeler sırasında hem İngilizlerin Oryentalist söylemlerine odaklanılmış hem de sömürge karşıtı ve milliyetçi bağımsızlık

hareketlerinin özgün bir sömürge karşıtı milliyetçilik hareketi örneği olduğuna dair inanç ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece Avrupa-merkezci milliyetçilik teorileriyle Oryantalist söylemin eleştirel bir değerlendirmesi yayımlanmış İngiliz arşiv belgelerine dayanılarak, Irak'ta İngiliz sömürgeciliğinin tesis edildiği ilk yıllardaki süreçte analitik bir manzarayla sunulmaya çalışılmıştır.

SONUÇ

“Bu bir yazma arzusu değil, yazmak-istemedir, zira söz konusu olan bir uygulanış değil, özgürlük ve ödevdir. Yazmak-isteme, varlıkla olan ilişkisinde, uygulanışın dışına çıkmanın yegâne yolu olmak ister.”
(Derrida, 2019: 24)

Araştırma sorusundan başlayarak araştırma sürecine ve yazma aşamasına kadar tüm tez süreci benim için hatırı sayılır düzeyde otobiyografik ve özdeşünümsel boyutları olan bir süreç oldu. Tezin yazım sürecinde dünyada Avrupalı sömürgeciliğin dünya üzerinde yarattığı tahribat berdevam idi. Günümüz dünya ve Orta Doğu siyasetindeki bu durum, Irak’ı İngiliz sömürgeciliği tartışması ekseninde incelemenin anlamlı ve önemli olduğuna dair inancımı pekiştirdi. Bugün hala Irak ve Filistin’in yanı sıra, birçok ülke ve sözde bağımsız olmuş devlet, İngiliz sömürgeciliğinin 20. yüzyıldaki politikalarının acısını çekmeye devam etmektedir. Süregiden çatışmalar, sömürgeci ülkelerin yayıldığı Orta Doğu’daki bu bölgelerde desteklenen ve Batılı emperyal güçlere bağımlı hale getirilmiş bu ülkelerin barış ortamına kavuşamamasının nedenlerinden bazılarıdır.

İlköğretimden yükseköğretime kadar eğitimini Türkiye’de almış bir kişi olarak meselenin diğer bir boyutu da yerleşik eğitim sisteminin taraflı tarih anlatısının sonucu olarak ‘Orta Doğu’ diye adlandırılan ve Türkiye’nin sınır komşusu olan bölgeye dair akademik ilgi, merak ve bilginin sınırlı kalmasıyla benim için hesaplaşma meselesi haline gelmiştir. Bilgi olarak sunulanlar da çoğu zaman Avrupa-merkezci anlatıların tekrarı veya türevi görünmektedir. Ayrıca genellikle sömürgeciye ve sömürgeleştirilene dair bilgi üretim ve aktarımının bunların Türk siyasi yaşamında tuttuğu yer veya oynadığı rol ekseninde şekillendiğini gözlemlemek mümkündür. Bu iddiamın temelinde, kişisel merak sonucu bulup okuduğum kitaplar sayılmazsa lisans eğitimime kadar benim de bu eğitim sisteminin bana ‘kazandırdığı’ imge ve/ya zanlarla Orta Doğu’ya baktığımı farkına varmış olmam yatmaktadır. Dolayısıyla araştırma aşamasından yazılmasına kadar bu tezin benim için önemli bir öğrenme aracı olduğunu bilhassa belirtmem gerekir.

İşte bu tezi yazmaya girişmemin altında bu otobiyografik ‘dert’ yatmaktadır. Bir başka deyişle, Derrida’nın yukarıda alıntılıdığım sözleriyle ifade edilecek olursa, bu tez tam olarak böyle bir ‘yazma-isteme’ sonucuyla ortaya çıktı. Bu tez, sömürgeciliğe bakışımın

‘bir duygulanış’ sonucunda değil, onu ifade etmenin hür bir yolu ve bunu açığa çıkarmak istemeyi kendime bir ‘ödev’ edinmem sonucunda meydana geldi. Tüm sınırlılıkların ve eksikliklerin farkında olarak ama aynı zamanda da bu yıkıcı tarihi anlatmanın gerekli olduğu kanaatiyle bu tezi yazmaya karar verdim. Derrida’nın ifadesiyle: ‘Bizim *bütün* Avrupalı dilimiz...’ (2019: 53) yazmaya ve dile getirmeye çalıştığımız ‘suçlara’ bir kere de dil aracılığıyla ortaklık ediyor olsa da herhangi bir yazımın sessizlik ve konuşma arasındaki dikotomiden uzaklaşamayacağı da aşikardır. Diğer bir ifadeyle sömürgeci güçlere ait kullanılan sözcükler ve dilin kullanımı belki bir kere de öyle bir ‘suç işleniyor’ olunmasına yol açsa da yazmak ile yazmamak arasındaki kararsızlık daima var olacaktır.

Bu noktada tez çalışmasında ortaya konulan analiz, gerek sömürgecilik tarihinin Orta Doğu geçmişi açısından gerekse de milliyetçilik, direniş ve Orta Doğu’ya dair sahip olunan ‘yargılar’ açısından önem teşkil etmektedir. Tez yazım aşamasında daima İngilizce’nin sınırlılıklarının dışına çıkamayacağımın bilinciyle anlamaya ve Türkçe’nin çeviriyle olan ilişkisine dikkat etmeye gayret ederek yazmaya çalıştım. Sömürgecilik tarihine dair anlamlı bir inceleme meydana getirmeye çalışırken ‘sömürgecinin dili’ ve sömürgecinin yazılı kaynaklarını kullanıyor olmak benim için bir çelişki doğurmaktaydı. Fakat sömürgeciliğin eşzamanlı olarak yol açtığı yıkımı ve yeniden inşası göz önüne alındığında ise sömürgeciliği meşrulaştırma aracı olarak kullanılan Avrupa-merkezciliğin yarattığı sistemin dışına çıkılmasının ne denli güç olduğunu da bir kere daha anladım. Bu anlamda özellikle Irak’taki Ulusal Arşiv’in 1920 senesinde bizatihi İngilizler tarafından inşa ediliyor olması (Desplat, 2016) ve bölgedeki mevcudiyetlerinin elli yıldan uzun sürmesi, İngiliz sömürgecinin bölgedeki yapılanmalar, belgeler ve dil üzerindeki etkilerinin kaçınılmaz olduğunu da göstermiştir. Tarihselliğin geliştirilmesinde ve tarihi kavrayış biçimi için yararlanılan dil ve kaynaklarla ilgili ortaya çıkan sorunlarda var olan mesele, sorunsallaştırılan bu durumun, zaten, başlıca çıkmazlarından birini teşkil etmektedir. Diğer bir deyişle, sömürgecinin dil, kaynaklar ve eğitim üzerindeki etkilerinin eleştirisini ve reddiyesini yaparken de bunların dışına çıkılamıyor oluşu sorunların en önemlilerinden birini oluşturmaktadır.

Tezde kullanılan kaynaklarla ilgili eleştirel tutum bir kenara bırakılırsa, Türkçe literatürde eksik görülen konulara ve özgün bir analize yer verilmeye çalışılmış olup ve tüm yazım aşamasında bu eleştirel bakış açısı korunmak istenmiştir. Tezin giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde ele alınan Avrupa-merkezcilik, sömürgecilik ve Oryantalizm konularının

sömürgeciliğin tarihi ve sömürgecinin gücü açısından ne denli önemli olduğuna işaret edilmeye çalışılmıştır. Avrupa-merkezcilik için en kritik başlıklardan biri olan coğrafyaya ise ayrı bir yer verilerek yukarıda yakındığım eğitim sistemindeki taraflılık konusuna da açıklık getirilmesi için gayret gösterilmiştir. ‘Batı dışı dünyayı’ Batılı gözlüklerle görmemize karşın, ironik bir şekilde içinde yer almakta da olduğumuz, ‘Doğu’ya dair sahip olunan temel bilgiler, Said’in Oryantalizm eleştirisi aracılığıyla yeniden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Her iki sistemin de sömürgecinin sömürgesini meşrulaştırma aracı olarak kullandığına vurgu yapılarak, İngiliz sömürgeciliğine ve Irak’taki sömürgeciliğe ayrıca yer verilmiştir. Böylelikle aynı zamanda, Avrupa ve Batı’ya dair fikriyatımız süzgeçten geçirilmeye ve sömürgecinin yararına geliştirilen bu sistemin düşüncelerimiz üzerindeki etkisi gösterilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ele alınan milliyetçi ideoloji ve hareketler meselesi de tıpkı öncesinde gelen bölümde olduğu gibi eleştirel bir yaklaşımla incelenmektedir. Milliyetçiliğin kökenine dair yapılan tartışmaların teorik düzlemde en sık karşıtlık yaratan durum olduğu görülmüştür. Milliyetçiliğin doğuşu için antik çağlara işaret edenlerin yanı sıra milliyetçiliğin modern bir kavram olduğunu savunan düşünürlerin varlığına işaret edilmiş ve bu ikisine alternatif bir bakış sunan etno-sembolizme yer verilmiştir. Fakat bütün bu anlatıların Avrupa-merkezci söylemlerin dışına çıkamadığı gözlemlenmiş ve belirtilmiştir. Modernistlerden ve ilkçilerden farklı olarak geliştirdikleri yaklaşımla ‘gerçekçilik’ iddiasında olan etno-sembolcü milliyetçilik kuramına ise ağırlıklı olarak Anthony D. Smith’in söylemleri üzerinden bir dizi eleştiri yöneltilmiştir. Bu noktada milliyetçilik ideolojisinin ve milliyetçi hareketlerin Batı’da ve Doğu’da ortaya çıkış ve sergileniş biçimlerinde kökten ve haklı bir ayırım gören Oryantalist söyleme, Hans Kohn’un iyi-kötü ayrımı yaptığı milliyetçilik kuramına yer verilmiştir. Ardından yine bir İngiliz sömürgesi olan Hindistan’da Hint milliyetçiliğini odağına alan Partha Chatterjee’nin teorik analizine ışık tutulmuştur. Chatterjee’nin Üçüncü Dünya’da milliyetçi söylem ve hareketlerine ilişkin yaklaşımının Irak’ta ortaya çıkan sömürge karşıtı milliyetçi hareketleri değerlendirmede ilham verici olduğuna işaret edilmiştir.

Tezin dördüncü ve son bölümünde ise yayımlanmış İngiliz arşiv belgelerine dayanılarak önceki iki bölümde işaret edilen eleştiriler teste tabi tutuldu. Resmi belgelere yansıyan söylemin Avrupa-merkezci ve Oryantalist bakışın İngilizlerin Irak toplumuna bakış açısını yansıttığı gözlemine de varmak mümkündür. Öte yandan bölgede ortaya çıkan

milliyetçi ayaklanmaların etnik milliyetçilik olarak adlandırıldığı görülmesine rağmen, açıkça sergilenen sömürge karşıtı bağımsızlık hareketlerinin taşıdığı liberal ve etnik milliyetçi özelliklerinin sömürge karşıtı milliyetçiliğe dair unsurlarla harmanlanarak tamamıyla özgün bir nitelik taşıdığı da kaydedilebilir. Nihayetinde Irak'ın modern ulus-devlet inşa sürecine giden yolda Irak'taki toplulukların sergilediği mücadelelere 1918 senesinden itibaren yer verilmeye çalışıldı. Bu anlamda özellikle belgelere bu direnişin nasıl yansıdığına bakılırken, literatürdeki Avrupa-merkezci anlatı ve Oryantalist söylemle İngilizlerin gözünden aktarılan olayların tutarlılığı değerlendirilmeye ve özgün bir analizi yapılmaya çalışıldı.

Tezde 1920'deki isyanın kanlı bir şekilde bastırılması meselesine kadar gelinen süreçte aslında Avrupa-merkezci literatürde ve Oryantalist söylemde yer alan ifadelerin geçerliliği belgelerdeki olay anlatısının analiziyle sınanmıştır. Belgelere yansıyan söylemin çoğu zaman literatürdeki Oryantalist söylemle uyumlu olduğu gözlemlenirken, bazı olaylar karşısında bu anlatının sürdürülemediği görülür. Örneğin, tezde yer verildiği üzere “iştahı kabaran Arap milliyetçileri” ifadelerinin yanı sıra bölgedeki milliyetçiliklerin liberal nitelikler taşıdığına dair itiraf da gerçekleşmiştir. Bu örneklerden kendi içinde tutarlı bir söylem olduğunu söylemek zor görünüyorsa dahi, belgelerde yer alan ifadelerin genel olarak Oryantalist bir bakış açısından aktarıldığını söylemek de yanlış olmaz. Yayımlanmamış belgeler ise incelenemediği için burada analiz edilenden daha Oryantalist bir söylemle karşı karşıya gelebilme şüphesini doğurur. Aslında, bölgenin işgali ve Avrupalı sömürgecilerin bu işgalleri meşru kılmak için sunduğu sebepler, İngilizlerin bölgeye karşı bakış açısını en başından belirleyen gerekçelerdir. Daha sonra Irak'taki mevcudiyetlerine karşı gerçekleştirilen isyanlara karşı olumlu duygular beslemelerini beklemek de rasyonel olmayacaktır. Bu minvalde, önyargılarla bir analiz yapıldığı eleştirisi ileri sürülebilir. Fakat belgelerdeki ifadelerin doğrudan alıntılanması suretiyle bu olası eleştirilerin önünün alınması amaçlanmıştır.

Bu tezde yapılmak istenen analiz ve değerlendirmeler için şunlar söylenebilir: Öncelikli olarak modern Avrupa sömürgeciliğinin kendini meşrulaştırma aracı olarak kullandığı Avrupa-merkezci bakış açısı ve Oryantalizmle bu sömürü sistemine karşı nasıl bir zemin hazırladıkları; ardından da neredeyse her alanda Avrupalı ve Batı üstünlüğüne dair kurgulanan anlatının milliyetçi teorilerdeki yansıması ve son olarak da Irak'ta ortaya çıkan milliyetçi hareketlerin belgelerdeki ifadeler üzerinden bir analizi yapılmaktadır. Bu

bağlamda, İngiliz belgelerindeki tarihi olayların aktarımına yer verilirken o dönemde gerçekleşen yazışmalar ve raporların Irak toplumuna ve ortaya çıkan sömürge karşıtı isyanlara karşı bakış açısına eleştirel bir gözle bakılmıştır. Tezin başından sonuna kadar sunulan analizlerin tutarlılığının yayımlanmış belgeler aracılığıyla sağlanmasına dikkat edilmektedir.

Tezde, 1920 İsyanı'nı takip eden sürecin Faysal'ın Irak kralı ilan edilmesiyle son bulması bazı kısıtlılıklar yaratıyor olsa da her analizde olduğu gibi belirli bir zaman dilimi seçme mecburiyeti bu tezde de bazı sınırlar yaratmıştır. Aslında Irak'ta takip eden gelişmeler de en az bu tezde anlatılanlar kadar önemlidir. Olayları takip eden en kritik gelişme İngiliz sömürgeciliğinin bölgedeki iktidarının sarsılmasını önleyen Faysalla olan işbirliğidir. Bu bağlamda Faysal'ın 1921'de İngilizlerin yaptığı halk oylamasında yüzde 96 gibi bir galibiyetle seçildiği ileri sürülür. Ancak bu oylamanın sonuçlarının hiçbir zaman açıkça sunulmadığı ve Musul'daki Kürt nüfusun Faysal'a karşı oy kullandığı göz önüne alınırsa buradaki seçimlerin hileli olduğu anlaşılabilir (Dündar, 2012: 16). Faysal bu oranda oy çokluğuyla seçilmeden önce İngilizlerin işbirliği yapılabilecekler arasında Faysal'ı görmesi de buradaki seçimin formaliteden ibaret olduğunun göstergelerinden biridir. Özellikle ortaya çıkan sömürge karşıtı milliyetçi hareketler karşısında başka bir seçeneği kalmadığına ikna olan İngilizlere göre en uygun olabilecek adayın da Faysal olduğu daha önce de belirtilmiştir.

1921'de Faysal'ın kral olarak seçilmesiyle de sömürge karşıtlığının son bulmadığı söylenmelidir. Özellikle Kürtlerin istemediği bir şekilde sonuçlanan 'seçimler' ya da atama, Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerdeki bağımsızlık hareketlerinin artışına sebep oldu. İsyanların liderliğinde yer alan Mirza Şirazi ve Şeyh Mahmud Berzenci gibi isimler İngiliz yönetimi karşıtlığının dışında, 19. yüzyıl sonu itibariyle Osmanlı'da artan Türkçü politikalara karşı duran isimlerdi (Walker, 2003: 30). Aynı dönemde, Musul'daki ve Süleymaniye'deki Kürt egemenliğini korumak isteyen Mahmud Berzenci önderliğindeki Kürtler, Irak'ın Süleymaniye bölgesinde yarı bağımsız bir Kürt Krallığı kurmuşlardı ve Mahmud Berzenci kendini ülkenin kralı ilan etmişti (Bajalan, 2021: 131). Tüm bunları takiben, Türkiye ve İngiltere arasında Musul'un egemenliği üzerine çıkan sorunlarla da birlikte Şeyh Mahmud İngilizler tarafından görüşmelere çağrıldı. Ancak, İngilizlerin Süleymaniye dahil tüm bölgeyi İngiltere himayesine almak istemesiyle İngilizlerle Mahmud Berzenci'nin önderlik ettiği Kürtler arasında çatışmalar yeniden alevlendi

(Yavuz, 2018: 126-133). İngilizlerin bölgenin ileri gelenleriyle ilişkisinin stratejik bir taraf tutma meselesine dönüşmesi hem sömürgecilerinin sorunsuz yönetimi için gerekli görülüyordu hem de kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarının sağlanması için bir zorunluluk olarak görülüyordu. İngilizler, Kürtler tarafından devam ettirilen İngiliz sömürge karşıtı ayaklanmalarına rağmen çıkarlarını korumakta kararlılardı. Devam eden isyanların bastırılması ve işbirlikleriyle birlikte İngilizler, resmi olarak 1932'ye kadar Irak'taki egemenliklerini sürdürdüler. Faysal'ın 1933 yılındaki ölümüyle Nuri Said Paşa gibi isimler tarafından İngilizlerle sürdürülen işbirliği Arap milliyetçilerini rahatsız etmeye devam ediyordu ve ordu mensupları içindeki bir grup subay, 1941 yılında Raşid Ali Gelyani önderliğinde darbe yaptı (Cleveland & Bunton, 2009: 211-213). Ancak yine İngilizlerin müdahaleleriyle bastırılan bu hareketler, ancak İngilizlerin 1950'ler itibariyle bölgedeki hakimiyetini azaltmasıyla sonlandı. 14 Temmuz 1958'de Abdülkerim Kasım önderliğindeki askeri müdahale ile son bulan İngiliz yanlısı rejim fiili olarak da son buldu. Yıllarca süren sömürgeciliğin Irak'a mirası ise süregiden sorunlar ve en önemlisi de 2003'te İngilizlerden devralınan hatta İngiliz ortaklığı ile yeniden gerçekleştiği de ileri sürülebilecek Amerikan işgali oldu (Owen, 2004: 100).

Tüm bu gelişmelere zemin hazırlayan ve Irak'ın modern tarihi açısından önemli olduğuna inanılan İngilizlerin Irak'ı işgali ve buna karşı gelişen isyanlar, tezin literatüre katkısı açısından önem arz etmektedir. Özellikle tezin Türkçe literatüre özgün katkısının çok yönlü olduğu söylenebilir. Zira Türkiye'de sömürgecilik ve milliyetçilik üzerine yapılan ve buna Irak'taki sömürgecilik ve sömürge karşıtı milliyetçilik hareketlerini eklemleyen herhangi bir analize rastlanmamıştır. Özellikle sömürgecilikle ilgili yayımlanmış çalışmaların çoğunlukla çeviri eserler olduğu söylenebilir. Diğer taraftan milliyetçiliğe dair hem Türkçe olarak yazılan hem de çeviri birçok kaynağa ulaşılabilmektedir. Ancak literatür taramasında belirtildiği üzere, Türkiye'de yapılan araştırmalar ya Türk milliyetçiliği incelemeleriyle kısıtlı ya da teorik anlamda çok az sayıda eserle sınırlıdır. Irak'ta sömürgecilik üzerine yazılan tezlerin ise ağırlıklı olarak Türkiye'deki üniversitelerde eğitim alan uluslararası öğrenciler tarafından ortaya koyulduğu görülmüştür. Tezde tercih edilen konunun bağlamının İngilizce literatürde benzer şekillerde ele alındığı çalışmalar olsa da ki bu çalışmalardan genellikle tez boyunca da yararlanılmıştır İngiliz arşiv belgeleri üzerinden Oryantalist söylemin analizi ve sömürge

karşıtı milliyetçilik analizi gibi özellikleri bu tezin literatüre özgün katkısı olarak ifade edilebilir.

Son olarak, bu tezin bir yüksek lisans tezi olması dolayısıyla ve araştırma süresinin de kısıtlı olması hasebiyle kaçınılmaz olarak bazı sınırlılıkları olduğu belirtilmelidir. Bu konunun daha geniş kapsamlı ve detaylı bir şekilde araştırılmaya elverişli bir konu olduğu kaydedilmelidir. Özellikle Türkiye ve Orta Doğu tarihlerinin anlaşılabilmesi adına öğrenilmesi gereken Osmanlıca ‘dili’ni okuyamıyor oluşum, modern Irak’ın oluşumunda üç yıl ile sınırlı kalınan zamanın da en önemli gerekçelerinden birini oluşturmuştur. Osmanlıca, Arapça ve İngilizce literatürün ayrı ayrı incelenmesi ve tarihsel aralığın daha geniş tutularak ışıık tutulmak istenen konunun gayesinin de daha kapsamlı bir şekilde açıklanması mümkündür. Derrida’nın ifadeleriyle başlanan bu bölümün yine onun cümleleriyle sonuçlandırılması yazımdaki kısıtlılıkların kabul edildiğine bir kere daha işaret edebilmek adına anlamlı görünmektedir:

Fakat konuşmak gerekiyor. “Hiçbir sözün uygun düşmediği... hiç olmazsa, söylenmek zorunda”: egemenliğini korumak, yani belli bir anlamda kaybetmek için, bir kez daha anlamının olanaklılığını değil, anlamsızlığının olanaklılığını sakınmak, saklamak için, şu imkânsız “açıklama” aracılığıyla onu her türlü olumsuzluktan ayırt etmek için. Sessizliğini koruyan bir söz bulmalıdır (Derrida, 2019: 346).

Bu tez, ele alınan konunun ve yürütülen tartışmaların anlamlılığına dair bir savunudan ziyade dilin, yazının ve tartışmaların anlamsızlıklarına rağmen yaratılan ‘olanaklar’ ve konuya dair “konuşmak gerekliliği”ne olan inançla kaleme alındı. Ta ki ‘sessizliğini koruyan’ sözcükler bulunana kadar.

KAYNAKÇA

- Abbas, A. M. (1961). Dynamics of Arab Nationalism. *World Affairs*, 124(1), s. 11-14.
- Abu-Lughod, J. L. (1989). *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350*. New York: Oxford University Press.
- Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Al-Hakim, Tawfiq. (2015). *The Revolt of the Young: Essay by Tawfiq al-Hakim*. New York: Syracuse University Press.
- Allawi, A. A. (2014). *Faisal I of Iraq*. Cornwall: Yale University Press.
- Amarilyo, E. (2015, Ocak). History, Memory and Commemoration: The Iraqi Revolution of 1920 and the Process of Nation Building in Iraq. *Middle Eastern Studies*, 51(1), s. 72-92.
- Amin, S. (2018). *Avrupa-Merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*. (M. Sert, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Andersen, R. R., Seibert, R. F., & Wagner, J. G. (1990). *Politics and Change in the Middle East: Sources of Conflict and Accomodation*. New Jersey: Prentice Hall.
- Anderson, B. (2020). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* İstanbul: Metis Yayınları.
- Anievas, A., & Nişancıoğlu, K. (2015). *How the West Came to Rule*. Norwich: Pluto Press.
- Antonius, G. (2010). *The Arab Awakening: The Story of the National Arab Movement*. New York: Routledge.
- Armstrong, J. A. (1982). *Nations Before Nationalism*. University of North Carolina Press.
- Armstrong, J. A. (2007). Dilemmas of Middle East Politics. A. S. Leoussi, & S. Grosby içinde, *Nationalism and Ethnosymbolism* (s. 189-209). Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Aughton, P. (2019). *Dünyanın Çehresini Değiştiren Seyahatler*. (D. Berktaş, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Axelsen, B., & Jones, M. (1987). Are all Maps Mental Maps? *GeoJournal*, 14(4), 447–464.
- Aydın, M. A. (2001). *Kanun-ı Esasi*. Şubat 27, 2024 tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kanun-i-esasi> adresinden alındı.
- Aziz, M. A. (2009). The Origins of Arab Nationalism. *Pakistan Horizon*, 62(1), 59–66.
- Bajalan, D. R. (2021). The Kurdish Movement and the End of the Ottoman Empire, 1880–1923. H. Bozarslan, C. Güneş, & V. Yadirgi (ed.) içinde, *The Cambridge History of Kurds* (s. 104-138). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bashkin, O. (2009). *The Other Iraq: Pluralism and Culture in Hashemite Iraq*. California: Stanford University Press.
- Bashkin, O. (2015). Deconstructing Destruction: The Second Gulf War and the New Historiography of Twentieth-Century Iraq. *The Arab Studies Journal*, 23(1), s. 210-234.
- Batatu, H. (1978). *The Old Social Classes And The Revolutionary Movements of Iraq : A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Ba'athists, and Free Officers*. Princeton: Princeton University Press.
- Beauchamp, Z. (2015, Ocak 16). *500 Years of European Colonialism, in One Animated Map*. Mayıs 22, 2024 tarihinde Vox: <https://www.vox.com/2014/5/8/5691954/colonialism-collapse-gif-imperialism> adresinden alındı
- Berman, N. (1996). Nationalism “Good” and “Bad”: The Vicissitudes of an Obsession. *Proceedings of the ASIL Annual Meeting*, 90, 214–218.
- Birken, L. (1992). What Is Western Civilization? *The History Teacher*, 25(4), 451–461.
- Blaut, J. M. (1993). *The Colonizer's Model of the World*. New York: The Guilford Press.

- Bora, Tanıl. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burdett, A. (2015). *Records of the Kurds: Territory, Revolt and Nationalism, 1831-1979. Volume 4: 1900-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Casinelli, C. (1969). The National Community. *Polity*, 2(1), s. 14-31.
- Ceylan, E. (2011). *The Ottoman Origins of Modern Iraq: Political Reform, Modernization and Development in the Nineteenth-Century Middle East*. New York: I.B.Tauris & Co Ltd.
- Chatterjee, P. (1986). *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse*. Tokyo: Zed Books.
- Chatterjee, P. (1993). *The Nation and Its Fragments*. New Jersey: Princeton University Press.
- Chatterjee, P. (1998). Beyond the Nation? Or within? *Social Text*, 56, s. 57-69.
- Chaudhuri, K. N. (2005). "Müslüman Toplumların Ekonomisi". Francis Robinson (ed.), *Cambridge Resimli İslam Dünyası Tarihi*, (s. 177-224). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Cleveland, W. L., & Bunton, M. (2009, Fourth Edition). *A History of the Modern Middle East*. Philadelphia, United States of America: Westview Press.
- Coakley, J. (2018, Şubat 16). National identity and the "Kohn dichotomy". *Nationalities Papers*, 46(2), s. 252-271. doi:10.1080/00905992.2017.1360267
- Cohen, W. B. (1970). The Colonized as Child: British and French Colonial Rule. *African Historical Studies*, 3(2), s. 427-431.
- Conrad, S. (2012). Enlightenment in Global History: A Historiographical Critique. *American Historical Review*, s. 999-1028.
- Conversi, D. (2012). Modernism and nationalism. *Journal of Political Ideologies*, 17(1), s. 13-34.
- Crawford, N. C. (2004). Understanding Discourse: A Method of Ethical Argument Analysis. *Qualitative Methods*, Spring, s. 22-25.

- Crosby, A. W. (2004). *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 900-1900*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crowder, M. (1964). Indirect Rule: French and British Style. *Africa: Journal of the International African Institute*, 34(3), 197–205.
- Culcasi, K. (2010). Constructing and Naturalizing the Middle East. *Geographical Review*, 100(4), s. 583-597.
- Cuthell, D. (2004). A Kemalist Gambit: A View of the Political Negotiations in the Determination of the Turkish-Iraqi Border. R. S. Simon, & E. H. Tejirian içinde, *The Creation of Iraq 1914-1921* (s. 80-95). New York: Columbia University Press.
- Çetinkaya, Y. D. (2008). Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler. Y. D. Çetinkaya içinde, *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim* (s. 15-65). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetinkaya, Y. D. (2014). Kalın Çizgilerle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasal Aktörler (1798-2011). Y. D. Çetinkaya içinde, *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm* (s. 13-63). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetinsaya, G. (2017). *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*. New York: Routledge.
- Çiçek, N. (2010). *The Young Ottomans: Turkish Critics of the Eastern Question in the Late-Nineteenth Century*. London and New York: Tauris Academic Studies.
- Dawn, C. E. (1961). From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology. *The Review of Politics*, 23(3), s. 378-400.
- Dawn, C. E. (1991). The Origins of Arab Nationalism. R. Khalidi, L. Anderson, M. Muslih, & R. S. Simon içinde, *The Origins of Arab Nationalism* (s. 3-31). New York: Columbia University Press.
- Dawisha, A. (2003). *Arab Nationalism in the Twentieth Century*. New Jersey: Princeton University Press.
- Derrida, J. (2019). *Yazı ve Fark*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Desplat, D. J. (2016, Kasım 15). *The Beginnings of the Iraq Museum*. Mayıs 26, 2024 tarihinde The National Archives: <https://blog.nationalarchives.gov.uk/beginnings-iraq-museum/> adresinden alındı
- Dictionary, Cambridge Academic Content& Thesaurus . (tarih yok). Cambridge Dictionary. Mart 23, 2024 tarihinde Nationalism: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nationalism> adresinden alındı.
- Dmitriev, S. (2009). (Re-)constructing the Roman empire: from “imperialism” to “post-colonialism”. An historical approach to history and historiography. *Annali Della Scuola Normale Superiore Di Pisa. Classe Di Lettere e Filosofia*, 1(1), 123–164.
- Dündar, F. (2002). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dündar, F. (2012). “Statisquo”: British Use of Statistics in the Iraqi Kurdish Question (1919–1932). *Crown Center for Middle East Studies, Crown Paper 7*, s. 1-62.
- Elvin, M. (1973). *The Pattern of the Chinese Past*. Stanford: Stanford University Press.
- Ensari, T. (2015). *İslam'ın Bakış Açısından Dünya Tarihi*. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Erözden, O. (1997). *Ulus Devlet*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Eskander, S. (2001, Nisan). Southern Kurdistan under Britain's Mesopotamian Mandate: From Separation to Incorporation, 1920-23. *Middle Eastern Studies*, 37(2), s. 153-180.
- Fanon, F. (2004). *The Wretched of the Earth*. New York: Grove Press.
- Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Faroqhi, S. (ed.). (2016). *Türkiye Tarihi Cilt 3: 1603-1839*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ferro, M. (2002). *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi: 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Frank, A. G. (1998). *ReORIENT: Global Economy in the Asian Age*. Berkeley: University of California Press.
- Frank, A. G. (1978). *World Accumulation: 1492-1789*. New York: Algora Publishing.
- Fromkin, D. (2001). *A Peace to End All Peace*. New York: Henry Holt and Company.
- Galeano, E. (1997). *Open Veins of Latin America*. New York: Monthly Review Press.
- Gasper, M. (2020). The Making of the Modern Middle East. Washington: Sage, s.3-62.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blacwell.
- Gelvin, J. L. (2016). *Modern Ortadoğu Tarihi 1453-2015*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gerber, H. (2007). The Muslim Umma and the Formation of Middle Eastern Nationalisms. A. S. Leoussi, & S. Grosby içinde, *Nationalism and Ethnosymbolism* (s. 209-221). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Gerring, J., Ziblatt, D., Gorp, J. V., & Arévalo, J. (2011, Temmuz). Direct and Indirect Rule. *World Politics*, 63(3), s. 373-433.
- Gilley, B. (2017, Eylül 8). The Case for Colonialism. *Third World Quarterly*, s. 1-17.
- Göçek, F. M. (2002). The Decline of the Ottoman Empire and the Emergence of Greek, Armenian, Arab and Turkish Nationalisms. F. M. Göçek içinde, *Social Constructions of Nationalisms in the Middle East* (s. 15-83). New York: SUNY Press.
- Göze, Ayferi. (1968). *Korporatif Devlet: XIX ve XXinci Yüzyillarda Avrupa'da Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Greenfeld, L. (1993). *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Greenfeld, L. (2020). *Milliyetçilik: Bir Kısa Tarih*. İstanbul: Alfa.
- Guha, R. (1983). The Prose of Counter-Insurgency. R. Guha içinde, *Subaltern Studies II: Writings on South Asian History and Society* (s. 1-40). Delhi: Oxford University Press.

- Habib, I. (2013). The Rise of Capitalism in England: Reviewing the Brenner Thesis. *Proceedings of the Indian History Congress*, 74, s. 734-745. <https://www.jstor.org/stable/44158877> adresinden alındı.
- Haddad, M. (1991). Iraq Before World War I: A Case of Anti-European Arab Ottomanism. R. Khalidi, L. Anderson, M. Muslih, & R. S. Simon içinde, *The Origins of Arab Nationalism* (s. 120-151). New York: Columbia University Press.
- Haines, E. (2023). *Iraqi identities and journeys in the 1920s*. Mayıs 25, 2024 tarihinde The National Archives: <https://www.nationalarchives.gov.uk/about/our-role/plans-policies-performance-and-projects/our-projects/catalogue-week-2023/iraqi-identities-and-journeys/> adresinden alındı.
- Hall, S. (1992). The West and the Rest: Discourse and Power. S. Hall, & B. Gieben içinde, *Formations of Modernity* (s. 276-330). Cambridge: The Open University.
- Hanioğlu, M. Ş. (1986). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*. İstanbul: Bağlam.
- Hanioğlu, M. Ş. (2008). *A Brief History of Late Ottoman Empire*. New Jersey: Princeton University Press.
- Hardy, C. (2001). Researching Organizational Discourse. *International Studies of Management & Organization*, 31(3), 25–47.
- Hastings, A. (1997). *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion, and Nationalism*. New York: Cambridge University Press.
- Haywood, C. R. (1957). Mercantilism and Colonial Slave Labor, 1700-1763. *The Journal of Southern History*, 23(4), 454–464.
- Hobsbawm, E. (1996). *The French Revolution*. London: Orion Books.
- Hobson, J. M. (2022). *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hodgkinson, K. (1991). Standing the World on its Head: A Review of Eurocentrism in Humanities Maps and Atlases. *Teaching History*, 62, s. 19-23.

- Hodgson, M. G. (1977). *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization: Volume 1*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hodgson, M. G. (2017a). *İslam'ın Serüveni, 2. Cilt: Orta Dönemlerde İslam'ın Yayılışı*. (B. Ersöz, Çev.) Ankara: Phoenix.
- Hodgson, M. G. (2017b). *İslam'ın Serüveni, 3. Cilt: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*. Aralık: Phoenix.
- Hourani, A. (1981). *The Emergence of the Modern Middle East*. California: University of California Press.
- Huntington, S. P. (2015). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. İstanbul : Okuyan Us.
- Jarman, R. L. (der.) (1992). "Occupation of the Basrah Wilayat. Note on Political Developments in Mesopotamia subsequent to 1 October 1920 [FO 371/9004]", içinde *Iraq Administration Reports 1914-1932: 5: 1920*. Oxford: Archive Editions.
- İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1: 1300-1600*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2: 1600-1914*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2013). *Osmanlı ve Modern Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Ismail, Q. M. (2015). *Culture and Eurocentrism*. London: Rowman & Littlefield International.
- Jarman, R. L. (der.) (1992). "Mesopotamia: Review of Civil Administration. Review of the Civil Administration of Mesopotamia for 1920 [L/P & S/10/752]", içinde *Iraq Administration Reports 1914-1932: 5: 1920*. Oxford: Archive Editions.
- Jarman, R. L. (der.) (1992). "Occupation of the Basrah Wilayat. Note on Political Developments in Mesopotamia subsequent to 1 October 1920 [FO 371/9004]",

- içinde *Iraq Administration Reports 1914-1932: 5: 1920*. Oxford: Archive Editions.
- Jaskulowski, K. (2010). Western (civic) "versus" Eastern (ethnic) Nationalism. The Origins and Critique of the Dichotomy. *Polish Sociological Review*, 171, s. 289-203.
- Johnson, P. (1991). *The Birth of the Modern: World Society 1815-1830*. New York: Harper Collins Publishers.
- Jones, E. L. (2003). *The European Miracle: Environments, Economies, and Geopolitics in the History of Europe and Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jones, K. M. (2020). *The Dangers of Poetry: Culture, Politics, and Revolution in Iraq*. Stanford: Stanford University Press.
- Jordan, W. D. (1974). *The White Man's Burden; Historical Origins of Racism in the United States*. New York: Oxford University Press.
- Joseph, G. G., Reddy, V., & Searle-Chatterjee, M. (1990). Eurocentrism in the social sciences. *Race&Class*, 31(4), s. 1-26.
- Kadhim, A. (2012). *Reclaiming Iraq: The 1920 Revolution and the Founding of the Modern State*. Austin: University of Texas Press.
- Kafadar, C. (2010). *İki Cihan Aresinde: Osmanlı Devletinin Kuruluşu*. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Kamenka, E. (1973). *Political Nationalism, the Evolution of the Idea*. E. Kamenka içinde, Nationalism (s. 2-22). Canberra: Australian National University Press.
- Kamrava, M. (2005). *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press.
- Kamusella, T. (2017). Civic and Ethnic Nationalism: A Dichotomy? *Minority Policies in Central and Eastern Europe in comparative Perspective*, s. 15-32.
- Kansu, A. (2017). *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kansu, A. (1998). “Kemalist ‘Yeni Düzen’ Projesine Direniş, 1920-1923”. Cemil Koçak (der.), *Birinci Meclis*, (ss.135-161). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayını.
- Kansu, Aykut. (2001). “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”. Ahmet İnel (der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, 2: Kemalizm*, (ss. 253-267). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaömerlioğlu, Asım. (2006). *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karimzadeh, A. (2011). The Orientalist Readings of The Arabian Nights. *Ferdowsi Review*, 1(4), s. 123-132.
- Karlsson, I. (2009). *What is a Nation?* Global Political Trends Center (GPoT).
- Karpat, Kemal H. (1973). “Structural Change, Historical Stages of Modernization, and the Role of Social Groups in Turkish Politics”. Kemal H. Karpat (der.), *Social Change and Politics in Turkey*, (ss.11-93). Leiden: Brill.
- Kasaba, R. (1993). Treaties and Friendships: British Imperialism, the Ottoman Empire, and China in the Nineteenth Century. *Journal of World History*, 4(2), 215–241.
- Kasaba, R. (2011). *Türkiye Tarihi Cilt 4: 1839-2010*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kayalı, H. (1998). *Jön Türkler ve Araplar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Khalidi, R. (1991). The Origins of Arab Nationalism: Introduction. L. A. Rashid Khalidi, & R. S. Simon içinde, *The Origins of Arab Nationalism* (s. vii-xix). New York : Columbia University Press.
- Khan, R., Salim, A., Baluch, Z., Mehreen, K., & Kaleem, M. (2021). British Colonialism and the Indirect Rule: A Hierarchical Administrative Structure to Control the Unruly Tribes. *Humanities & Social Sciences Reviews*, s. 1366-1372.
- Khater, A. F. (2011). *Sources in the History of the Modern Middle East*. Boston, United States: Wadsworth.
- Khoury, D. R. (2016). Osmanlı İmparatorluğu’nda Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarihyazımı Çözümlemesi. Suraiya Faroqhi (ed.),

Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839 (s. 171-191). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Kili, S. (2011). *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kohn, H. (1946). *The Idea of Nationalism*. New York: The Macmillan Company.

Kohn, H. (2005). *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*. New Brunswick: Transaction Publishers.

Kohn, M. a. (2023). Colonialism. (E. N. Nodelman, Editör) Aralık 18, 2023 tarihinde *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*: <https://plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=colonialism> adresinden alındı

Kongar, E. (1981). *Atatürk ve Devrim Kuramları*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kumar, D. V. (2010). Gellnerian Theory of Nation and Nationalism: A Critical Appraisal. *Sociological Bulletin*, 59(3), 392–406.

Landes, D. S. (1999). *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor*. New York: W.W. Norton & Company.

Landes, D. S. (2006). Why Europe and the West? Why Not China? *The Journal of Economic Perspectives*, 20(2), s. 3-22.

Lapidus, I. M. (2012). *Islamic Societies to the Nineteenth Century: A Global History*. New York: Cambridge University Press.

Lecker, M. (2008). Muhammad. A. Rippin içinde, *The Islamic World* (s. 157-167). London and New York: Routledge.

Leoussi, A. S., & Grosby, S. (2007). Ethnosymbolism in the Middle East . A. S. Leoussi, & S. Grosby içinde, *Nationalism and Ethnosymbolism* (p. 189-221). Edinburgh: Edinburgh University Press.

Lewis, B. (1969). *The Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford University Press.

Lewis, B. (1993). *The Arabs in History*. New York: Oxford University Press.

Lindholm, C. (2002). *The Islamic Middle East*. Oxford: Blackwell Publishing.

- Lipka, M. (2014). The Sunni-Shia divide: Where They Live, What They Believe and How They View Each Other. Şubat 10, 2024 tarihinde Pew Research Center: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2014/06/18/the-sunni-shia-divide-where-they-live-what-they-believe-and-how-they-view-each-other/> adresinden alındı
- Liu, Z. (2018). The Relations between Nationalism and Islam in the Middle East. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, s. 69-78.
- Longrigg, S. H. (1953). *Iraq, 1900 to 1950: A Political, Social, and Economic History*. London: Oxford University Press.
- Longrigg, S. H. (2002). *Four Centuries of Modern Iraq*. Reading: Garnet Publishing.
- Lorimer, D. (1988). Theoretical Racism in Late-Victorian Anthropology, 1870-1900. *Victorian Studies*, 31(3), s. 405-430.
- Lukitz, L. (1995). *Iraq: The Search for National Identity*. London: Frank Cass.
- Lukitz, L. (2006). *A Quest in the Middle East: Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq*. London; New York: I.B. Tauris.
- Luraghi, R. (2000). *Sömürgecilik Tarihi*. İstanbul: E Yayınları.
- Lutskiy, B. (2020). *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi: 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Marchant, P. D. (1956). What Is The West? *The Australian Quarterly*, 28(3), 48–57.
- MacLean, G., & Matar, N. (2011). *Britain and The Islamic World, 1558-1713*. New York: Oxford University Press Inc.
- Makdisi, U. (2002). Ottoman Orientalism. *The American Historical Review*, 107(3), 768–796.
- Malanima, P., & Pinchera, V. (2012). A Puzzling Relationship: Consumptions and Incomes in Early Modern Europe. *Histoire & Mesure*, 27(2), s. 197-222.
- Mark, J. J. (2018). Mesopotamia. *World History*: <https://www.worldhistory.org/Mesopotamia/> adresinden alındı
- Marr, P. (1985). *The Modern History of Iraq*. London: Westview.

- Matossian, B. D. (2016). *Parçalanmış Devrim Düşleri: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Hürriyetten Şiddete*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Mbembe, A. (2001). *On the Post Colony*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press.
- McGowan, P. J., & Kordan, B. (1981). Imperialism in World-System Perspective: Britain 1870-1914. *International Studies Quarterly*, 25(1), 43–68.
- McMeekin, S. (2022). *Osmanlı'da Son Fısl: Savaş, Devrim ve Ortadoğu'nun Şekillenışı 1908-1923*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- McNeill, W. H. (2002). *Dünya Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- McNeill, W. H. (2008). *Avrupa Tarihinin Oluşumu*. İstanbul: Külliyyat Yayınları.
- McNeill, W. H. (2017). *Avrupa'nın Bozkır Sınırları: Osmanlı'nın İlerleyişi Neden Durdu?* (S. E. Türközü, Çev.) Ankara: Nika Yayınevi.
- Memmi, A. (2009). *Sömürgecinin Portresi Sömürgeleştirilenin Portresi*. (Ş. Süer, Çev.) İstanbul: Versus Kitap.
- Menzies, M. S. (1920). *Sir Stanley Maude and Other Memories*. London: Herbert Jenkins Limited.
- Mercator Projection. (2009). World Maps. The Guardian. <https://www.theguardian.com/global/gallery/2009/apr/17/world-maps-mercator-goode-robinson-peters-hammer> adresinden alındı.
- Morley, N. (2010). 'They Called it "Civilisation"': The Dynamics of Cultural Change. In *The Roman Empire: Roots of Imperialism* (pp. 102–127). Pluto Press.
- Musallam, B. (2005). "Müslüman Toplumun Düzeni". Francis Robinson (ed.), *Cambridge Resimli İslam Dünyası Tarihi*, (s. 224-274). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Museum, U. S. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılması, 1807-1924*. Washington, United States of America. Şubat 29, 2024 tarihinde <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/map/the-dissolution-of-the-ottoman-empire-1807-1924> adresinden alındı

- Nakash, Y. (1994). *The Shi'is of Iraq*. Princeton: Princeton University Press.
- Natali, D. (2010). *The Kurdish Quasi-State: Development and Dependency in Post-Gulf War Iraq*. New York; United States: Syracuse University Press.
- Nationalism. (tarih yok). Mart 13, 2024 tarihinde Oxford Reference: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803100224276> adresinden alındı.
- Nemo, P. (2006). *What is the West*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Neumann, C. K. (2016). Siyasi ve Diplomatik Gelişmeler. Suraiya Faroqhi. (der.), *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839 Cilt 3*, (s. 65-84). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Nissen, H. J., & Heine, P. (2009). *From Mesopotamia to Iraq*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Ortaylı, İ. (2007). *Üç Kitada Osmanlılar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Osterhammel, J. (2022). *Dönüşen Dünya: Küresel 19. Yüzyıl Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Owen, R. (2004). *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*. London and New York: Routledge.
- Owen, R., & Pamuk, Ş. (2002). *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Özkırımlı, U. (2009). *Milliyetçilik Kurarnları: Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Panayotopoulos, N. (2009). On Greek Photography: Eurocentrism, Cultural Colonialism and the Construction of Mythic Classical Greece. *Third Text*, 23(2), 181–194.
- Parla, Taha. (1989) *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim.
- Plamenatz, J. (1963). *Man and Society*. London: Longman.

- Pocock, J. (1976). What Do We Mean by Europe? *The Wilson Quarterly*, 21(1), s. 12-29.
<http://www.jstor.org/stable/40259591> adresinden alındı.
- Pomeranz, K. (2000). *The Great Divergence: China, Europe, and Making of the Modern World Economy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Pool, D. (1980). From Elite to Class: The Transformation of Iraqi Leadership, 1920-1939. *International Journal of Middle East Studies*.(12), s. 331-350.
- Richards, D. (1979). The Ideology of European Dominance. *Présence Africaine*, 111, 3–18.
- Roberts, J. M. (1985). *The Triumph of the West*. New York: Barnes & Noble Books.
- Rogan, E. (2017). *Osmanlı'nın Çöküşü: Ortadoğu'da Büyük Savaş 1914-1920*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Roshwald, A. (2013). Nationalism in the Middle East, 1876–1945. *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*, s. 1-25.
- Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001a). Records of Iraq: Volume 1: 1914-1918. Croydon: Archive Editions Limited.
- Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “British occupation of Iraq and its future administration, November 1918-June 1920. Civil Commissioner, Baghdad, to Government of India, 6 August 1919, and reply, 18 August 1919, question of national flag and colours [FO 371/ 4182]”, içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.
- Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Communication from Civil Commissioner, Baghdad, 12 August 1920, causes and objectives of the insurrection [FO 371/5229]. Resistance to British occupation: Arab nationalism and the insurrection, May 1919-August 1920”, içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.
- Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Communications from Political Residency, Baghdad, 20 November and 24 November 1918, views regarding British role in Iraq [FO 371/3385]. British occupation of Iraq and its future administration,

November 1918-June 1920”, içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Confidential Police Reports by D.L. Morgan, Asst Commissioner of Police, Baghdad, May-June 1919; Amir Faisal to Commander in Chief, Message regarding aspirations, 3 June 1919; Residency, Baghdad to Government of India, 14 July 1919 [FO 371/4149]. Resistance to British occupation: Arab nationalism and the insurrection, May 1919-August 1920”, içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Extract from Mesopotamian Police Intelligence Abstract, 19 June 1920, Current Events [FO 371/5077]. Resistance to British occupation: Arab nationalism and the insurrection, May 1919-August 1920”, içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Extract From Mohammadi (Indian Press), April-May- 1920, ‘Hedjaz and Mesopotamia’- Comment on Amir Faisal [AIR 23/800]. Resistance to British occupation: Arab nationalism and the insurrection, May 1919-August 1920”, içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Extract from ‘Notes on the Middle East No.1’, Arab Bureau, Cairo, 7 December 1919, reported financial intervention by Amir Faisal; extracts from Baghdad Police Reports, February-May 1920, Iraqi attitudes to Amir Faisal and Amir ‘Abdullah,etc.[FO 371/5081]. Resistance to British occupation: Arab nationalism and the insurrection, May 1919- August 1920”, içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Extracts from Mesopotamian Police Intelligence Abstracts, 22 and 29 May, current events, 1920 [FO 371/5076]. Resistance to British occupation: Arab nationalism and the insurrection, May

1919-August 1920”, içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Letters from Civil Commissioner (Lt.-Col. A. T. Wilson), Baghdad, to Government of India, with annexes and enclosures, November 1918-March 1919, ‘Mesopotamia: Future Constitution’ [IOR:L/P&S/18/B 317] . British occupation of Iraq and its future administration, November 1918-June 1920”, içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Letters from Civil Commissioner (Lt.-Col. A. T. Wilson), Baghdad, to Government of India, with annexes and enclosures, November 1918-March 1919, ‘Mesopotamia: Future Constitution’ [IOR:L/P&S/18/B 317]. British occupation of Iraq and its future administration, November 1918-June 1920” , içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Major J.C. More, 30 January 1919, note on Amir Faisal’s aims [FO 608/92]. British occupation of Iraq and its future administration, November 1918-June 1920” , içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Memorandum from Office of the Inspecting Officer Arab and Kurdish Levies, to Civil Commissioner, Baghdad, 17 June 1920; notes on 2nd Euphrates Levy (Hillah) detachments at Diwaniyah, Abu Sukhair and Nasiriyah, 1920 [FO 371/5076]. Defence affairs, 1918-1921”, içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Political Officer, Damascus, to War Office, London, 6 August 1919, Report on Mesopotamian League [FO 371/4150]. Resistance to British occupation: Arab Nationalism and the insurrection, May 1919-August 1920” , içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Political Residency, Baghdad, (see also Section 1.18), 3 September 1919, Inks with Syria [FO 608/ 97]. Resistance to

British occupation: Arab nationalism and the insurrection, May 1919-August 1920” , içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Preliminary report by Judicial Secretary and others to Officiating Civil Commissioner, Baghdad, with annexes, 26 April 1920, proposed constitution for Iraq; extract from Baghdad Times newspaper, 3 May 1920, announcement of British mandate for Iraq [FO 37 . British occupation of Iraq and its future administration, November 1918-June 1920” , içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Report by Political Department, India Office, London, with annex, 1 November 1919, ‘The Future Constitution of Mesopotamia’; note by Sir A. Hirtzel, 3 November 1919 [FO 371/ 5228]. British occupation of Iraq and its future administration, November 1918-June1920” , içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Sherifian Propaganda in Iraq. Note by Major F.L. Brayne, British Liaison Officer, Damascus, with enclosures, 7 May 1919, comments on Iraqi Sharifians in Syria [FO 608/97]” , içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Telegraphic correspondence with Baghdad, 20 March-30 April 1920, proposed constitution [IOR: L/P&S/18/B 346]. British occupation of Iraq and its future administration, November 1918-June1920”, içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001b). “Translation of anonymous circulation in Iraq (probably printed in Aleppo), June 1920, ‘Proclamation by the Arabs to the Free Mesopotamians’; Speech by Acting Civil Commissioner to Arab Deputation in Baghdad, 2 June 1920 [FO 371/5228]. Resistance of British occupation: Arab nationalism and the insurrection, May 1919-August 1920” , içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 2: 1918-1921*. Croydon: Archive Editions Limited.

- Rush, A. d., & Priestland, J. (der.). (2001c). "Report of the Interdepartmental Committee on Eastern Unrest, February-August 1922 [FO 371/9002]. Context of Iraq's movement towards statehood and the question of diplomatic representation, 1922-1924" , içinde *Records of Iraq 1914-1966: Volume 3: 1921-1924*. Croydon: Archive Editions Limited.
- Said, E. W. (2013). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Schulze, R. (2000). *A Modern History of the Islamic World*. London; New York: I.B. Tauris.
- Sharman, J. C. (2021). *Zayıfların İmparatorlukları*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Shields, S. D. (1991). Regional Trade and 18th-Century Mosul: Revising the Role of Europe in the Middle East Economy. *International Journal of Middle East Studies*, 23(1), s. 19-37.
- Siegman, H. (1962). Arab Unity and Disunity. *The Middle East Journal*, 16(1), s. 48-59.
- Sluglett, P. (2007). *Britain in Iraq: Contriving King and Country*. New York: I.B. Tauris.
- Sluglett, P., & Burke, E. III (2011). Introduction. P. Sluglett içinde, *The Urban Social History of Middle East (s. 1-43), 1750-1950*. New York: Syracuse University Press.
- Sluglett, P. (2014). An Improvement on Colonialism? The 'A' Mandates and Their Legacy in the Middle East. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 90(2), s. 413-427.
- Smith, A. D. (1969). Theories and Types of Nationalism. *European Journal of Sociology*, 10(1), s. 119-132.
- Smith, A. D. (1991). *National Identity*. London: Penguin Books.
- Smith, A. D. (1994). *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (1998). *Nationalism and Modernism*. London: Routledge.
- Spencer, P., & Wollman, H. (1998). Good and Bad Nationalisms: A Critique Of Dualism. *Journal of Political Ideologies*, 3(3), s. 255-274.

- Stark, R. (2015). *How The West Won: The Neglected Story of the Triumph of Modernity*. Wilmington: ISI Books.
- T.Jarboe, A. (2021). *Indian Soldiers in World War I: Race and Representation in an Imperial War*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Tauber, E. (1993). *The Emergence of the Arab Movements*. London: Frank Cass.
- Temple, R. K. (1987). *The Genius of China: 3,000 Years of Science, Discovery, and Invention*. New York: Simon and Schuster.
- Thomas, M. (2012). *Violence and Colonial Order: Police, Workers and Protest in the European Colonial Empires, 1918–1940*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tripp, C. (2007). *A History of Iraq*. New York: Cambridge University Press.
- Turner, B. S. (1984). *Marks ve Oryantalizmin Sonu*. İstanbul, Ankara: Kaynak Yayınları.
- Ulutürk, V. (1992). *Binbir Gece*. Mayıs 16, 2024 tarihinde TDV İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/binbir-gece> adresinden alındı
- Ülken, H. Z., & Amin, S. (2009). *Doğu Uygarlığının Yükselişinin Tarihsel Nedenleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Vinogradov, A. (1972). The 1920 Revolt in Iraq Reconsidered: The Role of Tribes in National Politics. *International Journal of Middle East Studies*, 3(2), s. 123-139.
- Wagner, H. L. (2009). *Creation of the Modern Middle East: Iraq*. New York: Chelsea House Publishers.
- Waldron, A. N. (1985). Nations Before Nationalism by John Armstrong: Nations and Nationalism by Ernest Gellner: The Quest for Self-Determination by Dov Ronen. *World Politics*, 37(3), s. 416-433.
- Wallerstein, I. (2006). *European Universalism: The Rhetoric of Power*. New York: The New Press.

- Watt, W. M. (1970). "Muhammad". P. M. Hold, A. K. Lambton, & B. Lewis (der.), *The Cambridge History of Islam: Volume 1: The Central Islamic Lands*, (s. 30-57). London: Cambridge University Press.
- Wenner, L. M. (1963). Arab-Kurdish Rivalries in Iraq. *Middle East Journal*, 17(1/2), s. 68-82.
- White, M. D., & Marsh, E. E. (2006). Content Analysis: A Flexible Methodology. *Library Trends*, 55(1), s. 22-45.
- Wien, P. (2017). *Arab Nationalism: The Politics of History and Culture in the Modern Middle East*. New York: Routledge.
- Williams, E. (2018). *Capitalism and Slavery*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Wilson, M. C. (1991). The Hashemites, the Arab Revolt, and Arab Nationalism. R. Khalidi, L. Anderson, M. Muslih, & R. S. Simon içinde, *The Origins of Arab Nationalism* (s. 204-225). New York: Columbia University Press.
- Yakoubi, M. (2017). The Cooperation between the British and Faisal I of Iraq (1921–1932): Evolution of a Romance. T. Bührer, F. Eichmann, S. Förster, & B. Stuchtey içinde, *Cooperation and Empire: Local Realities of Global Processes* (s. 266-292). New York: Berghahn Books.
- Yavuz, R. (2018). The Domination Struggle of Britain in the North of Iraq After the First World War and Their Relations with Kurds. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 1(2), s. 117-144.
- Yüksel, M. (2023a). Besra, Zarife, Gulnaz ve Diğerleri: Arşiv Belgeleri ve Kürtçe Sözlü Anlatılarda Kadınlar. *Toplumsal Tarih Akademi*, 3, s. 136-141.
- Yüksel, M. (2023b). Tawfiq Wahbi and the Reform of the Kurdish Language in Contact Zones. *Archiv Orientalni*, 91(3), s. 403-421.
- Zubaida, S. (2002). The Fragments Imagine the Nation: The Case of Iraq. *International Journal of Middle East Studies*, 34(2), s. 205-215.

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orjinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 11/07/2024	
Tez Başlığı: Irak'ta İngiliz Sömürgeciliği ve Anti-kolonyal Milliyetçilik, 1918-1920	
Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....	
Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 155 sayfalık kısmına ilişkin, 11 /07 /2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 2 'dir.	
Uygulanan filtrelemeler*:	
1. ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç	
2. ☒ Kaynakça hariç	
3. ☒ Alıntılar hariç	
4. ☐ Alıntılar dâhil	
5. ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç	
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Büşra Ayça Üçok	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Büşra Ayça Üçok
	Öğrenci No	N21130737
	Enstitü Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Programı	Siyaset Bilimi

DANISMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Metin Yüksel

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dâhil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF Political Science and Public Administration

Date: 11/07/2024

Thesis Title (In English): British Colonialism in Iraq and Anti-colonial Nationalism, 1918-1920

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 11/07/2024 for the total of 155 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 2 %.

Filtering options applied**:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. References cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

Kindly submitted for the necessary actions.

Büşra Ayça Üçok

Student Information	Name-Surname	Büşra Ayça Üçok
	Student Number	N21130737
	Department	Political Science and Public Administration
	Programme	Political Science

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Melin Yüksel

**As mentioned in the second part [article (4)/3]of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 11/07/2024

Tez Başlığı (Türkçe): Irak'ta İngiliz Sömürgeciliği ve Anti-kolonyal Milliyetçilik, 1918-1920

Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:

Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir.
4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırmaya niteliğinde değildir.
5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Büşra Ayça Üçok

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Büşra Ayça Üçok
	Öğrenci No	N21130737
	Enstitü Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Programı	Siyaset Bilimi

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Metin Yüksel

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Date: 11/07/2024

Thesis Title (In English): British Colonialism in Iraq and Anti-colonial Nationalism, 1918-1920

My thesis work with the title given above:

- Does not perform experimentation on people or animals.
- Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
- Does not involve any interference of the body's integrity.
- Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview.
- Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.

I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.

I respectfully submit this for approval.

Büşra Ayça Üçok

Student Information	Name-Surname	Büşra Ayça Üçok
	Student Number	N21130737
	Department	Political Science and Public Administration
	Programme	Political Science

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Metin Yüksel